

RAZPOTJA

revija
humanistov
Goriške

letnik 1, številka 1
november 2010

POLITIKA IN ZNANOST

● POLITIKA IN ZNANOST

- 2 Marijana Koren POZNANSTVENJE POLITIKE
- 7 Gregor Kardinar POLJE ARGUMENTACIJE MED POLITIKO IN ZNANOSTJO
- 12 Peter Lukan ZNANOST IN INTERSUBJEKTIVNOST
- 18 Anže Voh Boštic DIPLOMACIJA ZNANJA
- 21 Blaž Kosovel HUMAN TERRAIN
- 24 Aljaž Potočnik APOCALYPTO 18/21
- 27 Jure Kralj IZKORENINJENOST
- 31 Miha Kosovel MOČ IN NEMOČ ZNANOSTI

◆ MITI SEKSUALNOSTI

- 36 Lea Prijon RAZUMEVANJE ŽENSKEGA IN MOŠKEGA SPOLA
- 40 Neža Kodrič MI O NAS

■ ORWELL

- 44 Aljoša Kravanja ORWELL, ŽIVLJENJE V RESNICI
- 46 Igor Bijuklič »O DRŽI AVTORJA«

Vsepovsod v življenju so razpotja. Sleherni človek stoji enkrat na začetku, na razpotjih - to je njegova popolnost, brez njegove zasluge. Kje stoji na koncu - kajti na koncu je nemogoče stati na razpotjih - je njegova izbira in njegova odgovornost.

-Søren Kirkegaard

Razjasnjujoči besedi naproti

Velecenjeni bralec! Pred teboj stoji čisto prva številka nove revije, katere namen je premišljevat in poglobljati vprašanja o svetu okoli nas in seveda tistemu, ki je znotraj nas, saj je mnogokrat težko postaviti ločnico med njima.

Imenovali smo jo Razpotja. Razpotja predvsem zato, ker ta revija noče biti politični manifest, noče servirati z lahkimi in poceni odgovori, ki premnogokrat služijo zgolj za umiritev človekove po razumevanju hlepeče duše. Razpotje je prostor, kjer se srečujejo posamezniki, kjer vsak prispe s svoje poti in vstopi v prostor dialoga, v prostor, kjer drugemu podarimo misli. Kam bo šel naprej, je njegova stvar.

Želja naše revije je razmišljati o aktualnih problemih, vendar na neaktualistični način. Aktualizem, ta točno-sedaj, ki je prisoten v dnevnem časopisju, nas velikokrat bolj zmede, kot nam pomaga razumeti. Človek, ko je bombardiran z odgovori, slej kot prej pozabi, kaj je vprašanje. Tako nas od zgodnjih let, ko vstopimo v izobraževalni sistem, učijo odgovoriti, preden nas naučijo vprašati, nam ponudijo rešitve, preden razumemo problem. Zato smo za temo prve revije izberemo dva tako vsakodnevna, vendar hkrati tako sporna pojma, kot sta politika in znanost. Problematična sta, ker v 21. stoletju sploh več ne vemo, ali nam hočeta pomagati ali nas hočeta pogubiti.

Seveda v prvi številki ni smelo manjkati nekaj razmišljanj o spolu in spolnosti, saj to je edina problematika, ki je vedno aktualna in nikoli ne bo zastarala.

Zadnji razdelek pa smo namenili velikemu pisatelju in mislecu ter človeku, ki je bil v svojem življenju nenehno na razpotjih, Georgeu Orwellu, katerega 60. obletnico smrti in 75. obletnico objave njegovega klasika Živalska farma, praznujemo ravno letos.

*IMPRESSUM

Glavni in odgovorni urednik: Miha Kosovel

Uredniški odbor: Gregor Kardinar, Marijana Koren

Oblikovanje: miumau/TrashyCartoonsStudio Kraków

Ilustracije: miumau in Henry Gray

Jezikovni pregled: Jerneja Grmadnik

Tisk: Impress d.o.o.

Izdajo revije sta finančno podprla Klub Goriških študentov in Študentska organizacija Univerze v Ljubljani.

Komentarje na članke lahko pošljete na elektronski naslov uredništva revijaDHG@yahoo.com.

Želim vam prijetno branje,

Poznanstvenje politike

Marijana Koren

Politike in znanosti običajno nismo vajeni misliti skupaj. Vse prej se nam vsiljuje vtis, da gre za dve vsaj načelno ločeni sferi človeškega udejstvovanja. Politika naj bi tako bila na strani dejanja, znanost pa na strani opazovanja. Znanost je pozitivna, politika normativna. Znanost svoj predmet preučuje, politika ga ustvarja. Znanost govori o stvareh, kakor so; politika o stvareh, kakor naj bodo.

Politično lahko opredelimo kot odločanje ali delovanje, ki se tiče neke določene skupnosti in je usmerjeno v njeno dobrobit. Po tem, kako naj se meri to dobrobit, kdo je najprimernejši za izvajanje tega odločanja in delovanja, se nadalje razčlenjujejo politični sistemi in nazori. Znanstveno pa lahko opredelimo kot neko raziskovanje, postopanje ipd., ki skuša podati nek domnevno neodvisni, objektivni opis stanja stvari. Znanstveno postopanje je torej nasprotno političnemu, kolikor gre pri prvemu za opisovanje, odkrivanje in razumevanje nekih fenomenov, pri drugemu pa predvsem za odločanje in delovanje v skladu z nekim smotrom. Politika in znanost se torej ključno razlikujeta tudi po tem, da znanost velja za etično nevtralnno, od politike pa pričakujemo, da zavzema določena etična stališča, saj onkraj njih ne more razsojati o tem, kaj je skupna dobrobit.

Če je bila v zgornjem odstavku podana neka načelna razločitev med politiko in znanostjo, pa iz izkušenj vemo, da politično odločanje ni tako daleč od znanstvenega preučevanja neke skupnosti. Vede, kot so statistika, demografija, sociologija, makroekonomija ipd., izgledajo dandanes nezbežna podlaga političnemu odločanju. Še več, izgleda, da so bile razvite zato, da lahko služijo kot takšna podlaga. Statistika se je recimo razvila v 17. stoletju z eksplicitnim namenom služenja državnemu odločanju – od tod tudi njeno ime. V istem obdobju se kot vedi razvijeta demografija in politična ekonomija. Na sodobno makroekonomijo, ki je nadomestila slednjo, pa smo morali čakati do velike krize I. 1929: Keynesova makroekonomija je bila odgovor državi, kako naj se iz

te krize izvleče.

O TEHNIKAH OBLASTI

Čeprav se nam danes zdi skoraj naravno, da so te vede podlaga političnemu odločanju, pa bojda ni bilo vedno tako. Vez med politiko in znanostjo, kot jo poznamo danes, naj se ne bi oblikovala pred 17. stoletjem, ko se je – po raziskovanju velikega teoretika oblasti Michela Foucaulta – pojavil nek odločilen prelom v tehnikah vladanja. Avtor v osnovi ločuje tri načine izvajanja oblasti, ki se med seboj zgodovinsko dopolnjujejo oz. nadgrajujejo.

Prvi je enostavna pravna oblast (pravna država, o kateri radi govorimo danes). V pravu so strnjena pravila družbenega vedenja, ki služijo ohranjanju družbenega reda v neki skupnosti. Najenostavnejše je mogoče delovanje pravnega reda ponazoriti z najbolj široko sprejetimi družbenimi pravili, kot so: ne kradi, ne ubijaj itd. Temelj pravnega reda je, da so pravila za vse enake in takšne naj bi bile tudi sankcije. Posameznika, ki ta pravila prekorači, družba grobo izloči (ga ubije, prežene ipd.). Izvajanje oblasti v takšnem sistemu, ki naj bi veljal tam nekje do 17. stoletja, naj bi bilo dokaj enostavno. Za vladarja, kot nosilca suverenosti, je dovolj, da pozna zakone ter v skladu z njimi sodi oz. jih izvaja. Zaželeno je, da ima poleg poznavanja zakonov tudi nek čut, občutek oz. vrlino, kot pravi Foucault, s pomočjo katere se zna odločiti, kaj je v določenem trenutku primerno storiti in kaj ne – pomislimo samo na Machiavellijevega Vladarja.

Neko premeno oblastnih mehanizmov odkriva Foucault v pojavu tehnik discipliniranja. V teh-

nikah discipliniranja lahko vidimo, da sankcioniranje tistih, ki prestopijo zakon, ni več povsem enako za vse. Pomembno ni več le to, da je zakon prekršen, temveč tudi to, zakaj, iz kakšnih motivov je prekoračen. Ta način razmišljanja nam nedvomno ni tuj: nič nenavadnega se nam namreč ne zdi, da se v sodnem procesu upošteva olajševalne ali oteževalne okoliščine, ki navadno izhajajo iz nekega družbenega ali psihološkega stanja obdolženca. Umor ni več zgolj umor (gola prekoračitev zakona), temveč je umor iz koristiljubja, umor iz strasti itd. Čeprav je vendarle treba priznati, da so posledice za oškodovano osebo (v našem primeru smrt) na neki objektivni ravni iste ne glede na naklep storilca, pa deluje takšno razsojanje pravzaprav mnogo bolj humano ravno zato, ker upošteva okoliščine storjenega zločina. Ta humanost pa je dvorezen meč: presojanje na podlagi psihologije zločinca namreč odpira vrata za sankcioniranje in discipliniranje na podlagi iste psihologije. Oblast tako ne skrbi več le za izločanje deviantnih oseb iz družbe, temveč za njihovo preoblikovanje v spodobne državljane. Ene bo tako poslala v zapor, druge v psihiatrično bolnico. Če vzamemo aktualen primer: pijane voznike država ne bo le sankcionirala zaradi njihove pijanosti, temveč jih bo poslala na zdravljenje alkoholizma.

Zadnja premena tehnik oblasti pa se zgodi, ko se kurativa, ki jo ponuja discipliniranje, prelevi v preventivo. *Meglio prevenire che curare!* Zakaj bi zdravili alkoholike, če pa bi bilo bolje da poskrbimo, da do alkoholizma sploh ne bi prišlo (na primer s prepovedjo prodaje alkoholnih pijač, z osnovnošolsko vzgojo in medijsko propagando o problemih alkoholizma ipd.). Zakaj bi sankcioniral morilce, če lahko razvijamo določene znanosti – kot je psihologija zločincev – in tako vnaprej določimo tveganje za kriminalitetno vedenje ter skušamo zločin preprečiti, še preden se je zgodil. Postopek je preprost: izmerimo določene stopnje tveganja za nek neljub dogodek na različnih populacijah in poskušamo vnaprej ukrepati na statistično značilne spremenljivke, ki naj bi nanj vplivale. V primeru prometnih nesreč so te spremenljivke npr. starost avtomobila, stanje ceste, starost voznika, psiho-fizično stanje voznika itd. Ugotovili bomo, da so za največ nesreč s tragičnim izidom krivi mladi, pijani vozniki in neprila-

gojena hitrost ter z ustreznimi politikami skušali učinkovati nanje.

V vsakem primeru pa nam hitro postane jasno, da za tovrstno vladanje poznavanje zakonov in nekaj razsodne moči ni več dovolj. Politika kot odločanje o skupni dobrobiti se začne navezovati na znanost nasploh, neposredno pa na določeno strujo znanosti, ki izgledajo pravzaprav razvite v namen tega odločanja. Na nek način lahko celo rečemo, da že sam sodoben pojem politik (v množini) nakazuje ravno to zmes med politiko in znanostjo. V nasprotju z edninskimi pojmom »politika« ali pridevnikom »političen« (angleškimi *politics*), ki ima v slovenščini mnogokrat celo pejorativni pomen (npr. dnevna politika, apolitična organizacija, politična odločitev kot samovoljna odločitev ipd.), pa takšnega pomena nima raba množinskega termina »politike«, ki opredeljuje različne predmete političnega upravljanja (npr. kmetijska politika, fiskalna politika, socialna politika (angleški *policy* oz. *policies*)). Politika v tem pomenu ni več tista dnevna politika samovoljnih odločitev, temveč je znanstveno bazirana taktika, za doseg nekega cilja.

POPULACIJA IN NJENA SREDINA

Ko politiko kot odločanje o neki skupni dobrobiti nadomestimo s politiko kot taktiko za doseg nekega cilja, dobimo politiko kot znanost o upravljanju neke skupnosti oz. natančneje populacije. Populacija je termin, jasno zvezan z demografijo in statistiko, ki se v nekem novem pomenu oblikuje na prelomu 17. stoletja. V tem novem pomenu, ki ni več zgolj poseljenost nekega teritorija, naznanja omenjeno spremembo v tehniki vladanja. Populacija namreč ni zgolj statističen pojem seštevka določenih elementov, temveč je sama neka entiteta z lastnimi zakonitostmi delovanja in vedenja – je skorajda živo bitja. Kot takšen – skorajda naravni – pojav implicira tudi svojstveno znanstveno preučevanje. Značilnosti, preko katerih preučujemo populacijo, segajo od mortalitete, natalitete, gospodarske aktivnosti, zdravja, pismenosti, delovne aktivnosti, izobraženosti, kriminalitete itd. do zelo specifičnih, kot je naprimer stopnja smrtnosti v avtomobilskih nesrečah na avtocesti. Lastnosti te populacije so predmet političnega učinkovanja. Znanost je tista, ki te naravne lastnosti populacije preučuje,

politika pa tista, ki naj prek znanstvenih ugotovitev nanje učinkuje.

Pomembna posledica opredelitve politike kot upravljanja populacije je, da je učinkovanje na populacijo vedno učinkovanje na neko sredino, na tisto najbolj zgoščeno in najbolj značilno povprečje neke populacije. Ta sredina se opredeljuje kot normalnost in je tista, na katero bo politika sploh lahko učinkovala, v nasprotju s posameznimi osamelci (statističen pojem za element, ki pade izven osrednje zgoščitve nekega pojava in torej nasprotuje logični povezavi, ki jo statistika predpostavlja).

Osamelci so tipični primeri političnih krivic, ki jih lahko vsak teden spremljamo na Tedniku. Vzemimo izmišljen in hipotetičen primer. Recimo, da želi država popisati premoženje državljanov z namenom, da bo bolj pravično obdavčevala in bolj pravično delila socialno pomoč. Logika je seveda takšna, da socialno pomoč potrebuje tisti, ki nima svojega premoženja ali zadostnega dohodka, da bi se lahko preživljal. Predpostavi se torej negativna korelacija med premoženjem in potrebo po socialni pomoči, ki v splošnem drži. Na podlagi te pa se postavi nek zakon o dodeljevanju socialne podpore. Potem pa se v tem zakonu znajde tudi starejša gospa iz Ljubljane, ki sicer nima visokih dohodkov, vendar živi v majhni nepremičnini v njeni lasti. Ker se nepremičnina nahaja v širšem centru Ljubljane ima seveda svojo precenjeno vrednost, zaradi katere si gospa ne zasluži socialne pomoči. Kaj je tisto, kar naredi to gospo za osamelca, ki pade izven intence zakona? Njena neracionalnost! Natančneje, neskladnost njenega obnašanja z ekonomsko teorijo, ki jo poučujejo na Ekonomski fakulteti. Vsak nadobudni mladi učenec Ekonomske fakultete bo namreč znal povedati, naj gospa vendarle proda njeno nepremičnino in najame drugo izven mesta. Iz izkupička od prodaje pa bo jasno, da socialne pomoči ne potrebuje.

Poanta primera seveda ni vprašanje, ali bi morala gospa nepremičnino prodati ali ne. To, kar je razvidno iz tega primera, je, da scientifikacija političnega odločanja predpostavlja scientificirano vedenje državljanov oz. populacije, na katero politično odločanje učinkuje. Politične odločitve lahko dosežejo svoj cilj le, če se predpostavi, da se bodo državljanji ravnali v skladu z znanstveno

teorijo, ki te odločitve podpira. V tem kontekstu lahko govorimo o normalizaciji prebivalstva, ki se mora – če noče biti izvzeto iz političnega prostora – vesti v skladu z racionalnostjo, ki jo določajo »politične znanosti« (to so znanosti, ki postavljajo temelj političnemu odločanju: takšni pa nista le ekonomija in demografija, temveč prav tako naprimer gozdarstvo in agronomija).

Vzela si bom prostor še za en primer, anekdotično pravzaprav, ki mi tako leži na duši, da je ne morem zadržati zase. Na Ekonomski fakulteti se kdaj pa kdaj na mestu predavatelja znajdejo tudi določeni zelo *an der Zeit* ljudje, ki ponujajo svoje nazore o aktualnih dogajanjih, na primer propadanju Mure. Delavke so si za svojo neugodno situacijo v skladu z doktrino racionalnosti in svobodne izbire seveda krive same, saj se v rani letih niso odločile za vlaganje v izobraževanje, ki je racionalna izbira, sedaj pa so nekvalificirane za drugo delo in država bi jim še pomagati morala in subvencionirati njihove napačne izbire. Nato pa ta nadobudni, *an der Zeit* človek še hudomušno pripomni – kot da je s svojim rezoniranjem razkril vse probleme sodobne družbe – da vsi politiki vedo, da je ravno opisano dejanski problem Murinih delavk, le nihče nima potrebne korajže, da bi to javno izjavil. Reševanje socialnih problemov je za nekatere znanosti res mačji kašelj, predvsem, če ste sposobni te domišljije, da si predstavljate delavko Mure, ki v šestdesetih letih pije pivo na toplem sončku in se svobodno in suvereno odloči, da ona pa ne bi šla v šolo, da bo raje malč k po Prekmurju pohajala, pri tem pa ima kot v jasnem dnevu pred seboj razgrnjene prihodnje posledice njenih odločitev. Predpostavka neoliberalne teorije namreč je, da ima posameznik na voljo vse informacije, na podlagi katerih lahko presoja in se seveda – najpomembneje – racionalno odloča kot pravi homo economicus.

Na Ekonomski fakulteti, za katero – da ne bo pomote – menim, da je zelo dobra fakulteta, sem na prvih vajah nekega predmeta morala rešiti tudi sledečo nalogo: oceni tveganje nepovračila, če 1.000 evrov posodiš banki ali prijatelju. Pri tem smo bili seveda opozorjeni, da so v življenju pri takšnih odločitvah pomembni še drugi faktorji in da izračun torej ne pomeni, da moramo denar nujno raje vložiti v banko. Pokazano pa je bilo,

kaj je racionalno. Racionalnost, ki jo predpostavlja takšna stroka, pa je tudi tista racionalnost, na podlagi katere se vršijo politične odločitve.

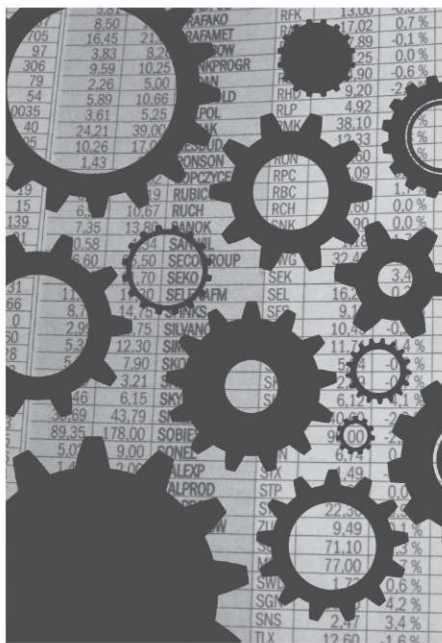
V nasprotju z nekim čisto praviim sistemom, v katerem se etične norme strnejo v odločitev o tem, kaj je prav in kaj narobe, postane v upravljanju populacije odločilna norma meja med racionalnim in neracionalnim oz. med povprečjem in osamelci. Opisani način razmišljanja nam je - po mojem - že vsem zlezal pod kožo. Pomislimo recimo na zgodbo slovenskih tajkunov. Kar nas kot javnost moti, ni to, da obstaja en tajkun, temveč da obstaja tajkunstvo kot pojav in da obstaja pravni red, ki to omogoča. Če bi imeli opravka s posameznikom, bi ga še lahko obsojali v zastarelih etičnih kategorijah in dejali: »Prekleti prasec od človeka, izčrpal je podjetje in spravil na cesto množico delavcev samo zato, da bi si nabasal žepe z denarjem!« Tajkun pa nas ne moti kot moralno izprijen posameznik. Bolj kot to nas moti razpasenost nekega pojava, ki sledi svoji notranji logiki in je pravzaprav - iz vidika nekaterih ekonomskih predpostavk - celo racionalen. Zato nismo toliko jezni na posameznika, ki je pravzaprav v skladu s tem, kaj je racionalno početi, sledil lastnemu interesu, temveč smo jezni na državo, ki je omogočila (s tem, ko ni preprečila), da se nek takšen pojav zgodi.

Druge značilnost, ki jo znanstveno postopanje doprinese v politično odločanje, je torej ta, da določenih pojavov ne sodimo več preko kategorij moralno dobrega in slabega, temveč da preprosto le še so. Obstajajo in delujejo po neki logiki, ki je onstran dobrega in slabega. Če pa so te politike (v množini) kot taktike za doseg določenih ciljev onkraj dobrega in zlega ter jih lahko ocenjujem z golj kot učinkovite ali neučinkovite, pa se postavlja vprašanje, ali ne bi morala tista druga politika (v ednini) stopiti na stališče dobrega in zlega s tem, ko določa, kateri so cilji znanstvenih politik oz. kateri je tisti smoter, ki bi mu morale slediti.

KRATEK PREGLED EKONOMSKIH NAZOROV IN USTREZNIH POLITIK

Če smo v prejšnjem razdelku opazovali, kako deluje politično vodenje, ki se poslužuje določenega tipa znanstvenosti za učinkovanje na populacijo, pa lahko učinke znanosti na politiko opazujemo še iz nekega drugega vidika, ki se veže na zgodovino.

Znanstvene teorije se - kot je najlucidnejše predstavil Thomas Kuhn v *Strukturi znanstvenih revolucij* - skozi zgodovino spreminjajo. Spreminjajo tako svoje temeljne predpostavke kot tudi metode znanstvenega raziskovanja: strokovno rečeno spreminjajo paradigme. Kolikor se torej politika pri svojem delovanju sklicuje na znanost, se tudi ta vede v skladu z znanstvenimi nazori nekega časa.

Enako kot druge znanosti (če ne še bolj, zato ker gre za družboslovno znanost) je tudi ekonomija skozi zgodovino spreminjala nazore naprimer o tem, kaj je ključni dejavnik za ohranjanje gospodarske moči države - in s tem na nek način njene dobrobiti. Spodaj bom podala nek zelo povšalen pregled ekonomskih nazorov in njim ustreznih politik, katerega namen je predvsem pojasniti, kaj se dogaja danes. Gre namreč za neke znanstvene (v tem primer ekonomske nazore), ki krojijo usodo političnih odločitev.

Ekonomski nazor, ki je kasneje dobil ime merkantilizem, je na primer temeljil na postavki, da je bogastvo sveta (katerega ekvivalent so redke

kovine kot menjalno sredstvo) končno – postavka, ki je v današnji logiki neskončnega povečevanja globalnega bogastva in s tem dobrobiti, nepredstavljava. Iz končne količine svetovnega bogastva izhaja, da lahko določena država svoje bogastvo poveča le na račun osiromašenja druge države – bodisi prek zavzemanja njenega teritorija bodisi prek ustrezne politike mednarodnega trgovanja. Država mora tako vedno izvoziti, torej prodati drugi državi (oz. državam – gre za dve različni teoriji) več, kot od nje kupi oz. uvozi; le na ta način je lahko pritek zlata v državo večji od njenega odtoka in se v državi kopiči bogastvo. Nemara ni naključje, da nazor merkantilizma zgodovinsko sovpaše s strogo regulacijo zunanje trgovine in s kolonializmom, ki pomeni pridobivanje večjega kosa svetovno omejenih dobrin. Sledila je fiziokratska doktrina, ki v grobem pravi, da je edina stvar, ki prinaša pristno vrednost (danes bi rekli dodano vrednost), zemlja. Bogastvo naroda se tako meri v količini obdelovalnih površin in njihovi naravni kvaliteti, v državnem teritoriju. Obdobje t. i. kabinetskih vojn med vestfalskim mirom l. 1648 in francosko revolucijo l. 1789 tako okvirno zajame življenje najvidnejšega predstavnika fiziokratizma Francois Quenayna.

Populacija v pomenu števila prebivalstva v nobeni od navedenih obdobji ni igrala nepomembne vloge. Ko pa postaneta z industrijsko revolucijo ključna produkcijska faktorja delo in kapital, skupaj z novimi pogoji, ki jih prinaša urbanizacija, postane skrb za populacijo še bolj ključnega pomena. V 19. stoletju se tako pojavijo prvi javni sistemi zdravstvene oskrbe. O tem, kakšne učinke so na politiko imeli marksistični nazori, najbrž ni treba govoriti.

Zanimivo je, da je v teh novoveških nazorih veljalo, da morajo biti mezde delavcev na čim nižji ravni. Visoke morajo biti ravno toliko, da delavcu, kmetu, obrtniku itd. omogočajo preživetje; če bi bile višje, bi se delavci namreč polenili ali pa pretirano razmnožili (po Maltusovem nazoru), kar ne bi imelo ugodnih ekonomskih učinkov. Morda ni naključje, da do spremembe mentalitete pride v 20. stoletju, ko produkcija dobrin v razvitem svetu nenavadno preseže povpraševanje (od tod rojstvo marketinga). Povpraševanje pa je – kot pravijo sodobni tržniki – želja, podprta

s plačilno sposobnostjo. Potrebo po bolj enakomerno porazdeljenem družbenem dohodku lahko tako, onkraj idej o pravičnejši družbi, vidimo tudi kot sredstvo za povečanje tega povpraševanja.

IN KJE SMO DANES?

Danes je ključna mera gospodarske moči države BDP. Kaj je ključni faktor pri povečevanju gospodarske rasti ugotavljamo z ekonometričnim preučevanje gospodarske aktivnosti. V regresijski funkcijo ustavimo BDP kot odvisno spremenljivko in ugotavljamo, v kolikšni meri je BDP odvisen od količine kapitala in aktivne delovne sile. Funkcija se bolj ali manj izide, vendar nekaj ostane. Ostane nek nepojasnen vpliv, ki je dobil ime Solowov residual. Odgovor ekonomistov, kaj to je, bo torej krojil politične napore usmerjanja populacije k čim večjem BDP. Solowov residual se kdaj imenuje tudi tehnološki napredek, termin, ki je za ekonomiste nadomestitev ene mistike z drugo. Kakorkoli, sklepanje, da je ta nadvse pomembni dejavnik tehnološki napredek, pripelje do tega, da politika ugotovi, da je potrebno več vlagati v R&R (raziskave in razvoj). Lizbonska strategija tako določa, da je potrebno vlaganje v raziskave in razvoj na ravni EU povečati na tri odstotke BDP, minister Golobič se na veliko loti reforme šolstva in raziskovalnih programov, ki seveda niso raziskave kar tako, temveč raziskave zato, da povečajo dodano vrednost gospodarstva. Populacijo je potrebno izobraževati, ker je baje t. i. človeški kapital, ključni produkcijski faktor. Tisti, ki pademo v sredino te populacije se tako izobražujemo, osamelci, ki se ne, so neracionalna družbena marginalija, skupni statistični učinek pa naj bi bil kljub temu povečan BDP in v poprečju večja dobrobit državljanov.

ZAKLJUČEK

S tem smo zaključili krog, ki vodi od znanosti k politiki in od politike nazaj k znanosti. Sklenemo lahko, da politika in znanost vselej nista tako aristoteljansko nepovezani, ko smo predpostavljali na začetku. Nasprotno, kot kaže postajata skozi zgodovino le bolj in bolj povezani in prepleteni. V tekstu so bili predstavljeni nekateri učinki te prepletenosti, etična sodba o njih pa ostaja onkraj znanstvene analize. •

Polje argumentacije med politiko in znanostjo

Gregor Kardinar

V našem prispevku nas bo zanimalo, ali križišče politike in znanosti implicira neko čisto določeno etično razsežnost, ki presega vsakodnevne debate o etičnih komisijah, o zdravem življenju, o skrbi za okolje itn. V izhodišču se bomo odločili za predpostavko, ki bo ostala le intuitivna, kolikor ne bo dokazovana, da se namreč politika in znanost sekata na področju realnosti. Ne samo to, da obe delujeta ravno v polju realnost, ampak tudi določata lastni režim realnosti. To moramo opredeliti še natančneje: *realnost se postavi kot učinek, ki ga sproža zavozlanost političnega in znanstvenega režima*. Naša analiza se bo gibala na področju govornice, kar pomeni, da nas bodo zanimale stavčne oblike in družbene vezi, ki iz njih izhajajo. V osnovi se bomo največkrat opirali na misli, ki jih je Jean-François Lyotard razvil v filozofskem delu *Navzkrižje* in v poročilu o stanju vednosti v najrazvitejših družbah, ki je pri nas izdano pod naslovom *Postmoderno stanje*. S pomočjo nekaterih teoretskih izpeljav in nekaj primerov bomo bralcem posredovali tezo, da se sodobna znanost ne legitimira več s takšno ali drugačno artikulacijo resnice, ampak samo še z učinkovitostjo. Postalno nam bo razumljivo, kako je v ekonomskem smislu postavljena zahteva o tem, da naj bo znanost učinkovita, omogočila, da si je *dnevna politika* prilastila znanost v paleto njenih orodij.

POLITIČNE IMPLIKACIJE ZNANSTVENEGA POZITIVIZMA

Znanstveni pozitivizem, ki je z vsem pompom predstavljen v šolskih klopeh, predpostavlja nekaj nadvse preprostega: realnost se ne razlikuje od referenta znanstvenih stavkov. Vzemimo stavek: »Oseba, ki je na okruten način umorila svojega otroka, je spoznana za krivo.« Pozitivizem trdi, da je realna oseba iz mesa in krvi v celoti identična z referentom stavka, tj. osebo, ki je s tem stavkom predstavljena. Referent kot stavčni element torej v celoti izčrpa bistvene lastnosti oseb in predmetov, na katere se nanaša. Iz tega preprostega načela sledi pomembna politična implikacija.

Tip države, ki jo implicira znanstveni pozitivizem, je najpreprosteje opredeljen z idejo *učene države*, ki ne pozna nobene druge realnosti razen tiste, ki je ugotovljena pod strogim upoštevanjem določenih stavčnih pravil. Poteza, ki učeno državo razlikuje od njenega nasprotja je namreč ta, da ima monopol nad *postopki za ugotavljanje realnosti*, ti pa niso nič drugega kot proces, ki je *preverljiv* in *ponovljiv*. *Preverljivost* procesa implicira postopke, po katerih lahko država sodi, da je

neka realnost takšna, kakršna je, kar pomeni, da postopki jamčijo za identičnost realnosti same seboj, skratka jamčijo za to, da realnost ne bi mogla biti drugačna, kot je – npr.: oseba, ki jo je sodišče z dokazi in pričami spoznalo za krivo, ostaja kriva, dokler ne odsluži svoje kazni. *Ponovljivost* pa implicira, da je mogoče poljubno mnogokrat preverjati množstvo časovno nepovezanih realnosti – npr.: oseba, ki je pravkar prestala kazen, je zdaj zopet postala nedolžna, vendar pa lahko postane tudi zopet kriva, če ji je s pričami in dokazi vnovič dokazana krivda. Takšen pozitivistični postopek ugotavljanja je v največjem številu primerov zagotovo *učinkovit* način zagotavljanja distribucije pravičnosti. Kot običajno pa obstajajo tudi tukaj mejni primeri, ki poleg tega, da pravilu odtegnejo možnost njegove univerzalne rabe, predstavljajo tudi določeno nevarnost.

Vzemimo Lyotardovo analizo primera Roberta Faurissona, profesorja francoske literature, ki se je na rob zgodovine vpisal kot lik, ki je s pomočjo tega, da je v zgodovinsko znanost vpisal nekaj osnov znanstveno-pozitivističnega postopka, zanimal holokavst. Faurisson je tako prišel do mrakobnega sklepa: »Analiziral sem na tisoče

dokumentov. S svojimi vprašanji sem neutrudno nadlegoval strokovnjake in zgodovinarje. Zaman sem poskušal najti enega samega nekdanjega deportiranca, ki bi mi bil zmožen dokazati, da je dejansko, s svojimi lastnimi očmi videl plinsko celico.« (povzeto po Jean-François Lyotard, *Navzkrižje*, Založba ZRC, Ljubljana 2003, str. 18) Ta primer nam v najbolj izostreni in izčiščeni obliki prikazuje, kakšne so posledice tega, da misel sprejme za realnost zgolj stanje referenta v izjavah, tj. tistega o čemer teče beseda. Tako se o realnosti sklepa le na podlagi tega, kar je *ugotovljeno* po pravilih za dokazovanje. Narava plinske celice je namreč takšna, da vam v trenutku, ko vam je namenjena, prepreči, da bi o njej pričali pod pogoji, ki jih Faurisson določa kot kredibilne. Neznosna teza, ki jo izpelje ta perverzna logika, je potemtakem naslednja: priča plinskih celic je tako lahko le žrtev plinske celice, vendar pa ne obstaja nobena žrtev, ki bi ne bila mrtva, zato ne obstaja priča, ki bi bila lahko kredibilna.

Vsaka priča holokavsta je tako obsojena na molk, kajti v tem znanstveno-pozitivističnem horizontu je vsak stavek, ki želi pričati o krivici, ki so jo prizadejale plinske celice, takoj oropan avtoritete. S tem postane deportiranec dvojna žrtev: prvič pač kot dejanska žrtev taborišč za tiste, ki o holokavstvu ne dvomimo, in drugič kot žrtev, kateri so bila odvzeta sredstva in s tem možnost, da bi *dokazala*, da ji je bila prizadejana krivica, torej kot sama *izguba možnosti biti žrtev*. Pozitivistična zahteva o preverljivosti in ponovljivosti postopka dokazovanja ima tu kot svoj učinek preprečitev samega dokazovanja, da se je žrtev zgodila.

Predvsem nas tukaj zanima ta podvojena vloga žrtve, ki postane nemočni tožnik, ker je nek diskurz razveljavil dokazne postopke in sredstva, s katerimi bi lahko dokazoval, da se mu je zgodila krivica. Zanima nas torej tista žrtev, ki je obsojena na molk. Lyotardov pojem *navzkrižje* potemtakem ne označuje le situacije, v kateri so razveljavljeni vaši argumenti, s katerimi želite dokazati, da vam je bila storjena krivica, ampak je situacija, v kateri so razveljavljena sama pravila sklepanja, po katerih snujete vaše argumente. Kadar koli vam je odvzeta *moč* argumenta, stopate v stanje terorja, v katerem možnost, da dosežete lastno pravico, nima več nikakršne realne opore. Vaša družbena realnost in vez, s katero ste vanjo

vpeti, postane popolnoma destabilizirana, vi pa se znajdete v vlogi subjekta, ki je onstran prava, vaša edina možnost postane milost. In tako oseba, ki se znajde v navzkrižju, molči zato, ker ji je odvzeta sama možnost govorjenja, kajti, kot pravi Lyotard, *moči ne govoriti* ni isto kot *ne moči govoriti*.

Moči ne govoriti predpostavlja, da lahko izberemo molk, ko npr. postanejo vse besede povsem neprimerne, da bi lahko z njimi opisali neko realnost – izbrati molk, navsezadnje pomeni, govoriti naprej z nekimi drugimi sredstvi. *Ne moči govoriti* pa je nasprotno posledica nekega tihega nasilja, ki vnaprej piše obsodbo s prekinitvijo pogojev možnosti govora, torej ne da bi preučilo dokazna gradiva. Ko je torej ugotavljanje realnosti prepuščeno izključno nekakšnemu tribunalu in stroki, ki ima izključno moč pri postavljanju in razveljavljanju pravil za ugotavljanje realnosti, pričnejo vznikat pritislovja, ki ne glede na to, da postavljajo na laž takšno zanesenjaštvo, imajo realne družbene učinke.

NAVZKRIŽJE ALI KO ZNANSTVENIKI OBMOLKNEJO

V nadaljevanju si bomo ogledali neko sodobnejšo različico navzkrižja, ki ga generira vozelo politike in znanosti, v katerem se znajdejo kot žrtve takšni in drugačni znanstveniki. Podnaslov ni le po naključju parafraza diplomskega dela *Ko filozofi obmolknajo: primer Kratil* ministra za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo Gregorja Golobiča. Na manj perfidnem primeru, ki pa nas zadeva v vsakdanji realnosti, bomo videli, kakšne posledice ima lahko slabo ustvarjanje pravil iger v znanstvenem raziskovanju.

Odgovor na vprašanje, kaj znanstvena politika zahteva od same znanosti, je največkrat povsem enoznačen, in sicer, da naj znanost usmerja svoje raziskave tako, da bodo izsledki teh raziskav opredmeteni in da naj bo njihovo delovanje čim bolj učinkovito. Zahteva o učinkovitosti pa ni nujno sorazmerna s samim raziskovanjem, ki je po svojem bistvu usmerjeno v odkrivanje novega. Bistvo učinkovitosti je namreč v nasprotju z bistvom znanosti osnovano predvsem s načelom optimizacije že danega (t.i. minimax načelo), ki veleva, da naj se z *danimi* resursi dosežejo maksimalni učinki. Optimizacija znanstvenega procesa

je danes prvenstveno minimizacija stroškov, zato je ekonomska logika učinkovitosti po svojem bistvu usmerjena k optimizaciji danega, ne pa k iskanju novih rešitev. Slednje so vselej izbrane kot nekaj sekundarnega, ko nekako ni več drugih možnosti, ki bi bile bolj stroškovno učinkovitejše. Rečeno še drugače: pravi tehnološki preboj, ki bazira na znanstvenem raziskovanju novega, ni vnaprej želeno stanje, ampak je le še izhod, ki ga izberejo, ko se je predhodno stanje produkcije izkazalo za neučinkovito, kar pa je isto, kot če bi rekli, da je postalo nekonkurenčno. Zavedati se moramo, da je neučinkovitost vedno relativni pojem, ki je merjen v razmerju z učinkovitostjo nekoga drugega. Tukaj lahko vidimo najbolj osnovno medsebojno izključevanje ekonomike znanstvenih raziskav in duhom temeljnega znanstvenega raziskovanja. To, kar je za ekonomiko znanstvenih raziskav le izhod iz notranje krize,

je za temeljno znanstveno raziskovanje cilj, ki je postavljen že v izhodišču.

Zakaj je ekonomiko znanstvenih raziskav posvojila tudi državna znanstvena politika tako rekoč po celem razvitem svetu, ni težko razumeti. Tista znanost, ki v izhodišču cilja na aplikativnost svojih raziskav, se od ciljanja na zgolj bazične raziskave, ki jih vodi strast do novega, razlikuje po tem, da se skorajda nujno steka v *uporabno vrednost*. Bazične raziskave pa so hočeš nočeš vedno tvegana naložba, ki pa, če se posreči, resda prinaša visoke donose. Na drugi strani pa je aplikativna znanost iz vidika donosnosti stabilnejša investicija, ker znižuje investicijsko tveganje v raziskavah in razvoju, vendar to hkrati niso več »prave« raziskave in razvoj, ampak le produkcije novih uporabnih vrednosti. Učinek te učinkovitosti je torej produkt, ki ima uporabno vrednost, učinek uporabne vrednosti pa je možnost, da je produkt lahko prodan. Tako postaja znanost produkcijska sila, ki je pglavitni moment cirkulacije kapitala. Kombinatorika nasproti kreacijam, bi lahko zaključili.

Odločilnega pomena je potemtakem to, da stabilno zagotavljanje produkcije novih *uporabnih vrednosti* po definiciji prinaša nove *dodane vrednosti* in s tem pozitivno vpliva na številne makroekonomske kazalce: vse se začne z višjim BDP, nadaljuje z večjimi davčnimi prihodki v državnem proračunu, kar zmanjšuje javni dolg, zato so potrebe po davčnih obremenitvah gospodinjstev in podjetij manjše, povečuje se zaposlenost, manjšajo se potrebe po socialnih transferjih in podjetniških subvencijah itn. Poroki med dnevnno znanstvenou politiko, tj. politiko na kratek rok, ki zadovoljuje potrebe političnih ciklov, in ekonomiko znanstvenih raziskav prav gotovo ne moremo nasprotovati iz stališča učinkovitosti, zato pa lahko učinke njune ljubezni primerjamo z navzkrižjem, ki ga ustvarja.

V letošnjem letu, natančneje 7. 7. 2010, je Svet za znanost in tehnologijo RS sprejel *Izhodišča za nacionalni raziskovalni in inovacijski program (NRIP) 2011–2020*. Dokument v sebi zgošča trendno osredotočenost znanstvenih politik v razvitih državah, pogledimo si nekaj ključnih točk:

»[...] STRATEŠKI CILJ je izgradnja celovitega inovacijskega sistema s konkurenčnim gospodarstvom

in vrhunsko znanostjo z namenom ustvarjanja višje dodane vrednosti. Višja dodana vrednost omogoča trajen razvoj drugih družbenih podsistemov (šolstvo, zdravstvo, kultura, šport, itd.), kar povratno vpliva na učinkovitejši NIS [nacionalni inovacijski sistem, op. GK] ter tako ustvarja družbo, ki omogoča blaginjo. [...] Izvajanje NRIP mora temeljiti na merljivih ciljih in letnem spremljanju ter revidiranju glede na doseženo in družbene izzive. [...] Ustvariti spodbudno okolje za inventivnost, inovativnost, podjetništvo in prenos znanja v proizvode in storitve z visoko dodano vrednostjo. [...] CILJ: bistveno povečanje vlaganja v RR v zasebnem sektorju. [...] Povečevanje deleža spodbud za projekte po meri inovativnega gospodarstva. [...]«

V celotnem dokumentu, ki bo krojil slovensko znanstveno realnost naslednjih deset let, ni niti ene točke, ki bi opredeljevala strateško vlogo bazičnih raziskav, družboslovja in humanistike. Znanstveno politiko v naslednjem desetletju zanima le aplikativni nivo znanosti, tj. izključno njen ekonomski vidik, ki omogoča krepitev družbenih podsistemov, ustvarjanje pozitivnih učinkov, ki jih je mogoče meriti, prenos znanja v proizvode; in vse to naj bi kot nekakšna višja sila znanosti ustvarjalo okolje, ki spodbuja inovativnost. Kako se v tem zadušljivem prostoru, ki od znanstvenikov zahteva, da v izhodišču ustvarjajo dodano vrednost, krepí inovativnost, ki *presega optimizacijo že danega*, meni ni povsem jasno. Kakšno je torej *navzkrižje*, ki ga ustvari takšna znanstvena politika? Znanstveniku, ki je bil doslej navajen neobremenjenega bazičnega raziskovanja, so se radikalno spremenila pravila igre, saj mu NRIP daje signal, da takšno raziskovanje ni več družbeno zaželeno. Dokument je namreč odgovor na gospodarsko krizo, v kateri se je znašla Slovenija, in kot tak predstavlja obliko kriznega managementa. Vsako reševanje krize pa vpečuje radikalne prekinitve starih pravil igre, pri tem pa preoblikuje družbeno realnost tako, da nas prepriča, da so stara pravila igre neuporabna, celo škodljiva. Izključitev strateške umestitve bazičnih raziskav služi temu, da bi Svet za znanost in tehnologijo RS družbo prepričal, da ker te ne vplivajo toliko na dejavnike, ki povzročajo gospodarsko ekspanzijo, kot sicer nanjo neposre-

dno vplivajo aplikativne raziskave, trenutno bazične raziskave niso potrebne. Zato nasprotni argumenti, da so bazične raziskave nujno potrebne, ker da krepíjo radovednost znanstvenega duha, dvigajo nivo nacionalne zavesti o vrhunskem stanju znanosti, krepíjo interdisciplinarne pristope k reševanju problemov, vpeljujejo rešitve z neslutnimi možnostmi uporabe itn. preprosto nimajo več veljave. Znanstvenik, ki si danes prizadeva za postavljanje in reševanje osnovnih znanstvenih vprašanj, ki trenutno še ne služijo ničemur in nikomur, preprosto nima več argumentov, ki bi takšno raziskovanje še naprej legitimirali. Znanost kot duh raziskovanja neznanega je v klimi takšnega družbenega okolja delegitimirana, znanstvenik, ki želi opravljati bazične raziskave, pa se znajde v navzkrižju, oropan besed, s katerimi bi lahko prepričal, da njegovo raziskovanje je *vredno*.

DEREGULACIJA TEHNIKE IN NJENI UČINKI

Imperativ izboljšanja učinkovitosti je prevzel vodilno vlogo pred imperativom iskanja možnih načinov povezovanja vednosti z resnico. Zato, kot pravi Lyotard, dokaz ni več sredstvo resnice, ampak je postal mlinski kamen učinkovitosti in iz nje izhajajoče težnje po moči ter obvladovanju realnosti. Financer, naj bo zasebnik ali keynesianska državna politika, ki propagira visoke državne izdatke v raziskave in razvoj, ne kupuje znanstvenikov zaradi njihove artikulacije in navezovanj na resnico, ampak zato, ker so vir moči za zagotavljanje nadaljnje učinkovitosti različnih zasebnih ali državnih podsistemov. Ne zanima jih resnica narave, ampak kako naravo izboljšati, kako jo narediti bolj učinkovito.

Vendar pa se ne smemo pustiti preslepiti temu, da je razlog delegitimiranja bazičnih raziskav le posledica gospodarske krize. Gre za veliko globljo razmerje med znanostjo in znanstveno politiko, ki jo je prevzela ekonomika znanstvenega raziskovanja, o kateri smo razpravljali zgoraj. Splošna slika znanosti, ki je usmerjena v aplikativne vidike vednosti, ki jo ustvarja, zagotovo ne kaže tega, da bi se znanost trudila, da bi se navezovala na resnico in jo skušala dokazovati. Ampak v resnici to sploh ni problem, tega bomo našli povsem nekje drugje.

Zastavlja se vprašanje, ali ni gospodarska kriza

le pospešila to, kar bi se tako ali drugače moralo pokazati, tj. problematika vezi med znanostjo in tehniko. Tradicionalno smo zelo trdno navajeni ločevati znanost in tehniko po tem, da je prva vzrok, druga pa učinek. Določena znanost je tako celoten zbir neke vednosti, tehnika pa je le način njene aplikacije v svetu uporabnih predmetov. V sodobni zastavitvi znanstvene politike pa se postavlja zrcalna zahteva, in sicer *naj tehnika postavi meje sami znanosti*. Rečeno na nekoliko bolj slikovit način, lahko tehniko v tej luči vidimo kot pobesneli organ znanosti, nad katerim znanost nima več ustreznega nadzora in sicer zato, ker se je, v slabem pomenu te besede, organ politiziral. Znanstveno raziskovanje, ki ga vodi primat tehnike, postaja nekaj, kar se mora vpeti v ples dobičkov in posledično distribucij moči, ki iz dobičkov izhajajo.

Problem je seveda v tem, ker je tehnika povsem deregulirana, kdo pa sploh verjame, da imajo denimo etične komisije dejanski učinek onstran tistega, ki naj bi pomiril množico vest že preprosto s tem, ker obstajajo. To trdimo zato, ker sem prepričan, da lahko stopnjo deregulacije tehnike merimo s stopnjo *vere*, ki jo ima družba v osvobodilno moč njenega napredka. Tukaj ne gre za občutje, ki je bilo tako lastno moderni, da bi verjeli v samo moč tehnološkega napredka, v njegov odrešenjski potencial. Kdo pa se je pred sto leti zgražal nad topljenjem ledenikov, ozonskimi luknjami, onesnaženostjo ozračja ... torej nad fenomenom, ki so, kot zagotavljajo nekateri, stranski produkti stoletnega tehnološkega razvoja? Takrat res ni bilo težko verjeti v odrešenjsko vlogo tehnike, ki bo človeka v končni fazi osvobodila še celo od njega samega. V naši sedanjosti pa, če sploh obstaja nekaj takšnega, kot je »naša« postmoderna, gre za to, da samo dejstvo, da tehnika napreduje, proizvaja vero v njene odrešenjske učinke.

Naša generacija ne more več verjeti v odrešenjsko razsežnost tehnike na takšen način, kot so lahko verjele pretekle, ker ima pred seboj celotno stoletje inkriminatorskih dokazov v obliki razvalin – človeških, naravnih in stvarnih – ki jih je tehnika zapustila za seboj. Zato pa nas je v nasprotju z modernim občutjem tehnika prepričala, da v njeno odrešenjsko vlogo moramo verjeti iz preprostega dejstva, ker nam je že tako zlezla

pod kožo oz. ker je tako »naravno« zraščena z našo vsakdanjo realnostjo, da druge izbire sploh nimamo. Ker tehnika postavlja sam okvir naše vsakdanje realnosti, je najpomembnejša posledica zamenjave vlog med znanostjo in tehniko, ki jo blagoslovljiva dnevna politika, ta, da tehnika sploh ne potrebuje več nobene legitimacije. Vsak lahko opazi, da je tehnološki napredek res napredek po tem, da je vedno korak pred samim razumevanjem tega, kakšne posledice prinaša za družbo. Tako tehnika ni več eden izmed priročnih predmetov v naši realnosti, ampak je postala naša realnost sama, in prav zato se tako uspešno izmika temu, da bi jo lahko vsakokrat ustrezno ovrednotili.

Lastniki kapitala, ki se poganjajo za svojimi posebnimi koristmi, so najglasnejši, najbolj nrebrani pri prepričevanju javnosti in celo uživajo največji ugled. A njihove predloge, i posvaril Smith, je treba ...

Dražgac je zlastnik kapitala. Ti si niza-
deravo, da bi povečali dohodek od kapitala.
se pravi, da bi pridobili čim večji profi-
t. V splošnem, je menil Smith, pa je tako, da
je prva meta v bogatih državah nika-
niti ne postaja.

Znanost in intersubjektivnost

Peter Lukan

V svojem prispevku bom razmišljal o tem, kakšen je status znanosti in kaj tvori bistvo znanstvenega vedenja. Poskušal bom na kratko razjasniti, kako sodobna teorije znanosti razume znanost samo in s tem spodbuditi razmišljanja o tem, kakšna funkcija naj bi ji v družbi pripadala. Za konec se navezujem tudi na razmerje med znanostjo in politiko, čeprav manj obširno in temeljito. Moj namen je predvsem ta, da bi nakazal neko razumevanje znanosti, ki se zdi običajnemu dojemljanju prej kot ne tuje, saj nekoliko drugače razume temelj zanesljivosti znanstvene dejavnosti, ima pa tudi implikacije za urejanje odnosov med znanostjo in politiko.

Prvo vprašanje, ki ga je potrebno zastaviti, je seveda: Kaj sploh mislimo z znanostjo? Za neko zdravorazumsko izhodišče lahko vzamemo definicijo iz SSKJ: Znanost je „dejavnost, ki si prizadeva priti do sistematično izpeljanih, urejenih in dokazljivih spoznanj“. Ni moj namen de(kon)struirati te opredelitve, ker tudi ni namen SSKJ podajati natančne definicije raznih pojmov, vzel ga bom le za izhodišče, na katerega se bom nekajkrat navezal. Vsi trije pridevniki v opredelitvi so pomenljivi in vzbujajo vtis zanesljivosti in trdnosti. Pred njimi stoji etično obarvan glagol 'prizadevati si', ki odraža misel, da je ta zanesljivost cilj in ne vselej že doseženo stanje. V tej točki se močno strinjam s to opredelitvijo, ki tudi sama implicitno kaže na možnost, da se tem prizadevanjem postavijo nasproti kakšna druga, recimo temu, manj plemenita.

Zdi se mi, da gornja opredelitev spregleduje neko razsežnost, ki pa se v vsakdanjem pogovoru o znanosti običajno prikrito pridružuje temu pojmu. Z znanostjo se v veliki večini primerov namreč misli naravoslovno znanost (tudi sam bom izraz uporabljal pretežno v tem smislu) in v teh primerih je potihoma vsebovana tudi praktična naravnost te k tehnologiji. Znanost gre z roko v roki s tehnologijo – ta asociacija je dandanes skoraj neizbežna. Seveda lahko govorimo tudi o družboslovni znanosti – ta gotovo ni tako tehnološko obarvana –, vendar tu potrebujemo dodaten pridevnik, s katerim deloma zmanjšamo tehnološke konotacije (razen seveda uporabe

računalnikov). Drugo vprašanje pa je, ali je znanost tista, ki omogoča razvoj tehnologije, ali pa je ravno obratno. Moje trdno prepričanje je (to je tudi mnenje mnogih znanstvenikov), da gre tu za vzajemno igro medsebojnega razvoja teorije in prakse, znanstvenih spoznanj in tehnologije.

Če na hitro primerjamo politiko in znanost, lahko ugotovimo, da imata tako politika kot znanost eno temeljno skupno stvar: obe sta obliki človeške dejavnosti. Od tu naprej pri vsakodnevnem površnem razmejevanju pojmov sorodnosti običajno razvedenijo. Politika ima velikokrat slab prizvok, marsikdo jo prej povezuje z nekakšnim „mešanjem megle“ kot z nečim, kar prinaša splošne koristi skupnosti. Seveda obstajajo tudi zaslužni ugledni politiki. Z znanostjo je v nekem smislu ravno obratno, pojmuje se jo za objektivno, za nekaj, kar prinaša pomembne realne učinke na družbo ter nam s tem lajša življenje in še dandanes ohranja nekakšno avtoritativno mesto v miselnem svetu slehernika. Ko se zgodi v znanstvenem sektorju kaj spornega, se pogosto reče, da se je določena znanstvena tema spolitizirala, kot to velja na primer za globalno segregiranje (čeprav ne gre vedno za to). Lahko bi rekel, da je znanost spolitizirana, kolikor zgoraj omenjena prizadevanja, ki jih navaja SSKJ, ne uspejajo dobro. Seveda obstajajo tudi odkloni od takšne odobravajoče drže, in to celo zelo izraziti; recimo protesti proti nuklearkam, odklanjanje vsakršne nove tehnologije v stilu ameriških Amišev; osebna odrekanja tehnološkim pridobitvam, v zameno za

bolj naravno doživljanje samega sebe (poznam človeka sredi dvajsetih let, ki si je šele pred kakšnim mesecem kupil prvi mobilni telefon). Ta slednja se kdaj tudi malo ponesrečijo, recimo ko ste priča nastopu brezpogojnega zavračanja tehnologije, ki pa se posreduje preko interneta. Tudi med misleci poznamo glasne primere odklanjanja znanosti, kakor na primer pri Martinu Heideggro, ki je trdil, da znanost ne misli, temveč je nekako avtomatizirana, po drugi strani pa tudi zagovornike, kot je na primer Louis Althusser, ki je znanost videl v izrazito pozitivni luči.

Moj močan vtis je, da avtoritativnost znanosti pada od naravoslovnih znanosti preko humanističnih k družboslovnim, za katere zlobni jeziki kdaj celo trdijo, da so notorično neuporabne. To se nekako ujema s stopnjo matematizacije neke znanosti, vsaj na prvi pogled. Osebo sicer mislim, da bi se, če bi gojili samo naravoslovne znanosti, lahko počasi vrnilo na stopnjo opic in sicer takšnih visokotehnološkega tipa. Od kod (predvsem naravoslovni) znanosti ta širše sprejeti status avtoritete? Mislim, da je do njega pripeljal trden preplet obeh njenih prej omenjenih plati – teoretične in praktične. Po eni strani ga je deležna zaradi izboljšav v obliki tehnoloških izdelkov, ki jih prinaša družbi, po drugi pa zaradi dojemanja, da nam govori nekakšno resnico o svetu, v katerem živimo. Do slednje prihaja na način sistematičnega izpeljevanja, urejanja in dokazovanja, če spet priključim v spomin geslo iz SSKJ. Če se s prvim kar strinjam, mislim, da moramo pri drugi trditvi paziti, kako znanstveno resnico razumemo.

Eden izmed noveveških projektov mišljenja je bil gotovo izoblikovati znanost v smislu do kraja utemeljenega spoznanja, kar se je v naravoslovnih znanostih razvilo v smeri priznavanja primata objektivnosti metode. Nekoliko kasneje je bil tudi Heglov projekt filozofijo napraviti za znanost (Wissenschaft) v smislu povsem utemeljenega vedenja. Tedaj fizika še ni bila tako široko uveljavljena zaradi svojih praktičnih zaslug, pa tudi njen razkorak s filozofijo še ni bil tako velik. Ta primer kaže, da je status znanstvenosti nekaj, kar je predstavljalo utemeljeno vednost, ta status je bil fiziki, kemiji, biologiji 'dodeljen' po tem, ko so se oblikovale v samostojne miselne in praktične discipline; v srednjem veku je namreč v Evropi

garant utemeljenosti spoznanja predstavljal Bog. Tako imenovane naravne znanosti so s svojim utrjevanjem in uveljavitvijo (npr. z napovedjo odkritja planeta Urana, razvojem električnih strojev, praktično uporabo teorije atomov v kemiji, uspehom evulucijske teorije pri razlagi vrst) očitno pridobile obče priznan status utemeljenega vedenja, v nanašanju nanje pa se je pridevek 'naravne' postopoma izgubil in je najmočnejša asociacija na izraz znanost postalo naravoslovje nasploh. Delitev na družboslovne in naravoslovne znanosti se je sicer zgodila v Franciji za časa Napoleona. Danes nekateri za nenaravoslovne znanosti raje uporabljajo izraz vede (npr. dr. Janko Kos).

Na vprašanje, na čem temelji *zanesljivost* znanstvenih odkritij, bi verjetno velika večina ljudi odgovorila, da na poskusih, ki se jih izvaja na objektivni način oziroma z objektivnimi merili. V nekem smislu se s tem strinjam, vendar ne v tistem, na katerega najprej pomislimo. S takšnim odgovorom je namreč najbrž mišljeno, da je znanost nepristranska, dosledna, da deluje z dokazi in podobne reči. Sam z objektivnostjo znanosti mislim na njeno objektivno naravnost, na to, da se ukvarja v glavnem z objekti, tudi tedaj recimo, ko se ukvarja s subjekti. Rekel bi, da vtis nepristranskosti, doslednosti in dokazovanja znanosti izhaja iz matematike kot orodja znanosti in iz eksperimentalne metode. Tej dvojici se bolj učeno reče galilejevska paradigma v znanosti in ta je prevladujoča še danes. Vendar menim, da znanstvena objektivnost kot popredmetenje meril in metod ni bistvo zanesljivosti znanosti oziroma, drugače rečeno, da je temelj objektivnosti nekaj drugega.

Po eni strani je gotovo res, da je matematika tista, ki daje legitimnost temu občutku zanesljivosti. Vsak, ki pomisli na svoje izkušnje z matematiko, bo verjetno rekel, da je pri matematiki precej očitno, ali so stvari pravilne ali ne, ali izpeljave držijo ali pa ne, ravno tako dokazi (čeprav morda nismo v življenju niti enega izpeljali sami in ne vemo, kako to zgleda). To zveni precej podobno klasični binarni logiki, kjer so stvari črne ali bele, resnične ali neresnične. Vendar tak matematika kot logika, ko ju postavimo kot zrcalo sveta, trčita na velike težave (ali pa na velike uspehe, odvisno, kako 'visoko' smo postavili kriterije). Verjetno je

skoraj vsakomur jasno, da lahko z matematiko (in logiko) rešimo marsikaj, mogoče pa velikokrat ni jasno, da ne moremo rešiti vsega, kdaj tudi tiste- ga, za kar si močno prizadevamo. Podobno, bi re- kel, se zgodi na primer pri aplikaciji matematike v fiziki.

Matematiko se je poskušalo aplicirati na naravo najbolj radikalno skozi fiziko. Eden od rezultatov je bil porast novodobne vere v determinizem, ki je sicer bil že antična miselna drža, vendar ni bil vezan na matematične enačbe. Njen glavni glasnik je bil Laplace, ki je Napoleonu zatrdil, da je Bog predpostavka, ki je v svojem sistemu nebe- sne mehanike ne potrebuje. V resnici njegov de- terminizem potrebuje ravno tako predpostavko o vsevidni zavesti, da bi ji marsikdo pripisal kar božjo naravo. Garant vedenja v naravoslovnih zna- nostih skratka ni bil več Bog, temveč matematika in poskus.

Na začetku 20. stoletja so potekali poskusi ute- meljitve matematike kot enotne vede, izhajajoče iz enotnih načel oziroma aksiomov. Najopaznejši pri tovrstnih prizadevanjih je bil David Hilbert, ki je prvi od matematike jasno razmejil polje me- tamatematike. Ob aksiomatskem proučevanju matematičnih teorij je sčasoma postalo jasno, da ni mogoče izvesti vseh na eno množico aksiomov, čeprav je Hilbert kot eden začetnikov te veje hotel pokazati ravno nasprotno. To v osnovi pomeni, da je kontingentnost, ki je ni moč izriniti, dogo- vorne narave, je skratka nekakšen človekov odtis v matematiki. Torej matematično mišljenje ni sebi enotno kar vse povprek, določene veje matama- tike niso poenotene, a se jih vseeno uporablja (na primer verjetnost v statistični fiziki in diferenc- ialne enačbe v vsej klasični fiziki ali pa dva doslej neusklajena koncepta matematične verjetnosti: statistični in epistemski). Seveda pa so veje ma- tematike znotraj sebe popolnoma konsistentne.

Preobrat v dojamu znanstvenih poskusov je gotovo pomenila pred slabe pol stoletja izdana Kuhnova monografija *Struktura znanstvenih revolucij*. V njej ob celi paleti zgodovinskih pri- merov med drugim piše o prepletenosti teorije s poskusi. Neko odkritje postane odkritje šele, ko znamo poskus razumeti, prej ne. Tudi če nek po- jav opazimo, ga lahko pripišemo nekim drugim, nam znanim dejavnikom, ki pa v resnici morda nimajo vpliva. Mislimo, da imamo opravka z ne-

čim za nas običajnim, v resnici pa ni tako. Nekaj takega se je zgodilo ob 'odkritju' kisika, 'odkritju' radioaktivnosti; vsako 'odkritje' ima svojo pojav- no plat in svojo miselno plat, če ima samo eno, to ni resnično odkritje, temveč nekaj nerazloženega ali pa neuporab(lj)en del teorije. Na temo pre- pletanja teorije in poskusov so se pisale številne monografije, najbolj znana med njimi je Fejera- bendova o Galilejevem izumu teleskopa. Poskus je vprežen v trenutno teoretično pojmovanje po- javov, tako da tudi načrtovanje poskusov prihaja iz teorije oziroma gre z roko v roki z njo. Nekateri gredo celo tako daleč, da trdijo, da je poskus kot zastavitev nadaljevanje teorije z drugimi sred- stvi. To seveda ne pomeni, da so izidi poskusov vnaprej znani, temveč da je vnaprej znana naša mreža dojemanja teh pojavov, če se tako izrazim. Ta in še kakšna druga spoznanja je upoštevala strukturalna teorija znanosti, ki se je razvila na začetku 1970. v ZDA in zatem v Nemčiji. Ta je med drugim prevzela takšen holističen pristop k obravnavanju teorije in poskusov ravno iz zgoraj omenjene kritike, za razliko od ostalih teorij zna- nosti, ki so stavčnega tipa, pa se je strukturalna teorija osredotočila na modele kot osrednje enote vedenja, ki so nestavčne narave. Na to je vplival pozni Wittgenstein, čeprav samo posredno. Nje- gov glavni filozofski preobrat iz zgodnje faze je bil v tem, da je na jezik začel gledati bolj holistič- no in poudarjal, da se jezik na resničnost nanaša v sklopih stavkov, ne pa s posameznimi stavki. Govoriti o tem, kaj nam o svetu pove jezik, je mogoče le tako, da ob njega postavimo celo pale- to (množico) stavkov. Predvsem pa je pomembna dejavnost, v katero je ta jezik vpet. Vse skupaj je povezal pod oznako jezikovna igra.

Strukturalna teorija znanosti je tudi začela gle- dati na znanstveno vedenje v smislu dejavnosti, in sicer dejavnosti proizvajanja modelov. Njeno glavno formalno orodje je teorija množic. Neko znanstveno spoznanje se dogaja v odnosu do teo- rije, ki je opisljiva z množico konceptov. Ne gre več za objektivni opis narave v smislu do kraja utemeljenega vedenja, pojavi se posredništvo modelov, ki zavzemajo neko drugačno mesto v našem spoznanju, kot so ga prej stavki, izhajajo- či iz znanstvenih ugotovitev. Okrog teh modelov se jezik organizira v sklopih stavkov in ne le s posamičnimi logičnimi trditvami. Strukturalna

teorija znanosti precej dobro popisuje razmerja med deli teorije, poleg tega pa poudarja vlogo znanstvene skupnosti, kar se je začelo intenzivneje proučevati že od Kuhnove prelomne monografije.

Če se torej vrnem k vtisu zanesljivosti, ki jo daje znanost, in ki se ga večkrat označuje s pojmom objektivnosti, moram reči, da se mi zdi na tem mestu precej primernejši pojem intersubjektivnosti. Sebe zavedajoča se znanstvena dejavnost nima več pretenzij po nekakšnem vseobsegajočem vedenju o svetu, temveč se proučevanj loteva zavestno omejeno in z modeli, ki so vedno parcialne reprezentacije stvarnosti. To ne pomeni, da od njih ni koristi, mislim, da so te več kot očitne. Razlika je med drugim v tem, kako znanost dojema samo sebe.

O intersubjektivnosti kot pripoznanju temelja vednosti je pisal že Hegel v *Fenomenologiji duha*, čeprav sam ne uporablja tega izraza, pojem, ki mu pripiše intersubjektivno naravo, je duh. Zaveščnost ne dobi temelja za pripoznanje lastne vednosti drugje kot v drugi zavešti, dve (ali več) zavešti se medsebojno priznavata in s tem utemeljujeta vedenje, ki hočeš nočeš mora biti skupno, imeti mora nek skupen značaj. To seveda ne pomeni, da je znanje poljubno. Še posebej je pri Heglu poudarjena kontinuiteta razvoja vedenja od neke naivne naravne zavešti proti absolutnemu vedenju, ki je zanj predstavljal cilj znanosti. Za naravoslovno znanost dandanes lahko rečemo, da nima tega cilja, čeprav občasno še kdo straši s 'formulo vsega'.

Intersubjektivnost naravoslovne znanosti se kaže v dogovorni naravi merskih količin, v določanju standardov za osnovne merske enote, v določanju sprejemljive velikosti napake pri meritvah (npr. 1 %), v uporabljenem zapisu pri računanju (računa se namreč s simboli, številčno računajo v glavnem računalniki) in pri uporabljeni matematiki za neko področje pojavov. Tako je ustvarjen nek konsenz, da lahko sodelujejo znanstveniki iz različnih držav, v praksi neodvisno ponavljajo poskuse in s tem preverjajo rezultate. Odkritja postajajo vse bolj skupinska in zgodovinska predstava o znanstvenih genijih kot posameznikih se lahko nanaša bolj kot ne samo na začetke znanosti ali katere od njenih vej. Za odkritja je dandanes potrebno množično sodelovanje. Zelo redko

se zgodi, da odkritje pride od enega posameznika v tem smislu, da opravi vse delo sam, kot je to bilo nekoč. Še en vidik znanstvene intersubjektivnosti znanosti je ta, da vsak nov priučen znanstvenik znanstvene probleme najprej podeduje, kasneje z njihovim reševanjem šele ustvarja nove.

Kaj je torej jedro znanstvenosti v nekem bolj izvornem pomenu in kakšna naj bi bila funkcija

tako določene znanosti kot družbene dejavnosti? Ko pomislim na znanost, pomislim na dejavnost, pri kateri je potrebno veliko medsebojnega usklajevanja, komunikacije, argumentiranja, preizkušanja in doseganje konsenza. To naj bi bil temelj znanstvene vednosti, to in ne nek objektivni garant vednosti kot na primer zgolj objektivni poskus. Poleg slednjega je potreben znanstveni konsenz glede njegove interpretacije, pomena. To prihaja do izraza še toliko bolj danes pri poskusih z visokoenergijskimi trkalniki, iz katerih lahko razberemo marsikaj, a potrebna je že vnaprej do neke mere izdelana teorija, s katero potem te poskuse poskušamo umestiti vanjo.

Louis Althusser je menil, da je znanost edina dejavnost, ki naj ne bi bila podvržena vplivu ideologije. Čeprav je slednjo razumel precej totalizirajoče, saj pri njem ideologija prežema celotno družbeno sfero, je znanost prizanesljivo navedel kot tisto dejavnost, ki naj bi bila svobodna ideoloških pritiskov in spreg. Sam menim, da ni tako, seveda pa to zavisi od tega, kako razumemo znanost; očitno je imel Althusser o znanosti predstavo, da ta proizvaja povsem neodvisno (objektivno) utemeljeno vedenje. Že uvodoma omenjeno *prizadevanje za sistematično izpeljano in dokazljivo spoznanje* je po mojem tisti prostor v znanosti, ki ostaja ranljiv za zlorabe. To je toliko bolj očitno takrat, ko kakšni pojavi s trenutno

pojmovno mrežo niso razločljivi. Podobno se kdaj zlorablja statistike, ki niso vedno tako neposredno jasne, saj v njih ni govora o vzrokih in učinkih, temveč o korelacijah. Področje statistike se mi zdi še posebej krhko za manipulacije, ker tam še niso dobro raziskane vse epistemološke implikacije raznih statističnih raziskav (eminenten primer je tu kvantna mehanika, vendar pa tudi razne medicinske raziskave, ki kdaj izvajajo napačne vzroke iz podatkov). Zato je po mojem edini garant, ki jamči za nove znanstvene ugotovitve, ki se podajajo v družbi, konsenz znanstvene skupnosti, sicer imamo večje možnosti zavestnih manipulacij ali nezavednih zavajanj.

Mislím, da ima ta vidik znanosti največ podobnosti s politiko, ki je nekaj bistveno intersubjektivnega. Politika je eksplicitno interesno področje, kar znanost na prvi pogled ni. Gnala naj bi jo v idealnem primeru radovednost in menim, da to celo v veliki meri drži. Na primer takrat, ko morajo znanstveniki prositi investitorje za denar in kažejo lepe slike ter omenjajo vse mogoče smeri razvoja, v resnici pa jih v bistvu zanima do konca raziskati tisto, s čimer se trenutno ukvarjajo in ne nujno to, kako se bo to odkritje uporabilo in komercializiralo. Zgovoren primer je tudi tisti o ameriških fizikih, ki so svojo vlado prosili za financiranje novega supertrkalnika, ko pa so predstavnika znanstvenikov vprašali, zakaj ga potrebujejo, jim je ta verjetno iz gole vedoželjnosti in brez sleherne preračunljivosti odvrnil, da zato, ker hočejo „odkriti Higgsov bozon“. Seveda je bil zavržen v vprašujočimi pogledi.

Po drugi strani, če pogledamo znanstvene programe, vidimo da so področja odkrivanja povezana tudi s politiko oziroma s sfero interesov. Znano je, da se je na primer računanje poševnega meta razvijalo za potrebe računanja tirov topovskih krogel, da se je uporaba atomske energije najprej razvila za vojaške potrebe in da je nasploh večkrat bil vojni budžet ta, ki je polnil želodce zaptopljenih znanstvenikov. V času hladne vojne je sicer šlo bolj za vesoljsko tehnologijo, vendar tudi za razvoje kemičnih strupov in še česa. Razporeditev sredstev je torej nekaj, kar ima še kako velik vpliv na usmeritev razvoja znanosti, saj izvajanje poskusov, ki prinašajo novosti, praviloma zahteva drago opremo in težko dosegljive eksperimentalne razmere. Položaj tehnološke znanosti nas tu

lahko spomni na položaj umetnosti: ta se lahko bolj ali manj podreja trenutnemu okusu plačnikov ali pa ohranja izključno svojo smer zanimanja in živi boemsko ter sprejema občasne daritve od mimooidočih dobrotnikov.

V Sloveniji ravno letos poteka prenavljanje programa sodelovanja znanosti z industrijo. Po časopisih je bilo mogoče zaslediti kar nekaj pritoževanja s strani znanstvenikov, češ da se zmanjšujejo sredstva za bazične raziskave, to je tiste, ki so temeljne za neko področje, niso pa še povsem jasne prihodnje aplikacije znanja, ki naj bi se ga na novo pridobilo. Tu gre torej za vpliv politike na znanstvene raziskave preko dodelitve ali odtegovanja sredstev. Podrobno situacije ne poznam, načeloma pa se mi zdi, da je seveda povezava z industrijo zaželena ter da mora vladati neko ravnovesje med financiranjem bazičnih in aplikativnih raziskav. Znanost mora načeloma prinašati koristi skupnosti. Ta odprtost področju interesov pa pomeni, da je znanost tudi dovzetna za manipulacije. Potreben je znanstveni konsenz in konsenz glede usmerjanja sredstev. Tudi Nikola Tesla je lahko izumljal, dokler je imel financiranje, potem pa je njegova zvezda ugasnila.

Če se spomnimo na danes vseprisotno grožnjo globalnega segrevanja, lahko na tem primeru ugotovimo, da tu v resnici znanstveni konsenz znotraj meteorološke oziroma klimatološke stroke, o tem, ali porast količine CO₂ v ozračju povzroča povečan učinek tople grede ali pa segrevanje ozračja povzroča povečano količino CO₂ v atmosferi, ni bil dosežen. Konsenz obstaja samo glede tega, da sta se v zgodovini pojavljala hkrati. Da se ozračje segreva seveda ni mogoče zanikati, letne meritve temperatur namreč to kažejo, vendar pa je srž kampanije za ozaveščenost o globalnem segrevanju v tem, da je to človeško povzročeno. To pa že ima velike družbene in politične implikacije, ki jih ni mogoče spregledati, saj se gospodarska politika kar precej veže na iz te situacije izhajajoče omejitve.

V resnici ne vemo oziroma ni širokega znanstvenega konsenza o tem, kolikšen je antropogeni učinek na globalno segrevanje. Atmosfera je, na matematično rečeno, kaotičen sistem, ki torej ne dopušča jasnih zanesljivih napovedi. V kaotičnih sistemih lahko že majhne motnje povzročajo precej različne učinke. Do nekje konca 1970. je velja-

la teorija o bližajoči se novi ledeni dobi, ker se je tedaj srednja letna temperatura manjšala. Vendar se je začela na presenečenje tistih teoretikov, ki so novo ledeno dobo napovedovali, večati, kar se dogaja še danes (na petletni ravni, na letni ravni seveda obstajajo nihanja). Obstaja nekaj hipotez, ki poskušajo razložiti to dogajanje, a potrjena ni nobena, ki bi bila priznana kot zanesljiva.

Pri uveljavitvi globalnega segrevanja, ki naj bi ga povzročil človek, naj bi imela vpliv tudi politika. Margaret Thatcher je v 1980-ih letih v Veliki Britaniji izrazito podpirala teorijo o globalnem segrevanju, ker ji je prišla prav v boju proti stavka-jočim rudarjem. Sredstva za raziskave v tej smeri so se tedaj povečala. Seveda se, kot že omenjeno, segrevanje res dogaja, ponavljam pa, da vzroki niso razjasnjeni. Kljub temu se ponekod v Afriki prepoveduje uporabo agregatov za oskrbovanje

na primer enostavnih zdravniških hiš, saj agregat povzroča izpuste CO₂, čeprav verjetno precej manjše kot prevozna sredstva vseh številnih sodelujočih na pomnoženih konferencah o globalnem segrevanju.

Znanost ima torej tudi svoje šibke točke in tudi do znanstvenih ugotovitev bi morali biti skeptični, a ne na splošni ravni temveč na konkretnih posameznih primerih, tako kot si znanstveniki na sploh že prizadevajo biti znotraj svoje stroke. Edina stvar, ki res lahko omili ali kdaj celo prepreči manipulacije, pa je po mojem mnenju širši konsenz znanstvene skupnosti, ki – bi lahko rekli – udejanja nekakšnega duha resnice v intersubjektivnem smislu. •

Diplomacija znanja

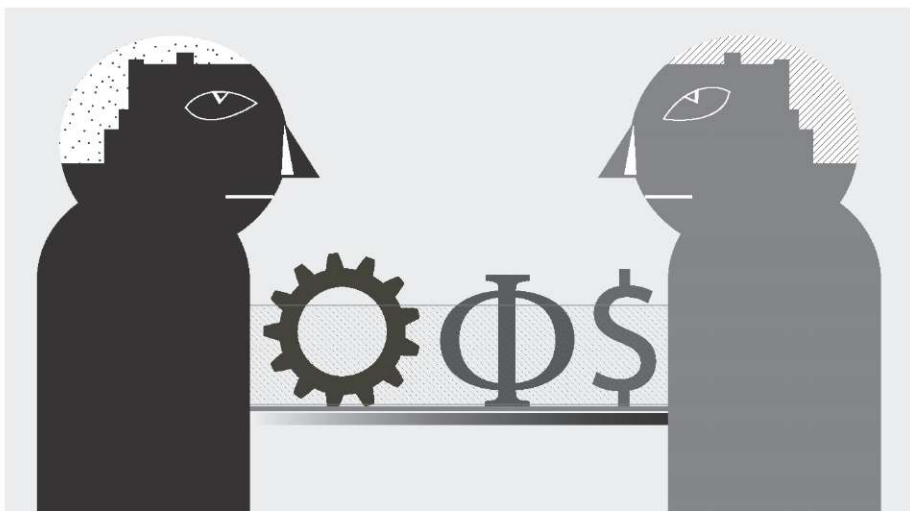
Anže Voh Boštlic

Zaradi vse večje medsebojne povezanosti v svetu, pa naj bo to zaradi hitrega razvoja komunikacijskih in transportnih industrij ali ostalih dejavnikov globalizacije, se opažajo spremembe tudi v diplomaciji. Vse bolj pridobiva na veljavi tako imenovana javna diplomacija, kar pomeni komuniciranje aparatov zunanje politike ene države neposredno z javnostjo v ostalih državah. Javna diplomacija je torej v svojem bistvu oglaševanje stališč neke države v javnostih drugih z namenom vplivati na njeno vede-nje (Plavšak Kranjc 2004). To oglaševanje pa je raznovrstno in ena izmed vrst je tudi oglaševanje (in nato seveda tudi izvedba) možnosti izobraževanja, ki jih ponuja določena država na svojem ozemlju, v javnosti drugih držav.

Diplomacijo znanja bi lahko na podlagi Cum-mingsove definicije uvrstili v širše polje kulturne diplomacije. Definicija kulturne diplomacije pravi, da ta predstavlja »izmenjavo idej, informacij, umetnosti in drugih vidikov kulture med narodi in ljudmi, da bi razvijali medsebojno razumevanje« (Cummings 2003, 1), in izvedba izobraževalnih aktivnosti v neki državi z mednarodno udeležbo predstavlja prav tako izmenjavo (znanstvenih) idej in informacij.

Kulturno diplomacijo kot tako lahko glede na praktični vidik in vidik učinka razdelimo v dve vrsti. Ena so enkratni dogodki, ki so namenjeni kratki predstavitvi neke kulture, ki se največkrat odvijajo v okviru diplomatskih predstavništev

ali v različnih kulturnih ustanovah. Druga pa so aktivnosti, ki v tuji državi potekajo dlje časa, in so namenjene izobraževanju ali raziskovanju v okviru daljših časovnih izmenjav na področjih znanosti, športa ali kulture. V slednjem prime-ru tako neka oseba odide v tujo državo za dlje časa in je vključena v nekakšno »opazovanje z udeležbo« v drugi kulturi, kar je nedvomno in-tenzivnejša oblika od prve vrste, prav tako pa od udeleženca terja večjo zavezanost. Zanimivo pri tej drugi vrsti, ki jo sam imenujem diplomacija znanja, je, da so diplomatska predstavništva neke države le podporni člen, torej tisti, ki oglašuje in nudi informacije o teh aktivnostih, medtem ko glavno vlogo prej omenjenih »oglaševalcev sta-

lišč« igrajo univerze in ostale izobraževalne, kulturne in športne institucije.

V praksi dajejo države diplomaciji znanja velik poudarek. Na primer, postavlja internacionalizacijo svojih univerz in tudi ustanavljanje nemških šol v tujini kot temeljni cilj zunanje politike (Auswärtiges Amt 2008, 35). Francija postavlja kot eno izmed temeljnih nalog njihove diplomacije pomoč domačim fakultetam pri pridobivanju nadpovprečnih tujih študentov (France Diplomatie 2008). Združene države Amerike imajo v sestavi zunanjega ministrstva oddelek za izobraževalne in kulturne zadeve, ki podpira mednarodne izmenjave na področju akademskega, kulturnega, športnega in poklicnega sodelovanja (U.S. Department of State, Bureau of Educational and Cultural Affairs, n.a). Kitajska, kot predstavnica držav v razvoju, razume internacionalizacijo študijskih procesov kot nujno za njen nadaljnji razvoj, tako na akademskem kot tudi ekonomskem in socialnem področju (Tan 2009). Poseben primer na tem področju je Evropska unija, ki seveda nima diplomatsko-konzularnih predstavništev v državah članicah in tako v dobesednem pomenu ne vrši diplomacije znanja, vendar so pristopi podobni, saj ima dobro razvite programe mobilnosti (Erasmus in Leonardo da Vinci) za študente iz držav članic, katerih namen je izboljšati okolje za inovacije in ustvariti širšo evropsko zavest (European Commission 2009), in program Erasmus Mundus študija v Evropski uniji, ki je namenjen državam nečlanicam in podpira izobraževanje na podiplomskem študiju. Temeljne razloge za vršenje diplomacije znanja bi se dalo razdeliti v tri skupine. Prva obsega koristi univerze, torej koristi na mikronivoju. Vsaka kakovostna univerza si na nivoju pedagoške dejavnosti prizadeva privabiti študente iz različnih kultur ter vodilne profesorje z vsega sveta za prenos njihovih idej v pedagoški proces., obenem pa se skozi uspešno predstavljanje domačih univerz v tujini poskrbi za več mednarodnega sodelovanja univerz na področju raziskovalne dejavnosti, kar da dodano vrednost rezultatu raziskovalnega dela.

Druga skupina obsega koristi na mezonivoju, to pomeni na ravni posamezne države. V to skupino spadajo tipične koristi, ki jih diplomacija znanja ustvarja kot javna diplomacija, saj poskrbi za promocije in trženje države tuji javnosti. Pripadniki tuje javnosti med svojim bivanjem v državi gostiteljici spoznavajo njeno kulturo in se do neke mere indoktrinirajo v to kulturo. Posledice tega lahko segajo celo v varnostno dimenzijo: eden izmed glavnih izsledkov konference, z naslovom »Pametna moč v Obamovi administraciji: vloga mednarodnega izobraževanja in izmenjav,« ki se je maja 2009 odvila v Washingtonu, je bil, da izmenjave prispevajo k varnosti ZDA, saj neposredno izboljšujejo podobo ZDA pri tistih ljudeh, ki so določeno obdobje svojega študija preživeli v ZDA, ti pa nato to pozitivno percepcijo oglašujejo doma. Obenem je konferenca poudarila ekonomsko vrednost diplomacije znanja – mednarodni študentje na letnem nivoju naj bi na leto v ZDA prinesli 15 milijard ameriških dolarjev, poleg tega pa se nemalokrat po študiju med mednarodnimi in domačimi študenti ter podjetji stkejo močne poslovne vezi.¹

Najbolj občutljive pa so koristi na makronivoju, t. j. koristi neke države, ki so povezane s strukturno močjo te države v mednarodni skupnosti. Po teoriji Susan Strange ima tisti, ki poseduje moč v strukturi znanja moč določati, »kakšno znanje se odkriva, kako je shranjeno in kdo ga posreduje, s katerimi sredstvi, komu in pod kakšnimi pogoji« (Strange 1995, 115). V strukturo znanja je vpeta tako imenovana negativna moč, saj ima tisti, ki to moč poseduje, negativno zmožnost onemogočiti pridobivanje znanja drugim s tem, da jih izključiti iz virov znanja, namesto da bi jim to znanje posredoval (Ibidem, 113). Države se tako borijo za pridobitev znanja, ki bi jim pripomoglo k prevladi na tehnološkem področju, s to prevlado pa je nerazdružljivo povezana prevlada na ostalih pomembnih področjih v mednarodnih odnosih, kot sta obrambno in ekonomsko ter posledično tudi socialno področje. Lep primer te izključnosti iz virov znanja je počasen razvoj manj razvitih držav, vzrok katerega je prav pomanjkanje

¹ Konferenca se je odvila na Center for Strategic & International Studies. Za izsledke, sodelujoče in ostale podatke glej <http://csis.org/event/smart-power-obama-administration-role-international-education-and-exchange>.

tehnologije oziroma znanja, ki bi jim omogočilo tehnološki napredek in posledično tudi razvoj in boljše socialne razmere.

Države vlogo diplomacije v boju za strukturno moč znanja seveda ne obešajo na veliki zvon. Pa vendarle se v nekaterih poročilih da zaslediti tudi to težnjo. Določeni udeleženci prej omenjene konference (Center for Strategic & International Studies 2009) so na primer poudarili, da morajo ZDA ostati velesila na področju izobraževanja, če želi ohraniti status svetovne velesile, medtem ko poročilo ameriškega Zunanjega ministrstva trdi, da je ameriško »kulturno bogastvo« enako pomembno za zagotavljanje vodilnega mesta ZDA v svetu kot vojaške zmogljivosti (U. S. Department of State 2005, 1). Francosko zunanje ministrstvo priznava, da je »produkcija znanja obenem gonilo za ekonomski razvoj in gojišče za nove neenakosti« (France Diplomatie 2008). Ugledne fakultete si tako prizadevajo v svoje klopi zvabiti tiste študente, ki imajo potencial postati bodoči vodje na svojem področju, kar pomeni, da želijo kljub ekonomskim ugodnostim, ki jim jih prinašajo tuji študentje, ki po navadi plačujejo najvišje šolnine (Sobotna priloga 2009), znanje prenesti le na tiste, ki so najboljši, in ki se jih bo nato ali kot profesionalce zadržalo v državi gostiteljici in tako zadržalo monopol nad njihovim znanjem, ali pa bodo ti nato doma širili dobro besedo o univerzi in državi gostiteljici in tako pripomogli k doseganju ciljev na mezzonivoju.

In kakšne možnosti imajo male države v tekmovalstvu za pridobitev najboljših profesorjev, raziskovalcev in študentov in s tem doseganje ekonomsko-tehnoloških koristi v primerjavi z izobraževalnimi velesilami, kot sta ZDA in Velika Britanija? Vsekakor morajo univerze, skupaj z ostalimi relevantnimi akterji v gospodarstvu in vladi najti in izrabit »niše«, torej raziskovalno delovati na nekem ožjem območju, kjer lahko dosežejo odličnost. Kljub temu, da imajo male države na voljo manj sredstev za podporo univerz, se lahko ta sredstva pridobi iz drugega naslova, na primer iz skladov Evropske unije (za države članice EU oziroma ostale, ki pridobivajo

sredstva iz politik EU) ali zasebnih ustanov, ki zaradi ekonomskih razlogov delijo raziskovalni interes z univerzami (Sundquist 2005, 4–6).² Obenem se morajo povezovati z ostalimi univerzami z namenom projektnega sodelovanja in delitve stroškov. Ne nazadnje pa je pomembno tudi dobro sodelovanje z državnim diplomatskim aparatom z namenom izgraditi učinkovito diplomacijo znanja. •

*Literatura

1. <http://csis.org/event/smart-power-obama-administration-role-international-education-and-exchange> (18. november 2009)
2. Cummings, Milton C. (2003) Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey. Cultural Diplomacy Research Series. Washington, D.C.: Center for Arts and Culture. Dostopno na <http://www.culturalpolicy.org/pdf/MCCpaper.pdf>.
3. France Diplomatie (2008) Education and the Sciences: France's International Policy. http://www.diplomatie.gouv.fr/en/france-priorities_1/education-university_2274/index.html (18. november 2009)
4. European Commission (2009) Education and Training: The Erasmus Programme. http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc80_en.htm (18. 11. 2009)
5. Plavšak Krajnc, Kristina (2004) Javna diplomacija: temeljni koncepti in trendi. V Teorija in praksa 41(3-4), str. 643–658.
6. Sobotna priloga: Diplomirati z ukradeno diplomo, 14. november 2009.
7. Strange, Susan (1995) Države in Trgi. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
8. Sundquist, Bo (2005) The Need for Strategic Planning and its Implementation at a Comprehensive Research University: Examples from Uppsala University. http://www.eua.be/eua/jsp/en/upload/Bo_Sundqvist.1132840216947.pdf (19. november 2009)
9. Tan, Zhen (2009) Internationalization of Higher Education in China: Chinese-Foreign Cooperation in Running Schools and the Introduction of High-Quality Foreign Educational Resources. International Education Studies, 2(3), str. 166–171.
10. U.S. Department of State, Bureau of Educational and Cultural Affairs (n.a.) About the Bureau. <http://exchanges.state.gov/about.html> (18. november 2009)
11. U.S. Department of State, (2005) Cultural Diplomacy: The Linchpin for Public Diplomacy. Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy.

² Avtor obenem opozarja, da je prevelika odvisnost od zunanjih virov financiranja slaba, saj jemlje univerzi svobodo odločanja.

Human Terrain ali kako so antropologi pristali v službi vojske

Blaž Kosovel

Od začetka ameriškega napada na Irak smo bili priča novicam, ki so kazale na to, da napadalci niso razumeli najbolje, kam so prišli. Ali je bilo to zavestno ali ne, ali so mislili resno ali ne, osrednja zgodba strmoglavljenja režima Sadama Husseina, ki so jo prodajali, je bila, da bodo ljudje od veselja kar objeli svoje odrešitelje, sistem pa se bo vzpostavil sam od sebe. Kako naj bi se to zgodilo, nismo izvedeli, in ker niso imeli pripravljenega nobenega scenarija, je s padcem režima v Iraku zavladal kaos, vojna vseh proti vsem in veliko plenjenje. Eden najbolj pretresljivih prizorov so bili nedvomno posnetki, kako so okradli Iraški nacionalni muzej, eden najpomembnejših arheoloških muzejev na svetu. Podobno nerazumevanje se je dogajalo že pred tem v Afganistanu, ko so želeli ženske osvoboditi nošenja burke, pa se je nato izkazalo, da je to del njihove kulture in ne talibanskih dekretov, tako da jim življenje brez burke ne prinaša svobode.

Zaradi mnogih poročanj o napakah oziroma kolateralni škodi in vse večjih kritikah, da vojska sploh ne ve točno, kaj početi na zasedenih območjih, so se že leta 2005 v Pentagonu odločili za okrepitev posebne vrste – iz vrst družboslovja namreč. Namesto tradicionalne vojaške obveščevalne službe, ki bi na terenu vojsko osrbovala z informacijami o lokalnih zadevah, so za to početje v svoje vrste vzeli diplomante antropologije, geografije, političnih ved, lingvistike, sociologije in regionalnih študij. Projekt so poimenovali *Human Terrain System*, pet takšnih posameznikov skupaj pa sestavlja enoto *Human Terrain Team*. Njihova naloga je načelnikom obrazložiti navade in kulturo lokalnega prebivalstva, cilj pa je povečati operacijsko učinkovitost ter zmanjšati vojaški in civilni konflikt. Vojaško vodstvo je, kot kaže, ugotovilo, da bi boljše razumevanje lokalnih navad lahko zmanjšalo vse tisto, kar spada v kategorijo »collateral damage«. Ob tem pa naziv projekta natančno povzema njegovo vlogo: razumevanje »človeškega ozemlja« znotraj celotnega ozemlja – kako so torej civilisti vključeni v pokrajino, kjer potekajo vojaške operacije. Kako so ljudje vključeni v/na ozemlje poleg rastlinja, hribov, sonca in peska, hkrati pa kako razumeti te ljudi tako, da jih vojaki ne bi obravnavali kot

rastlinje, živali in pesek. Skratka – njihova osnovna naloga je vojakom razložiti kako vzeti lokalno prebivalstvo zares.

Operacija se v grobem deli na dva dela: vaje v ZDA in sodelovanje v bojnih operacijah na zasedenih ozemljih. Vojaške vaje iz razumevanja lokalnih navad namreč potekajo že doma, na posebnih kulisah, zgrajenih v arizonski puščavi, kjer prenosni zabojniki predstavljajo hiše (na enem izmed njih je postavljen minaret), statisti pa so oblečeni v Irčane. Vojaki se tako pripravljajo na »pravo stvar« ne samo s strelskimi vajami, ampak tudi kako postopati v določenih trenutkih, kaj pomeni govorica telesa in kako se odzvati v določenih primerih. Sredi Amerike dejansko inscenirajo stanje, ki naj bi bilo primerljivo s tistim v Iraku oziroma Afganistanu. Najeti družboslovci seveda skrbijo za »pristen« potek dogajanja. A to še ni vse – prav tako so razvili posebne računalniške simulatorje, in sicer poleg tistih za vožnjo z avtomobili in letali tudi takšne, v katerih poteka komunikacija z domačim prebivalstvom. Zadeva je primerljiva s kakšnimi FRP-igricam oziroma pustolovščinami: vojak pristopi do domačina in v komunikaciji se nad njim izrisuje rdeča ali zelena barva – torej ali je prepričevanje uspešno ali ne. Vojaki naj bi se tako naučili, kako se odzvati na

dejanja civilistov in kako jih obrniti sebi v prid. Celoten projekt je v ameriških akademskih krogih naletel na buren odziv – mnogi so ga namreč označili kot militarizacijo antropologije. Kritike so bile raznovrstne: antropologija se je kompromitirala že s tem, da je sploh vstopila na praktično področje. Odrpelo se je vprašanje, ali je takšno početje sploh etično. Ali torej lahko neka akademska disciplina sodeluje z vojsko in pri tem ohrani svoje dostojanstvo. In nenazadnje – Ameriško antropološko združenje je objavilo obsežno študijo o tem, da početje Human Terrain sistema sploh ne dosega minimalnih standardov antropološkega raziskovanja.

Najbolj pogosta reakcija je bila torej, da se bo antropologija (in tudi vse ostale discipline) v vojaški praksi umazala. Da ne bo več obdržala svojega brezmadežnega ugleda dostojne discipline. Po drugi strani pa je bila ključna kritika, da projekt sploh ni zaresna antropologija. A treba je opozoriti še na nekaj drugih, pomembnejših točk.

Vprašanje, ki bi se moralo takoj zastaviti, je namreč naslednje: kako je mogoče, da so na kaj takega pomislil šele nekaj let zatem, ko so že izvajali operacije? Ali ni to dokaz, da Američani *dejansko* niso imeli pojma kaj se dogaja v Afganistanu in Iraku, ko so prišli tja? Kako je mogoče, da celotna obveščevalna služba s Cio na čelu ni uspela zadovoljiti vseh potreb vojske? Zakaj ni vse te družboslovce novačila kar Cia za lastno svetovanje, potem pa bi sama svetovala oziroma pomagala vojski?

Human Terrain System je nedvomno popolna degradacija obveščevalnih agencij, saj kaže, da vojska ne zaupa več njihovim informacijam, oziroma da te informacije niso več dovolj uporabne. Antropologi namreč opravljajo enako delo. Po drugi strani pa vojska sploh ne loči več med razlike med praktičnim in čistim intelektualnim delovanjem. Kako namreč lahko družboslovni diplomanti delujejo na terenu, če nimajo nikakršnih fizičnih priprav pred tem? Kako se lahko spopadejo v realnih situacijah? Zakaj so v akcijo vključeni mladi diplomanti, ne pa tisti, ki že imajo izkušnje s terena? Tisti torej, ki so že opravljali raziskovalno delo.

Po drugi strani pa je nedvomno najzanimivejše, da takšno povezovanje družboslovja z vojsko kaže na samo naravo te specifične »vojne«, ki je s

tem postala le še bolj permanentna. Že s samim konceptom »vojne proti terorizmu« je spremenilo pravila igre – za vojno je namreč vedno veljalo, da je oborožen spopad med dvema (ali večimi) silami. Vojna proti terorizmu pa je vojna proti neki določeni družbeni obliki. Nasprotnik sploh ni točno definiran, oziroma je definiran preširoko, saj je ravno neka posebna oblika bojevanja/zoperstavljanja. Takšna vojna zato ne more priti do konca, saj nasprotnik ne more priznat poraza, ker sploh nima svojega predstavnika. To je kot pri vojni proti drogam.

Zato lahko govorimo le o ameriški okupaciji ozemlja, kar pride najbolj do izraza ravno pri programu Human Terrain. Antropologi in ostali si namreč prizadevajo prav za boljše sodelovanje domačinov v vojaški operaciji, za njihovo konstruktivno delovanje. Oziroma drugače – kako naj okupacija poteka s čim manj težavami, kako spoprijateljiti vojake in domačine ter izločiti potencialne nevarne osebe. In kje je tu lahko vojna? Prav tako projekt kaže na neko novo aplikabilnost družboslovja. V Sloveniji bi bili zagotovo veseli takšnega delovanja, ki prinaša »prave rezultate« in ne samo neke teoretske tekste, za katere se predpostavlja, da nimajo neke resne vrednosti. Mogoče bi morali vsi podiplomski študentje teh smeri apilirati na visokošolsko in obrambno ministrstvo, da njihovo delo bolje finančno podprejo, saj bodo lahko kmalu koristili našim vojakom na terenu.

Temu zapisu moram dodati še eno pojasnilo: Na Human Terrain sem naletel, ko sem si ogledal istoimenski dokumentarec, ki ga je v Kinodvoru predstavil eden izmed avtorjev James der Derian, sicer profesor na Brown University, Rode Island. Namesto da bi se film res natančno posvetil pomenu takšnega sodelovanja vojske in akademije, je vse skupaj ostalo pri zasnovi, osrednji del filma pa je zgodba Derianovega kolega in velikega specialista za Afganistan Michaela Bhatie. Ta je bil namreč eden izmed pripadnikov Human Terrain Team, ki pa je na terenu tudi umrl po tem, ko je vozilo njegove enote zapeljalo na mino. Namesto da bi dokumentarec v drugi polovici razvil nastavke iz prve, se na koncu prelevi v sentimentalni prikaz tragične smrti perspektivnega intelektualca. Nekako v smislu kako je bil zagret, da

bi pomagal, kolikor je to mogoče, pa je na koncu tako žalostno in tragično končal. Popolnoma za cikel »Resnične zgodbe«.

Avtorji dokumentarca tako na koncu ne uspejo nagovoriti svojega občinstva. Znova se zapletejo v tipično prikazovanje ubogih Američanov, ki umrejo na misiji daleč od doma. Vendar tu manjka opomba, da v vojni (oziroma vojaških operacijah) ljudje umirajo. Konec koncev je to pravo bistvo bojevanja – da nekdo premaga nekoga drugega, to pa je najenostavnejše storiti tako, da nasprotnik umre. Kot kaže, Američani tudi na terenu, kjer opravljajo vojaške operacije, ostanejo na ravni svojih računalniških simulatorjev in se ne zavedajo, da so umrljivi, pa če so vojaki ali pa ne. In če je osnovni namen Human Terrain bolj-

še razumevanje lokalnega prebivalstva, potem je zaključek filma s smrtjo Bhatie le novo netenje sovraštva, ki zagotovo pri mnogih gledalcih odzveni kot: kako so hudobni, da so ubili tako brihtnega fanta (čeprav ga je v bistvu mina).

A film seveda ne more doseči tega uvida, prav tako pa se ne vpraša o tem, kam lahko pripelje takšno sodelovanje akademije in vojske, kaj to pove o ameriški akademski svobodi in kaj o ameriški prisotnosti na teh območjih. Tako je tudi Der Derian v Kinodvoru izpostavljal le vprašanje ali je bilo takšno početje etično ali ne. Za ostale teme so bila njegova ušesa zaprta.

Sicer pa dokumentarec vmes navrže naslednji uvid: če se je ameriška vojska v hladni vojni posluževala fizike, se danes družboslovja.

HUMAN TERRAIN SYSTEM

~ POSLANSTVO ~

Rekrutirati, trenirati, razvijati in podpirati priključeno operativno naravnano družbeno-kulturno zmožnost; voditi operativno relevantne družbeno-kulturne raziskave in analize; razvijati in vzdrževati družbeno-kulturno bazo znanja, za omogočanje operativnega odločanja, povečanja operativne učinkovitosti in za ohranjanje ter širjenje družbeno-kulturnega institucionalnega znanja.

Apocalypto 18/21

Aljaž Potočnik, Inštitut Nove Kibernetike

Večji del diskusij o subjektu v družbi in politiki zadnjih nekaj desetletij se je vrтел predvsem okoli težav, s katerimi je soočen svobodni subjekt izpostavljen vplivu takih in drugačnih ideoloških aparatov in metod prepričevanja, ki naj bi manipulirala z njegovo sposobnostjo samostojnega odločanja. Te diskusije so svojo pertinentnost črpale predvsem iz močne investicije v pogoje možnosti sodobnega sistema prava, ki za svoje delovanje nujno potrebuje nekaj takega, kot je družba prištevnihi, doletnih in avtonomnih akterjev.

Nastala dilema je seveda jasna. Kako je možno, da se pravni red ohranja in da družba deluje brez večjih zapletov v svojo lastno notranjo kontradikcijo, ko pa so posamezniki, ki to družbo avtonomnih akterjev konstituirajo na vsakem koraku plen ideoloških aparatov in metod prepričevanja, ki kot računalniški virusi prevzemajo nadzor nad do sedaj avtonomnim posameznikovim softwareom. Jim ga vprežejo, da v določenih situacijah pričnejo izvajati točno določena dejanja, celo na točno določen način, in to pogosto brez vednosti delujočega posameznika, da učinkovalna moč, ki se manifestira skozi njega, ni več njegova, v pravem pomenu besede? Če temu dodamo še klasične ugovore proti predstavam svobode kot svobode izbiranja, da je izbiranje posameznika vedno že pogojeno vsaj s seznamom možnih izbir, ki nam nikdar ni dan v vsem svojem obsegu, temveč zgolj v obsegu možnosti, ki so nam že predhodno posredovane od zunaj kot možne, želene ali primerne. Dejstvo, da je tako manipuliranje s tako dojeto posameznikovo avtonomijo prisotno tudi že v samem stabilnem stanju pravnega reda, ki za posameznike znotraj njega čez čas postane druga narava, potlej se zdi kontradikcija obstanka v na avtonomiji temelječem pravnem redu stabilizirane intersubjektivnosti nepremostljiva.

Vendar se težave tu ne ustavijo. Tudi če se družba uspe izviti iz pasti kontradikcije svojega lastnega obstoja s pavšalnim odpisom zgoraj opisane dileme na račun *humanističnega besedičenja*, ki nima nobene zveze z realnim svetom in sodi točno tja, od koder je prišel – v slonokoščeni stolp –, kjer se lahko igra s svojimi koncepti in dile-

mami, svet pa naj teče svojo ustaljeno pot, kot mu to brez večjih težav uspeva že nekaj časa, se je dilema izkazala za dvoglavo pošast. Ta ne napada temelja pravno urejene družbe zgolj s strani *metafizike*, temveč bistveno s strani *fizike*, oziroma naravoslovne znanosti (v tem kontekstu imam v mislih predvsem nevroznanost), ki jo je družba povišala na raven poslednjega razsodnika resnice in zmote.

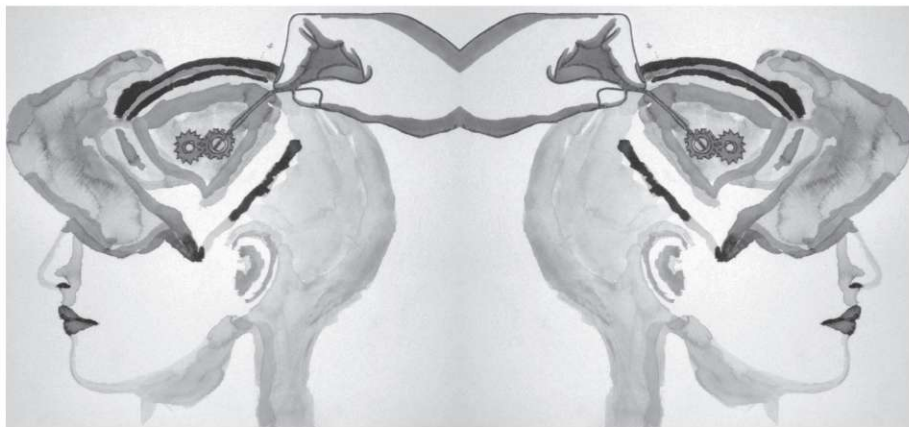
Bolj kot so razumljeni specifični centri za specifične naloge v možganih in do kakšnih vedenjskih, percpcijskih in kognitivnih motenj prihaja zaradi takih in drugačnih poškodb teh centrov in celotnega stroja konstrukcije prvoosebne perspektivčnosti, ki jo dojemamo kot Jaz, bolj se razvija tudi naša vednost o metodah fizičnega vplivanja na te centre. Če je bil pred tem avtonomni posameznik zaveden s strani softwarske manipulacije, je sedaj postalo jasno, kako je lahko *zunanjim* napadom izpostavljen tudi njegov hardware, kar pa ima v moderni družbi, tudi zaradi statusa naravoslovne znanosti, vplivne posledice. Če se je obtožbe zavajanja in kulturnega *pranja možganov* s strani množičnih medijev in podobnih vplivnih akterjev še lahko preprosto pometlo pod preprogo, tako v primerih političnega odločanja kot na ravni posameznikove tožbe na sodišču, je ugovor, da neko dejanje ne more biti produkt avtonomnega subjekta, precej težje odmisliiti, ko je argument postavljen ravno s pomočjo inštitucije, ki ji je pripisana poslednja sposobnost razsojanja med resnico in zmoto. Zelo lahko si predstavljamo nek primer v sodni praksi, kjer se obramba sklicuje na medicinske dokaze, da ima stranka, za katero gre, v tem in tem centru

abnormalno povišano ali znižano produkcijo neurotransmitorjev, ki so vplivali, onkraj njene volje, da je zapadla v nek vedenjski vzorec ali pa ima celo poškodovan nek center, ki je vplival na njeno formacijo fenomenalnega sveta, tako da je bilo dejanje iz njenega gledišča edino možno pravilno dejanje in da je slaba odločitev na ravni intersubjektivnosti v njeni izolaciji od nje, bila celo pravilna.

Ko so taki ugovori redki, sistem še vedno lahko deluje dokaj nemoteno. Razvijte strategije soočanja in razreševanja takih mejnih primerov (tu imam v mislih predvsem sodno prakso), a kaj ko

nosti in koncepta odgovornosti, ki je spet z njim. Da pa bi se razsežnosti in meje krize lahko bolje razumele, je potrebno prvo locirati njen izvor, kajti zdravljenje simptomov brez poznavanja bolezni, za katero gre, je dostikrat neproduktivno, včasih pa celo še bolj nevarno od bolezni same.

Dilema med determinizmom in svobodo, kot jo poznamo danes, se da nekako datirati v obdobje razsvetljenstva in kulture zadostnega razloga, ki je prepričanje, da ima vsak dogodek svoj razlog oziroma vzrok, ki je pravzaprav tudi sam nek (predhodni) dogodek s svojim vzrokom, ki ima svojega in tako *ad infinitum*, mislilo tudi v naprej

se zgodi, da mejni primeri prenehajo biti mejni in postanejo vsakodnevna realnost? Ko dolgotono uživanje alkohola postane *vzrok* za dejanje, ki se zgodi leta in leta po opustitvi alkohola? Ko postane uživanje marihuane v deželi, kjer je to početje legalno, vzrok za oprostitev kazenskega pregona posameznika, ki je bil nagnjen k shizofreniji, ali pa diskreditacija take populacije, ko je v igri njihova pravica do politične participacije? Bi bilo treba vsakič, ko stopimo v pogodbeno razmerje (tudi ob preprostem nakupu in trgovini) poleg denarne transakcije, opraviti tudi transakcijo ažurne relevantne zdravstvene dokumentacije vseh vpletenih strank? In pri vsem tem je potrebno pomisliti tudi to, da nismo razrešili niti vprašanja softwareskega manipuliranja.

Vse kaže na to, da se nahajamo v bližini viharja krize sodobnega splošnega dojemanja subjektiv-

in tako proizvedlo svet neprekinjene vzročne verige vzroka in posledice. Ker je bila tudi filozofija del kulture zadostnega razloga, je bila tako tudi sama postavljena pred dilemo izbire: determinizem oziroma fatalizem ali ne-filozofija. Opisana dilema seveda opisuje Jakobijevo zahtevo filozofom izrečeno v izteku 18. stoletja med sporom o spinozizmu. Poznamo pa tudi rešitev, ki je kot Aleksander presekala ta aspekt Jakobijevega vožla. Govora je seveda o Kantovi tretji antinomiji. Razrešitev razdeli svet na noumenalni svet stvari na sebi in fenomenalni svet. Na ravni fenomenalnega sveta vse deluje v skladu z vzročnostjo in je svet determinizma brez svobode, vendar pa to dejstvo še ni dovolj, da bi upravičeno odpravili našo intuicijo svobodnega učinkovalca, ker je fenomenalni svet zgolj svet videza, kakor se kaže za nas. Tisti pravi svet, svet stvari na sebi,

ki je onkraj korelacije mišljenja in nam je zaradi pomanjkanja intelektualnega zora pri Kantu nedostopen, pa se, ravno zato ker je neodvisen od našega mišljenja, ne vede po zakonu vzročnosti, ki je ravno zakon našega strukturiranja fenomenalnega sveta. Vse kar mora Kant sedaj pokazati, da bi avtonomni subjekt in determinizem fenomenalnega sveta šla z roko v roki, je, da lahko subjekt sam iz sebe proizvede dejanje, ki ni posledica njegove patologije, se pravi, svoje umeščenosti v fenomenalni svet. Postati mora avtonomno bitje, ki je sposobno v svet vnašati nova zaporedja kavzalnosti, katerih edini vzrok je on sam. Da pa bi tako dejanje bilo mogoče, mora pri Kantu, *za vsak slučaj*, iz motivacijskih razlogov zanj izvreči tudi vsa svoja nagnjenja in želje, in ne le telesne vzgibe in telesne potrebe, da bi bilo proizvedeno dejanje resnično povzročeno zgolj s strani zmo-

obstajalo. Njegova filozofija se ne imenuje transcendentalni idealizem brez razloga. Iskati dokaze za svoje konkretno svobodno in moralno delovanje pri njem je odveč. Tam najdete samo pogoje možnosti, ki so bili predstavljeni kot hipotetično možni, a so dokaj *redki*, ko gre zares. In tudi ko bi bili prepričani, da je razlog za neko naše konkretno dejanje nepatološko, bi se, kot opozarja Hegel, v udejanjenju tega proizvedlo poleg občega dejanja, ki je tisto nepatološko, tudi posebno dejanje, s čimer bi se svobodno dejanje samo, v očeh intersubjektivnosti, ki dojema svobodo na kantovski način, spremenilo v pogojeno, se pravi, povzročeno in deterministično dejanje. Če temu dodamo še stališče znanosti, ki trdi (morda v nekaterih primerih celo nevede, da se pravzaprav zadržuje znotraj kantovske paradigme), da je s pomočjo znanstvene metode

žnosti svobodnega delovanja subjekta.

Da kantovski subjekt in kantovsko pojmovanje svobodne volje vseskozi prežemata večino sodobne politične in pravne teorije ni nobena skrivnost in tako tudi ne more biti nobeno preseženje, kakšne težave se obetajo sodobni splošni politični in pravni predstavi subjekta. Vemo namreč, v kakšne težave zapade Kantov subjekt, ko je soočen z udejanjenjem svoje čiste volje v svetu; in vprašanje udejanjene volje je ravno tisto, za kar pri politični in pravni teoriji gre!

Kot vemo, Kant sam ne verjame, da je nekaj takega kot povsem nepatološko dejanje sploh kdaj

sposobna vsaj že orisati obrise *stvari na sebi*, in ji v tem primeru pravimo subjekt, potem je jasno, da je zmešnjava okoli sodobne splošne predstave svobodnega subjekta popolna. Samo vprašanje časa je, kdaj bo eksplozija, ki se jo med slonokoščeni stolpi že sliši, zajela tudi *vsakdanji svet*, kajti paradigme in koncepti, ki tvorijo podlago našemu intersubjektivnemu vsakdanu, ne bi mogle biti bolj nekompatibilne.

Toliko o diagnozi. Sintetiziranje prepotrebne zdravila pa bi preseglo okvire te publikacije. •

Izkoreninjenost

Jure Kralj

Japonski filozof, Tomonubu Imamichi, je označil misel in filozofijo Evrope oz. Zahoda kot *das in-dem-Gott-sein* (*biti-v-bogu*), da bi jo razločil od Azijske, ki naj bi bila *das in-der-Welt-sein* (*biti-v-svetu*). Skratka, naša naj bi si prizadevala po Božji perspektivi (npr. naša znanost, ki hoče prodreti do objektivnosti sveta), nasprotno pa npr. Zhuang Zijeva, ki izhaja iz sveta, kakor se daje, brez zahtev po »objektivnosti« (»objektivnost« je konec koncev nikogaršnja perspektiva). Imamichijevo refleksijo pa lahko nadgradimo s komentarjem, da ni naključje, da je taista Evropa, ki je stavila na *in-dem-Gott-sein* namesto na *in-der-Welt-sein*, ustvarila tako moderno znanost kot tudi liberalno politiko. Temelj liberalizma je prav nekakšna zmožnost samodistance, tj. sposobnost revizije pozicije, v katero smo bili vrženi, v katero smo potopljani. Zdi se mi, da obstaja notranja zveza med objektivnostjo znanosti in zmožnostjo »liberalne revizije« svoje potopljenosti v kulturno skupnost. Zato morda ni čudno, da Japonska ni spontano proizvedla kakšne napredne politike, čeprav je ravno zato lahko ohranjala svojo komunitarno sklenjenost in tradicionalnost.

Govorim o nečem, kar počnemo nenehno in je temelj tako znanstvenemu kot političnemu delovanju: to je zmožnost, da se ločimo od neposredne potopljenosti v naše okolje, naše utelešenosti v določeno situacijo in mislimo univerzalno, objektivno. Da ponazorim to poanto, navajam ta primer: kako se odločimo, koga bomo volili? Lahko recimo na dva načina. Najprej tako, da volim tisto stranko, ki zagovarja moje interese, mojo situacijo, mojo vero, mojo kulturo. Skratka, volim partikularno oz. celo singularno zase. Lahko pa tudi pred volitvami tuhtamo, kaj bi bilo *najbolje za vse državljane*, tj. se za trenutek raztelesimo in postavimo v kožo *vseh*, tj. mislimo univerzalno, ne partikularno.

Oba načina političnega mišljenja zadeneta na neko notranje protislovje. Prva tako, da je politični proces konec koncev *že sam na sebi univerzalen*, ker je politika kolektivno odločanje. Ko grem na volišče torej, se moje partikularne značilnosti razpustijo in postanem nekaj univerzalnega, *državljan demokratične republike*. Po drugi strani pa tudi če grem volit z namenom, da bom volil univerzalno, se s tem poosebljam z osebo, ki ne obstaja, tj. z nekim namišljenim »Slovcem«. Zdi se, da po eni strani, če se ne nenehno »raztelesimo« in postavljamo na »Božjo perspektivo«, tj. na nikogaršnjo perspektivo in gledamo na svet »objektivno«, je politični proces nemožen, kot je nemogoča tudi znanost; po drugi strani pa z

onim »raztelesenjem« glasujemo oz. si prizadevamo za opcijo, ki ni nikogaršnja. Zdi se mi tudi, da bolj, kot se ta zmožnost samodistanciranja pri človeku povečuje, bolj se večja tudi občutek *odtujenosti*, ki povzroča tesnobo. Tako si tudi razlagam porast depresije in jemanja antidepresivov v sodobnem času. Tako liberalna politika kot znanstven način pogleda na svet – objektivno, nevtralno – prispeva k nečemu, kar bi rad imenoval *izkoreninjenost* ali pa tudi breztemeljnost.

Ta izkoreninjenost se kaže dvojno. Po eni strani v kulturnem relativizmu, katerega predhodnik je že Descartes, vsaj v nastavku, ki ga ni razvijal dalje v smer kakšnega političnega progresizma, a gotovo uteleša nek bistven previs. Parafrazirano se Descartes vpraša: *kaj pa če je moja kultura drugim tako čudna, kot je meni kultura drugih?* Po drugi strani pa izkoreninjenost omogoča cel kup političnih fenomenov, ki bi jih lahko upravičeno šteli za napredne; toleranco, multikulturalizem, feminizem itd.

Ni naključje, da se tu omenja ravno Descartes, saj bi njegov metodični dvom lahko šteli za nekakšno metodologijo liberalne refleksije. Zmožnost revizije, da relativiziram lastne kulturne, verske, svetovnonazorske predpostavke, da se postavim v kožo drugega oz., še bolje, da gledam na svet objektivno (iz nikogaršnje perspektive), na koncu preraste v to, da povsem izbrišem svoje okolje in se razumem le še kot *subjekt*. In to besedo zdaj

uporabljam v zelo specifičnem pomenu, v smislu *kartezijanskega subjekta*. To »raztelesenje«, ki je metafizična podlaga tako »liberalni reviziji« kakor tudi znanstvenem objektivizmu, lahko ponovimo z enostavnim miselnim eksperimentom. Vprašam eksistencialno vprašanje: *kdo sem?* To vprašanje je v nekem smislu onkraj znanosti in politike in morda tudi onkraj filozofije. Kdo sem? Lahko se izmaknem vprašanju tako, da odgovorim z imenom in priimkom, ampak ali to pomeni, da če na občinskem uradu spremenim ime, postanem nekdo drug? Lahko skušam odgovoriti biološko, antropološko ali filozofsko, ampak gotovo ne bo odgovor lahko izdelati. Sem telo, sem duša? Če je odgovor da, zakaj potem pravim, »moje telo« in »moja duša«? Kje se začnem in kje se končam? Npr. so nohti še del mene? Kaj pa ko si jih odstrižem? Sem odstrigel proč kos sebe, se je »jaz« zmanjšal za nekaj milimetrov? Ko se začnemo spraševati na tak način, bo postalo vse težje odgovoriti na to, kaj je to, čemur rečemo »jaz«. Sem možgani? Kaj pa če presadijo možgane v drugo telo, bi to bil še jaz? Kaj pa če odrežejo kos možganov zaradi tumorja in preživim? So odrezali kos mene? Kaj pa če moderna nevroznanost lahko upravlja z mojimi možgani tako, da njihove diktate, umetno povzročene impulze, interpretiram kot *svojo svobodno voljo*? Kaj pa če marketinška manipulacija na način Edwarda Bernaysa, statistična kalkulacija, zmore vplivati na *moje želje* tako, da so vsakič prišepnjene od drugod? In kaj če zmore statistično, kibernetično upravljanje tako manipulirati moje želje, da jih bom interpretiral kot svoje avtonomne politične odločitve? Kje se nahaja tisto, na kar se nanaša polnopomenski glagol biti: *sem*?

Mislím, da obstaja notranja sovisnost med znanstveno držo in liberalno politiko ter da se »raztelesenje« dogaja iz več različnih krajev, pri čemer se je današnji človek prisiljen *stisniti v kepo kartezijanskega subjekta*, izgubiti svojo kulturo, okolje, svoje domovanje sploh, da se lahko vedno znova postavlja na univerzalno in objektivno raven; da gleda na fenomene znanstveno, neosebno in da razmišlja univerzalno, ne partikularno.

Po eni strani lahko ugotovimo sledeče: naša identiteta je nenehno napadena iz vseh možnih strani: po eni strani od znanosti, ki z razvojem nevroznanosti in bioinžiniringa ogroža naše na-

ravne predstave o tem, kaj smo, na drugi strani pa od tega, da smo nenehno prisiljeni v revizijo lastne kulture v postopni globalizaciji sveta (k čemur kulturno ogromno prispeva Internet, ki zares ustvarja *globalno vas*: spnimo se nedavnih protestov v Iranu in vlogo spleta pri tem, Twitterja itd.). Vse to nas sili v nenehno revizijo svoje kulturne, verske, politične pripadnosti in dodatno pospešuje proces izkoreninjenja, da smo potisnjeni v neko minimalizirano identiteto, ki je brez substance, brez korenin, in sestoji morda le iz vere v racionalnost, v znanost in v lastno občeveljavnost.

Nisem ne svoja kultura, ne svoja narodna identiteta, ne svoja rasa. Nenazadnje to kar »sem«, je prav oni kartezijanski proces neskončne samodistanc. V zadnji fazi: *nič*. Ponovno: mislim, da to ni nepovezano z vedno bolj vseprisotnimi občutki depresije in tesnobe. A presega temo tega članka. No, cena tega, da smo postali ta nič, ta samodistanca, je prav odtujenost, izkoreninjenost, ki se konča v občutku tesnobe in v nihilizmu. Temu smo rekli *izkoreninjenost* in mislim, da so vsi pojavi 20. stoletja refleksi na breztemeljnost oz. izkoreninjenost, tega produkta znanosti in liberalizma.

Zato mislim, da se spleča še malo pomuditi pri vprašanju kartezijanskega subjekta, ker sem prepričan, da se okoli njega sučejo nekatere zagate današnje dobe. Vzemimo npr. ekološko grožnjo. Prav danes lahko preberemo LA Times, kako se je 700 znanstvenikov mobiliziralo, da dokažejo resničnost človeškega prispevka pri globalnem segrevanju; ta mobilizacija se je zgodila, ker pozicije znanstvenikov konzervativno krilo ameriškega kongresa napada. Skratka, pri konzervativcih obstaja sumničavost, kot lahko npr. beremo na nešteto blogih na internetu, da gre za zaroto: v imenu svetohlinskih ekoloških idealov naj bi bila agenda okoljevarstvenikov omejiti svobodo ljudi in uvesti vedno bolj »socialistične« družbene ukrepe.

Čeprav se ta strah sliši nekoliko paranoiden, kar tudi je, pa vendarle zadeva ob nekaj realnega: strah pred povratkom centralno-planskih duhov iz preteklosti. Samodistanciranje, revizija, ki omogoča avtonomnost subjekta in s tem svobodo v liberalnem smislu, pa je morda pripeljala do tega, da je zdaj nemožno in nepojmljivo izpeljati

nek globalen projekt za preprečevanje ekološke katastrofe, ker je današnji pojem svobode zgrajen prav na *zanikanju* te možnosti. Načrtovano mišljenje, ki centralno načrtuje usode posameznikov, se je končalo na dva načina, treba se je le odločiti, katerega preferiramo: *Auschwitz ali gulag*. Ne enega, ne drugega.

S tem v zvezi bi rad opozoril na še en *centralno-planski refleks*, ki je danes prav tako prisoten, in bi omenil organizacijo s posrečenim imenom *Duh časa* – organizacija, ki si sicer zasluži vse spoštovanje za dobronamerne skrbi za usodo človeštva in samoiniciativno delovanje, ki je gotovo motivirano iz zelo plemenitih ciljev. Na internetu nedavno zelo popularna dokumentarna oddaja z imenom *Zeitgeist*, ki je skušala demantirati monetarni sistem in našo podrejenost gospodstvu kapitala, ki da nas nadzira na vseh področjih, je nato postala spodbujevalna, ko se je povezala z nekim drugim projektom – projektom *Venus*, ki nas skuša prepričati v *resource-based economy*, tj. neko radikalno novo ekonomijo, ki ni monetarna, a temelji v naravnih virih (ker monetarna ekonomija z ustvarjanjem dolga le perpetuiira človeško ekspanzijo *ad infinitum*, ne da bi upoštevala realne naravne omejitve, ki jih zemlja pač ponuja). A njihov predlog je nato *totalna prevlada znanstvene metode nad političnim*. To se pravi, da se znanstveno metodo ne aplicira le na naravne pojave, ampak tudi na družbo. Njihov diktum je takšen: nehajmo z vsemi *-izmi*, socializem, fašizem, kapitalizem, to je stvar preteklosti; obstajajo realne grožnje (ekološke npr. in vse večje ustvarjanje avansov zaradi avtomatizacije dela, kar naj bi delalo ta monetarni sistem zastarel) – skratka, stran z vsemi *-izmi* in začnimo postopati na *znanstven način*. Da se ne misli več politično, ampak matematično, statistično (začne se s tem, da vidimo, koliko naravnih virov nam je na razpolago in izhajamo od tam, nato razdelimo produkcijo na tak način, da ustvarja največ možnih dobrin (trenuten sistem je zainteresiran, da nekatere dobrine ostanejo redke – tega v novem sistemu ne bi bilo). A vendarle ... spomnimo se, da je tudi neka druga ideologija, namreč *komunizem*, začela s to obljubo, da je *znanstvena* in da je ravno zato drugačna od vseh ostalih utopičnih sanjarij. Znanost, ki so ji rekli *diamat* (dialektični materializem), naj bi enkrat za vselej pripeljala

blaginjo in osvobojeno življenje, ki ga nemočna parlamentarna demokracija ni zmogla prinesti. Na diametralno nasprotni strani so libertarci in zagovorniki svobodnega trga, ki prav nasprotno menijo, da kapitalizem *ni* težava, ampak če bi mu sledili striktno (brez nenehnega vmešavanja države), z državo, ki bi le skrbela za red in varnost – kar praktično pomeni varovanje zasebne lastnine – ne bi prišlo do tega. Ti ne vidijo kake systemske napake v kapitalizmu, nasprotno, težavo vidijo v tem, da se ne držimo sistema, da ga nenehno kršimo in se poslužujemo centralnoplaniranih gospodarskih praks, ki so za libertarce in avstrijske ekonomiste korenina vsega slabega (npr. Hayek). Ker obe doživljata nekakšno malo renesanso, neke vrste folk-gibanje (spomnimo se popularnosti libertarca, predsedniške kandidata 2008 v ZDA, Rona Paula), ju velja še malo premotriti. Ena zagovarja popolno prevlado znanstvenega planiranja nad avtonomnostjo subjekta in se prenareja, da je popolnoma apolitična (uvaja pa npr. zelo znano temo, *razliko med umetnimi in realnimi potrebami*; našteje nekaj potrebe, ki so skupne vsem: čist zrak, pitna voda itd., a vsako odstopanje od tega šteje za produkt kapitalističnega *pranja možganov*), druga pa totalno zaupa avtonomnosti subjekta in v smithovski ideal, da če vsak dela zase, potem je to najbolje tudi za vse. Neskončni preizkus današnjemu človeku je zdržati v tej izkoreninjeni liberalni poziciji in se vseeno upreti skušnjavi umetnih, zasilnih rešitev. Tako si nekateri dobijo zasilne identitete v nacionalizmu, patriotizmu, rasizmu, kulturnemu supremacizmu, šovinizmu, seksizmu, čeprav gre za patetične poskuse, ki izpadejo groteskno in povsem nepovezano z neko »originalno identiteto«. Te fenomene se opazi marsikje. Če le omenim sceno, ki mi je nekoliko poznana, se npr. društvo z nenavadnim imenom, *American Nihilist Underground Society*, nenehno spogleduje z ekofašističnimi pozicijami (vracanje nazaj k naravi, nazaj k vaškemu življenju, zvestoba koreninam, rasi itd.). Še en lep primer te nevarnosti je zgodovina glasbene zvrsti, ki se ji pravi *black metal*: korenine ima v heavy metalu in punku, obeh zvrsteh, ki sta gotovo obarvani s temami bodisi političnega agitatorskega anarhizma bodisi nihilizma, a se je vendarle čedalje bolj obračala v reakcionarno smer, ki je na koncu kulminirala

v podzvrst imenovano NSBM: *national socialist black metal* (nacionalsocialistični black metal), ki se napaja z arijskim supremacizmom in tudi ekstremnim ekologizmom. Menim, da je tudi verski fundamentalizem, simptom istega, gre za isto brezupno iskanje temeljev, kjer jih ni. Celo sledeči primer pade pod isto logiko: nekoč so bili zidovi popisani z grafiti, ki so napadali sistem, kapitalizem, družbene nepravčnosti, neenakosti itd., a se je vsaj po nekaj desetletjih praksa povsem spremenila in je postal skorajda bolj pogost grafit svastike ali kak rasističen slogan.

V vseh teh primerih vidimo nek nenavaden leitmotiv; kako neka praksa, ki se skuša totalno oddaljiti od ustaljenih socialnih norm in biti ekstremno progresivna, na koncu pristane na popolnoma reakcionarni in mnogokrat fašistični poziciji. Zdi se, da je to produkt neke nemoči, nemoči zdržati v breztemelnosti, v notranji noči človeške eksistence, in da se zato najde nekakšno oporo v heroju ali zasilnem faux heroizmu.

Za filozofa Martina Heideggerja bi lahko prav tako rekli, da – tu se moram strinjati s Slavojem Žižkom – ni zdržal v oni »breztemelnosti« (ki je prav naša svoboda), ki se razpre v *Biti in času* in jo je zakrpal z identifikacijo z nacionalsocialističnim gibanjem. Ni naključje. Heidegger se je ukvarjal prav z vprašanjem, katera politika je tista, ki se bo sposobna soočiti z *moderno tehniko*, z razvojem znanosti oz. tehnologije (sam je verjel, da je znanost podvržena tehniki in ne obratno). Menil je, da demokracija ni pravi model za to in da ostajamo v suženjstvu do tehnike, ker se nismo sposobni soočiti z njenim bistvom.

Tu nam mora priskočiti v pomoč nekaj, kar sem zgoraj opisoval kot temeljna dvojnost in dvoumnost izkoreninjenosti, njena enkratna pozitivna in negativna plat (politično: toleranca, a obenem izguba identitete; čustveno: svoboda, a obenem tesnoba). Pri ekološkem vprašanju je to jasno razvidno: tehnološki razvoj je sokriv za njen nastanek, a obenem je zgolj znanost tista, ki nas je poučila o tej nevarnosti in nas lahko uspešno pripravi nanjo. O nevarnosti globalnega segrevanja vemo *zaradi znanosti*. Tega ne gre pozabiti in zato je naravnost protislovno, če vidimo v znanosti/tehnologiji edinega krivca. Krivec je nasprotno v neki človeški drži, ki se ni sposobna soočiti s tehnologijo, tu ima Heidegger gotovo

prav. Zmotil pa se je pri tem, da je neka centralno-planirana politika tista, ki bo zmogla to soočenje. Če uporabim svoje gornje razlikovanje, je prav znanost, ki izhaja iz zmožnosti samodistanciranja (tj. ločitve od neposredne potopljenosti v okolje), omogočila, da vidimo, *kam je pripeljalo naše distanciranje od okolja*, tj. naš odtujen odnos do narave. Znova: tehnološki razvoj, ki je »kriv« za škodo zemlji, je obenem edino, kar nas lahko reši in obvešča o tej nevarnosti.

Zato se je treba upreti vsem skušnjavam po tem, da bi lahko še povrnili stanje potopljenosti v okolje in se sprijazniti z dejstvom izkoreninjenosti in zato tudi misliti globalno, planetarno. Morda je edino okolje, ki si ga lahko obetamo, planetarno okolje; čeprav je to nedomače in tuje, deloma pa tudi umetno. In tudi to gotovo ni zadnja postaja in znova in znova se začnajo novi poskusi, da bi se na novo zasidrali npr. tako, da bi začutili naše poslanstvo v naravi (kot pastirji vseh živih bitij in podobno) in je to neka oblika duhovnosti, spiritualnosti, ki je navdahnjena od same znanosti (pa ne le od ekstremov, kot je Fritjof Capra). Ta novejša, kozmična duhovnost ekološke sopenezanosti (npr. pri astrofiziku Carlu Saganu; ali empatije do vsega živečega, ki spominja na mahayanski budizem) je nek fenomen, do katerega se vseeno spleča imeti odprt odnos, čeprav s skeptičnim nosom.

Ker ta nova ekološka zavest (in ekološko moramo razumeti tu kot filozofsko kategorijo; tj. naša bit določena okoljnostno, nasprotno subjektivizmu: Arne Naess, globoka ekologija in Heidegger padejo pod to kategorijo) *vseeno črpa iz znanosti in izkoreninjenosti*, mora ostati izkoreninjena in liberalna, kar pomeni, da ne more nikoli služiti za zamenjavo one primordiale in izgubljene potopljenosti v bližje okolje starih, izgubljenih časov. Zato so sanje o vnovični povezavi z »mati Naravo« le to – sanje; in te sanje lahko postanejo more: *ekofašizem* (nacizem je namreč prednjačil z ekološko politiko).

Na nas je le, da smo pozorni na hitre rešitve, ki znajo ogroziti našo avtonomnost, in da vztrajamo naprej v oni izkoreninjenosti in brezdomskosti, pa četudi je to pretrpevanje še tako tesnobno. •

Moč in nemoč znanosti

Miha Kosovel

Poljska je res drugačna dežela. Tu se krščanstvo čuti na vsakem ovinku. Nune in patre vseh barv se vidi po mestih, kako se vsepovsod sprehajajo. V Krakovu se jih videva pri nakupovanju v veleblagovnicah in celo v restavracijah s hitro hrano. Mesto na vsakih nekaj metrov krasijo kapelice in bazilike, v katerih je, v nasprotju s preostalo Evropo, veliko več vernikov kot turistov. Poljska je verjetno edina dežela, ki je izstopila iz komunizma vsaj toliko verna, kot je vanj prišla. Idilično delavsko realsocialistično utopično mestece Nowa Huta, zgrajeno v poznih 40. in zgodnjih 50. letih minulega stoletja, ki je sčasoma postalo krakovska četrt, je bilo že leta 1957 prizorišče nasilnih konfrontacij med policijo in protestniki, ki so od oblasti zahtevali dovoljenje za zazidavo cerkve. Oblast je nazadnje popustila in ljudstvo je postavilo velik železen križ na prostor, kjer naj bi bila cerkev. Vendar je bilo potrebnih še mnogo protestov in nekaj mrtvih (ter politični genij, krakovski nadškof Karol Wojtyła), da je nazadnje leta 1977 cerkev zrastle. Staro jedro Krakova je prepredeno z ulicami poimenovanimi po tolikih svetnikih, kot jih sam sveti oče pozna. In po sprehajanju po teh ulicah sem prvič v življenju videl nekaj, kar v izven angleško govorečem ozemlju nisem nikoli pričakoval – protest ateistov. Ja, Poljska je res čudna dežela.

Protestniki, ki so skoraj zasedli manjši trg v centru mesta so bili opremljeni z zastavami, kjer je na veliko pisalo RAZUM. Povabili so tudi nekega Angleža (zelo verjetno pripadnika Dawkinsovega gibanja), ki je spregovoril nekaj o verskem okultizmu, ki naj bi zapirala oči državljanom te prelepe države, in nekaj o potrebi presveteleljne misli znanosti, ki naj bi nas osvobodila zadrčnosti stare dobe, ki še vedno kraljuje za marsikaterim čelom.

Res je, da se taki protesti na kontinentu lahko zgodijo zgolj na Poljskem, vendar je takšna miselnost že dolgo prisotna v drugih evropskih krajih, v katerih prav zato takšnih protestov niti ne potrebujejo več.

Ker tema te revije ni politika in religija, temveč politika in znanost, se tu ne bomo obregnili ob zgoraj omenjeno problematiko. Osredotočili se bomo predvsem na znanost in njeno povezavo s svobodo oz. osvoboditvijo. Od začetka moderne znanosti, predvsem in eksplicitno pa od razsvetljenstva dalje, svoboda kot politični projekt hodi z roko v roki z znanostjo. Znanost naj bi podala objektivno kritiko starih institucij, ki so tlačile ljudstvo in so temeljile na nerazumskih postavkah (bile so božje, krvno ali kako drugače uteme-

ljene), in s tem pomagala ustvariti novo, na razumu utemeljeno družbo. Spisek teoretikov je dolg, preko francoskih razsvetljenčev mimo Kanta do Marxa in naprej.

VEDNOST IN ZNANOST

Najprej bi rad postavil razloček v zgodovinskem razumevanju latinske besede *scientia*. Nedavno sem na nekem omizju na državni televiziji slišal teologa in filozofa ter profesorja antične filozofije dr. Roberta Petkovška, ki je rekel, da ni nasprotja med znanostjo (*scientia*) in vero, saj obe označujeta neko vedenje, neko vednost. Nasprotje znanosti (*scientia*) je potemtakem, kot pravi Petkovšek, nevednost. Seveda takšno poimenovanje *scientie* je pravilno, če govorimo o predmoderni *scientii*. Vendar po mojem mnenju ne velja za moderno znanost.

Za blagor opisnih razlogov bi tu uvedel razlikovanje med predmoderno in moderno *scientio*, kot razlika med vednostjo in znanostjo. Razlika med vedeti in (po)znati.¹

V vednost lahko med drugim vključimo izročila stare dobe, kot so indijska vedanta, judovsko in krščansko biblično razmišljanje, kabalizem, kitajsko izročilo in posledično kitajsko filozofi-

jo. Še posebno se je kot izraz uveljavila v starem in srednjem veku v grški metafiziki, v sholastiki in teologiji. Za vednost je značilna želja po razjasnjevanju in ugotavljanju reda v kozmosu in prostora nadnaravnega, naravnega ter človeka v njem. Vednost vključuje celotnega človeka, celoten njegov spoznavni aparat in v samo spoznanje vključuje tudi njega samega. Cilj spoznanja je osvoboditev. Človek, ki živi v skladu z resnico je osvobojen (odrešen). Osvobojen vpetosti v vsakodnevni svet, svet produkcije in retribucije. Zato takšno misel je značilno, da želi biti neafektna. Misel zgolj zaradi resnice. Vsaka misel, ki podlega afektom, se razdrobi, izgubi svojo celostnost in se spet porazgubi v svetu. Misel, ki ni misel zaradi resnice same, ni več vednost, saj postane uporabna.

Poskušali smo uvideti pojem scientia v dvojici vedeti in (po)znati. Vednost je zavest (*scientia* je *conscientia*). Simbol vedenja je luč – razsvetliti, razjasniti. Vedenje je razjasnjevalno. Nasprotno pa je znanje akumulativno. Znati jezike, poznati prave ljudi nas tudi osvobaja, vendar na nek povsem drugačen način. (Po)znanje je praktično. Osvobaja nas v tem svetu, pomaga nam, da bi bolje preživeli. Več kot (po)znaš, več veljaš.

Znanost, katere seme zasadi Aristotelova fizika, ki kali v renesansi, se razrase v novem veku in doseže svoje zmagoslavje v 18. stoletju, ima popolnoma drugačno logiko od vednosti. Znanost zbira informacije, da bi jih lahko uporabila. Zaradi tega nasprotje znanosti ni nevednost, saj je preprosto nemogoče poznati vse te informacije. Nasprotje znanosti je nepoznavanje določenega področja. Če ne poznamo statike nismo nevedni, ampak ne moremo postaviti mosta. Če ne poznamo kvantne mehanike, nismo nevedni, samo čipa ne moremo narediti.

Lik, ki predstavlja vednost, je Buda ali Janez Krstnik. Lik, ki predstavlja znanost, je kapitan Nemo, odrasli otrok, ki na svoji podmornici Nautilus doseže karkoli si zaželi le s pritiskom na

gumb. (Zanimivo, da si ne moremo nikoli predstavljati lika genijalnega znanstvenika kot moralno pozitivnega.)

Že od Francisca Bacona dalje je osnovna znanstvena metodologija ista. Da je nekaj resnično, mora biti dokazano. In nekaj je dokazljivo z eksperimentom. Vse ostalo je zgolj spekulacija in okultizem.

Da ne bomo primorani izbrati, katera stran je resnična in katera ne, ali da ne pademo v relativizem, moramo podati krajšo obrazložitev.

KRATEK EKSKURZ: RESNICA IN VPRAŠANJE

Dandanes je zaradi pomenske inflacije postala beseda resnica cel bavnjav. Ljudje so se navadili v debatah, ko je omenjena beseda resnica, govoriti nekaj nasprotnega, za kar jo razumejo v vsakodnevem življenju. Vendar vsak stavek, ki ga v vsakodnevem občevanju izrečemo, izrečemo zato, da bi komu resnico podali ali da bi pred njim resnico zakrili. Stavek, ki tega odnosa do resnice ne bi vseboval, bi bil zgolj dada.

Tu ne želim izpeljati kakšne filozofske teorije resnice, temveč zgolj opredeliti pojem resnice, ki in kot se uporablja v vsakodnevem govoru.

Najprej je treba poudariti, da resnica ni tam zunaj. Tam zunaj zgolj je (*ali pa ni*). Resničen ali neresničen pa je lahko samo stavek o tistem, kar je. Ko pridem npr. lačen domov in cimru pojem zadnji kos sira in me naslednji dan vpraša, ali sem mu pojedel zadnji kos sira, mu lahko odgovorim na več načinov. Lahko rečem *da*, *pojedel sem ga* ali *smedel sem ga* ali *pohrustal sem ga*, vsi teji stavki bodo resnični, saj bodo izražali resnico in vsi bodo izražali eno resnico, ne večih. Če rečem *ne*, *miška ti ga je pohrustala* in se zraven ne pomenljivo nasmejem, bom resnico zakrival oz. bom lagal.

Poleg tega je lahko tudi metafora resnična. Stavek *zunaj je padalo kot iz škafa* izraža resnico, če je nadpovprečno deževalo, in laže, če je zunaj son-

¹ Razlikovanje med vedeti in (po)znati, ki ga podajam, ne temelji na nikakršni literaturi, ki bi jo vsaj jaz poznal, in ima bolj deskriptivni kot teoretični pomen. Mogoče je ni moč zaslediti tudi zaradi specifičnosti slovenskega jezika, kjer sta poznati in znati sorodni, čeprav jezikoslovno različni besedi. Te sorodnosti ni zaznati v drugih meni poznanih slovanskih jezikih. Trojica *vedeti*, *znati*, *poznati* je v češčini *vědět*, *umět*, *znát*, kot v poljščini *wedzieć*, *umieć*, *znać*, medtem ko je v srbohrvaških jezikih zaobsežena v eni sami besedi *znati*, kot v angleščini v *to know*.

ce. Seveda tudi stavek sam zase ne more biti resničen, oz. stavek sam zase je lahko tako resničen kot neresničen. Vsak stavek vsebuje neko implicitno vprašanje in je resničen ali neresničen glede na njega. Stavek *sonce zahaja* je resničen, neresničen pa je če odgovarja na tematiko določene življenjskega dneva nekega posameznika, je pa neresničen v kolikor ga izjavimo na astronomski konferenci, saj iz astronomskega stališča sonce ne zahaja, temveč zemlja kroži. Posameznik, ko izjavlja, vedno izjavlja ali prikriva resnico glede na ta (implicitna ali eksplicitna) vprašanja. To lahko počnemo sproti. Verjetno tudi astronom, ko ne govori striktno o strokovnih temah, izreče npr. da je padla zvezda.

Ta notranja vprašanja, glede na katere je neki stavek lahko resničen ali ne, učeno imenujemo *diskurz*.

Seveda bi lahko v tej temi povedali še marsikaj, vendar je za našo tematiko to čisto dovolj.

KAKŠNO RESNICO PODAJA ZNANOST

O tem, da znanost podaja neko resnico, ne moremo dvomiti. Znanost, v nasprotju z vednostjo, je edina, ki nam lahko nedvoumno resnico tudi servira tako rekoč *ready to use* (pripravljeno za uporabo). Resnični podatki v znanosti so tisti, s katerimi lahko dosežemo določen cilj. Znanstvena resnica je praktična resnica. Znanstvena resnica nam omogoča uporabo določene stvari.

Metodologija znanosti, ki nam omogoča pridobivati znanje (znanstvene resnice), temelji na postopkih dokazovanja in eksperimenta. V (lahko nekoliko naivnem) osnovnem opisu znanost pridobiva resnico/znanje preko opazovanja predmeta in ugotavljanja njegovega delovanja. Čeprav Newton ni razumel, zakaj in kaj naj bi bila gravitacijska sila, jo je z izračunom lahko podal. Podal je zanesljivo formulo o delovanju gravitacije, ki je bila primerna za takojšnjo uporabo. Danes z izsledki relativnostne teorije sicer vemo, da takšna sila sploh ne obstaja, vendar je za gradnjo mostu ali nebotičnika še vedno aktualna. Resnica znanosti temelji na zunanem opazovanju obna-

šanja določenega predmeta. Da je podatek resničen mora biti aplikabilen – torej kako predmet deluje, da ga lahko uporabimo za dosego nečesa. Znanost je tehnična. Znanost hoče ugotoviti resnico delovanja določenega predmeta.

Za znanost velja, če parafriziramo Nietzschejevo izjavo o ženskah, da znanost ni globoka, še plitva ni. Znanost je preučevanje učinkov. Temelji na znanju o učinkih določene stvari. Ne zanima jo, kaj je nekaj, temveč kakšen učinek ima. Znanost o predmetu ne pove nič, pove le kako deluje, kako učinkuje.

Želja vednosti je, da poskuša v sebe vključiti celovitost človekovih vpraševanj. Znanost, vprašanje kako deluje, kako učinkuje neki predmet, je zgolj eno izmed človekovih vpraševanj. Človek je, kot sem poskušal tudi prej pokazati, nenehno v različnih diskurzih, odgovarja na različna vprašanja. Človek znanosti ne obstaja – to je robot, računalnik. S takšnim človekom se ne bi mogli pogovarjati.

Če bi podali vzporednico med znanostjo in vednostjo v zgodovini umetnosti, bi vednost bila predstavljena s cerkvijo v obdobju romanike, znanost pa s pornografskim filmom. Pornografija je umetniški stil, ki je zgolj učinek. Pornografija je zgolj uporabna. Nima globine in niti je noče imeti, oz. pornografija kot pornografija temelji na tem, da je zgolj učinek, zgolj uporabnost. Da po znanosti ocenjujemo vednost je, kot da bi po pornografiji ocenjevali romansko cerkev.²

NAUK IN TEORIJA

Ta svojevrstna pohabljenost znanosti oziroma, kot jo imenuje Béla Hamvas, monomanija raziskovanja, in hkrati njen prostor, ki ga zaseda, kot edina, ki je upravičena, da podaja resnico, pri naša določene probleme v vsakdanjem življenju posameznika.

Czesław Miłosz (*Czesław Miłosz, Pričevanje poezije, šest predavanj o stiskah našega življenja*, KUD Apokalipsa, Ljubljana, 2006), za prikaz problema med otrokom „divjaka“, ki doživlja svet spiritualno, in otrokom naše civilizacije, citira razmišljanje ruskega filozofa Leva Šestova:

² Naprošam bralce, da omenjeno primerjavo ne razumejo kot moralizem ali manipulacijo proti znanosti. Želel sem le začrtati omejitve področja, ki je in mora biti v njeni domeni.

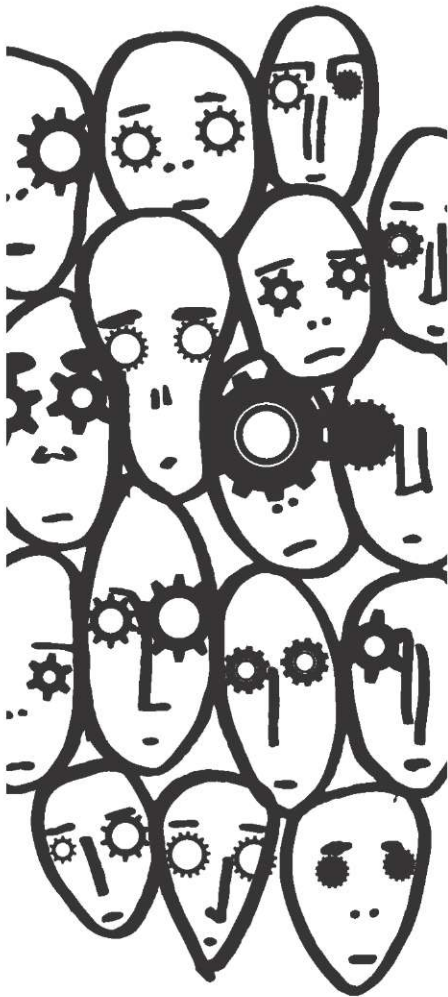
„Drugače je z otrokom v naši družbi. Njegov duh ni obremenjen s pravljicami, ve, da demonov in čarovnic ni, in svoj razum uri v tem, da ne bi verjel v take laži, pa četudi ga vleče k čudežnemu. Po drugi strani pa od najnežnejših let dobiva izčrpne informacije, ki se lahko, kar se tiče verodostojnosti, absolutno kosajo z vsakršnimi marnjami, ki jih pripovedujejo najdomiselnejši pisci pravljic. Rečejo mu na primer – in to tako avtoritativno, da ne ostane, ne more ostati niti senca dvoma – da ni res, da je zemlja negibna, kot je očitno, da se sonce ne vrti okoli zemlje, da nebo ni trdno telo, da je obzorje zgolj utvara.“ Na ta način se poraja „v vsakomer težnja, da bi kot resnico sprejemal samo tisto, kar z vsem svojim bitjem občuti kot zlagano.“

Ta paradoksn status znanosti, kot tiste, ki podaja neko resnico, v katero ne moremo dvomiti, in tisto, katere resnice ne moremo nikoli povsem ponotranjiti, je značilen za občutje človeka v današnjem času. Sodobno občutje tujstva sestoji ravno iz tega vidika: človek mora priznati resnico znanosti in ne sme verjeti sebi, hkrati pa te resnice ne more nikoli zares občutiti, vedno se od nje čuti ločeno. Njegovo občutje sveta pa ostane zgolj kot osebno fantaziranje, osebna patologija.

Seveda bi lahko trdili, da je to problem človeka in ne znanosti. V določeni meri je to res. Da kvantna mehanika deluje tako, kot deluje, se ne moremo pritoževati. Vendar je tu dodatno vprašanje: ali je ta teorija isto resnična, ko jo slehernik prevzame kot resnico? Ali je resničen odgovor na vprašanje *Kakšen je svet na mikro ravni?*

Vzemimo nekoliko lažji in običajnejši primer. Mnogo lastnikov psov ima za resnico to, da je pes neke vrste avtomat, ki sicer čuti lakoto ali bolečino, vendar še vedno deluje po navodilu nagonov. Vendar hkrati tega znanja ne morejo aplicirati, ko se srečajo z njihovim ljubljencem, ne morejo se z njim obnašati kot s sesalcem ali pralnim strojem. Mnogo lastnikov rib ne more tega aplicirati na ribe, mnogo ljubiteljev rož pa niti na rože ne. Podoben primer lahko najdemo tudi pri vprašanih, ki se tičejo ravno nas, ljudi. Mnogo ljudi čisto mirno in brezskrbno zagovarja kot resnico to, da je človek vreča genov, katere edini smoter je, da se razmnoži in te gene prenese naprej. Po tem nauku naj bi bilo vse, kar je povezano z nasprotnim spolom zgolj igra in vsa

občutja zgolj privid in laž, ki nas popelje do spolnega akta in prokreacije. Premnogo takih ljudi pa že v naslednjem hipu izpoveduje večno ljubezen svojim ljubljenim, prakticira kontraceptivno spolnost ter zagovarja homoseksualnost. Kot da

ne bi bilo to v popolnem nasprotju z resnico, ki jo zagovarjajo. Ta shizofreni vidik človekovega razumevanja, kaj je resnica, Béla Hamvas (Béla Hamvas, *Patmos I*, KUD Apokalipsa, Ljubljana,

2010) imenuje kot nauk, v nasprotju s teorijo. „Razlika med naukom in teorijo ni v tem, da je nauk provizorij, teorija pa je nepreklicljiva. Nauk ni zavezujoč. Če iz kakšnega razloga ne ustreza, oblikujem drugega, ki je enako dober ali slab. Teoriji se ni možno izogniti. Teorija ima posledico, predvsem to, da jo je treba realizirati, sicer ni teorija. Če kdo ne sledi svojim naukom, ne pomeni nič, kdor ne sledi svoji teoriji, je nezvest in laže. Nauk je večinoma improvizacija, najpomembnejši razpoznavni znak teorije je, da je univerzalna oziroma je moralno in eksistencialno aktivna. /.../ Nauk je nauk samo zato, ker ni praksa, to ne more niti biti in ga ni mogoče niti uresničiti, stoji abstraktno neuresničen in neuresničljiv, bolj kot manija ali zgrešena ideja, zlagana in irealna postavka, ki tega o sebi ne ve.“ Nauk je arbitrarna točka, ki jo postavimo kot resnico. Deluje kot mašilo, da nam ni treba misliti. Teorija pa je za človeka zavezujoča, saj je hkrati ideja in praksa. Kaže temelje in napotuje na delovanje. Teorija je vednost. Nauk pa je v današnjem svetu znanost. Nauk je mašilo in zato laž ali nepravilni odgovor na vprašanje, ki si ga zastavljamo. Znanost ni laž, ker bi namerno zavajala s svojimi izsledki. Znanost je laž, ker odgovarja na vprašanja, na katere nima pristojnosti. Ker se postavlja na mesto, ki ji ne pripada. Ne moremo si predstavljati človeka, ki bi razumel zgoraj opisano izpeljavo genetike kot teorijo. Ki bi jo jemal resno, po njej živel etiko, ki bi mu pomagala do odločitev v življenju. Vinko Ošlak je nekoč dejal, da glava, um lahko znori, človek pa, hvalabogu, ne. Človekovo razmišljanje je lahko takšno, vendar pa bo njegovo delovanje v vsakdanu vedno bolj normalno in se ne bo držal znanstvenih teorij.

Béla Hamvas znanstveno postopanje za odkrivanje resnice imenuje lucidnost. Oziroma – lucidnost je način gledanja na stvari, ki je rodilo znanost. Lucidnost je presvetlitvena moč, ki išče jasne in direktne ter aplikativne resnice. „Za vse, kar lahko lucidnost misli in si lahko umisli, je značilna nedotakljivost bivanjskih dejstev izven in nad življenjem. Ustavi se na meji metafizike, zato je prisiljena metafiziko zanikati. Ima zgolj nauk, teorije nima. Vidi brez ozadja, brez dejanske globine. Zato je ekstrovertirana, zato se zlahka in zanesljivo giblje na področju zunanje izkušnje in je sposobna notranje razumeti zgolj

kot zunanje. /.../ Ker nima introverzije, nima globine, nima ozadja, nima obraza, nima osebnosti, nima ontološke teže. Z vidika človeka /.../ nima nobenega pomena, pa naj govori karkoli, naj je to res ali ne. /.../ Sij razuma normalnega človeka je kompleksen, pri njegovemu spoznanju sodelujejo duh, modrost, intuicija, razločevalni razum, notranji čut, domišljija, anamneza. Lucidnost je v primerjavi s tem kompleksnim razumom brezosebna in umetna, abstraktna in sterilna.“

POLITIKA ZNANOSTI

Vendar ni naključno, da je lahko le znanost ali lucidnost zasedla prostor tiste, ki lahko kot edina nedvomno izgovarja resnico. Kot smo že prej omenili, je bil cilj vednosti osvoboditev (odrešitev). Tega so se v novem veku zavedali. Tudi znanost, ki je zasedla prostor vednosti, je osvoboditev. Vendar je ena in druga osvoboditev, kot nas uči Béla Hamvas, popolnoma različna.

Dejali smo, da je znanost praktična. Zanima jo ustroj nečesa, kako to deluje. Znanost nam omogoča uporabiti nekaj za dosego nekega cilja, kar pomeni, da nam znanost omogoča manipulacijo neke stvari. Znanost je, v pravem pomenu besede, moč. Moč nad nečim. Moč manipulacije nečesa. Vsaka znanost nam pokaže zgolj, kako lahko nekaj manipuliramo, da nekaj dosežemo. Tako kemija kot fizika nam podajata znanje, da določene naravne danosti izkoristimo za dosego nečesa, kar želimo. Ravno tako tudi psihologija in sociologija. Obe nam ne povesta nič resnega o človeku, omogočata nam zgolj razumevanje, kako lahko človeka manipuliramo. Pri psihologiji gre mnogokrat celo za samomanipulacijo. Sociološki pojem družbe je znanstveni konstrukt, ki nam pomaga, da lažje razumemo, kako delovati na družbo, kot nam pojem gravitacijska sila pomaga pri gradnji hiše. Današnje politike si praktično ne moremo predstavljati brez vojske znanstvenikov, ki nenehno meri javno mnenje in poskuša ugotavljati, kako bi vplivala nanj. Znanost je osvoboditev, ker je moč nad stvarjo, in za znanost je stvar vse, kar opazuje.

Potreba po normiranju znanosti zato ni, kot mnogi menijo, napad na svobodo duha, saj znanost nima svobodnega duha, temveč oblastniškega. •

Razumevanje ženskega in moškega spola in seksualnosti

Lea Prijon

Razumevanje moških in žensk je morda ena izmed najbolj raziskovanih tem v sociologiji, psihologiji in nenazadnje filozofiji. Morda je tema prav zaradi svoje zanimivosti in kompleksnosti prežeta s teorijami, miti in stereotipi o moških in ženskah, ki so lahko bolj ali manj resnični in aplikativni. Obstajajo razlike v mišljenju, čutenju in delovanju med spoloma, kar je razvidno že iz konotacij, ki sta jih dobila: ženske kot nežnejši spol in moški kot močnejši. Med nami tako obstaja prepad čustev, ki nas ločuje, a kljub vsem tem razlikam, smo si moški in ženske medsebojno odvisni in nujni. Tu ne mislimo samo na prokreativni vidik, ampak tudi kreativni (medsebojne interakcije) in čustveni.

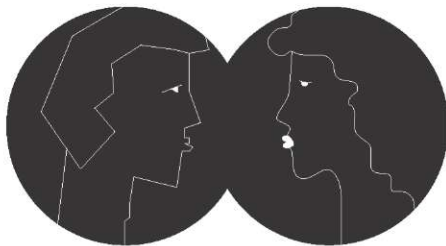
Namen tega dela je izpostaviti različno doemanje moških in žensk ter moškosti/ženskosti, čutenja ter seksualnosti preko teorij, filozofskih vidikov, pa tudi preko mitov in stereotipov. Naše izhodišče bodo spolni dimorfizem, antropološka dognanja ter družbene in kulturne razlike med spoloma.

BIOLOŠKI IN DRUŽBENI SPOL: MOŠKI/ŽENSKA – MOŠKOSTI/ŽENSKOST

Če hočemo raziskati in razumeti področje ženske in moške seksualnosti ter percepiranje le-te, moramo najprej razumeti, kaj spol sploh je. *Spol* je kulturno variabilen, ker imajo različne družbe raznolike organizacije spolnih razmerij. V naravi in družbi splošno ločimo dva spola, biološki (*sex*) in družbeni (*gender*). *Biološki spol* predstavlja anatomske razlike med spoloma (Švab, 2002: 203) in temelji na notranjih in zunanjih bioloških znakih. Do nedavnega je impliciral le dve izbire oz. možnosti: *ženska/moški*, a kljub temu, da temelji na bioloških razlikah, ne obstaja samo v teh dveh oblikah. *Družbeni spol* pa označuje psihološke in emocionalne značilnosti posameznika, zajema vedenje, prepričanja, vrednote, seksualno usmerjenost in spolno identiteto (Švab, 2002: 203). Je konstruiran, torej kulturno determiniran in pri njem gre za vprašanje *ženskosti/moškosti*.

Toda, čeprav je stoletja veljalo prepričanje, da je (le) družbeni spol konstruiran, smo v zadnjih desetletjih pričla, da je tako tudi z biološkim, čeprav

zanj velja, da je naraven. Spolna identiteta, ki jo imamo za biološko pogojeno oz. za neko naravno dejstvo, ni odraz naravnega stanja biti, je le stvar reprezentacije in zato kulturna determinacija oz. konvencija. Vendar, če je tudi biološki spol družbeno-kulturno dejstvo, potem biološka "resnica" ne obstaja, saj je tudi ta konstruirana in vpeta v družbene sisteme in delitve. Torej, ker sta tako družbeni kot biološki spol družbeno oz. kulturno pogojena, potem radikalno razlikovanje med njima ne obstaja. Drugi element, ki to razlikovanje zavrača in prerašča, pa je napredek tehnologije in medicine, ki posameznikom, ki želijo zamenjati spol, to omogoča. Dimorfizem tako zajema

spolne znake, ki so vidni zunaj telesa in tiste, ki so znotraj njega, ter anatomske posebnosti in spolne razlike v telesni konstituciji (prsi in druge zaobljenosti pri ženskah, pri moških pa širše in bolj mišičasto telo, večja poraščenost telesa itd.) (Južnič, 1998: 133). Spolna razlika je paradigma razlike in je umeščena v točko prehoda iz nara-

ve v kulturo, "je temeljno dejstvo, ki ga ni mogoče utemeljiti, strukturno jedro, ki ga ni mogoče zgodovinsko pojasniti" (Bahovec, 2007: 151).

Vsako bitje ženskega oz. moškega spola¹ pa še ni ženska oz. moški, saj mora za to najprej imeti ženskost oz. moškost, ki pa v "čisti" obliki ne obstajata, saj sta le teoretični konstrukt z negotovo vsebino, saj imajo človeški individui biseksualno zasnovo, pri katerih se križajo dedne lastnosti, ki se kasneje združijo v moške ali ženske značilnosti (Freud, 2006: 131). Dogodki v obdobju socializacije so ključni za razvoj otrokove identitete, ki se začne razvijati prav v primarni socializaciji (v družini). Ta vzpostavi pogoje, okolje in možnosti, da se otrok razvije v deklico (kasneje žensko) oz. dečka (kasneje moškega) in prevzame vse lastnosti in vloge, ki pripadajo temu (družbenemu) spolu. Kasneje, v sekundarni (in terciarni) socializaciji, pa tudi v življenju in družbi v katerega otrok/deček/deklica vstopa, pa se začnejo izpostavljati in poudarjati še telesne razlike in tako otrok prevzame vloge določene za njegov (biološki) spol. Ker pa ima vsaka kultura različne opredelitve spolov in vlog, katere pa lahko znotraj vsake kulture še dodatno variirajo, ne moremo določiti absolutne razlike med moškim in žensko. To priča o dejstvu, da znotraj konkretne družbe (kulture) obstajajo različne konstrukcije moškosti in ženskosti. Spol je kot analitična kategorija in družbeni proces soodnosni, zato so spolna razmerja kompleksni in nestabilni proces, spreminjajo se skozi zgodovino, ne morejo obstajati posamezno in izolirano od drugih razmerij, so diferencirana, ustvarjajo asimetrične delitve in oblikujejo moške in ženske (Švab, 2002: 202–203).

ŽENSKA IN MOŠKA SEKSUALNOST IN MIT: "ŽENSKSE LJUBIJO, MOŠKI SEKSAJO"

Ko govorimo o ženskosti in moškosti ter o spolih ne moremo mimo seksualnosti, razumevanje, doživljanje in občutenje te pa se pri spolih razlikuje. Tako kot spol, so tudi spolne vloge in sama spolnost (seksualnost) kulturno konstruirana in kot taka, v različnih družbah (kulturah)

in pri moških in ženskah, različno dojeta. Seksualno dejanje pri ljudeh vključuje užitek čutenja, ni pa to le gola izkušnja, je dejavnost, ki vključuje namenski užitek. Ko nas nekdo vzburi, se ne odzovemo le na njegovo telo, temveč tudi nanj ali nanjo kot osebo. Tako je telo drugega gorišče vzburljenja, gre za utelešenje osebe, kar on ali ona je. Seksualno vzburljenje zato ni prenosljivo na drugega (Primorac, 2002: 38–39) oz., kot pravi Weininger, "spolna privlačnost je več kot le pot do spolnih odnosov, ker ima vsak človek neke določene lastnosti, ki so lastne njemu samemu in zato ni povsem vseeno, kateri drugospolni posameznik se bo z njim združil, saj se pri vsakem nadaljnjem spolnem partnerju čutijo določene razlike oz. spremembe" (Weininger, 1993: 33). Ker poznamo naključni seks (nikakor pa ne naključne ljubezni), je seksualna želja, želja po stiku s telesom drugega in želja po užitku, ki ga ta stik proizvede, seksualna dejavnost pa to željo poteši (Primorac, 2002: 48, 59–60).

Kljub temu, da je dojemanje spola in seksualnosti pri posameznikih, neglede na spol različna, pa naj bi vseeno obstajali določeni stereotipi, ki temeljijo na filozofskih in psihoanalitičnih preučevanjih in ugotovitvah. Pri preučevanju tematike o ženskah in njihovi seksualnosti, Freud ni niti po mnogih letih dela uspel izvedeti "kaj ženske hočejo" (Freud v Bahovec, 2007: 81), kar naj bi bila posledica razrešitve Ojdipovega kompleksa pri deklicah in nadaljni razvoj v žensko, ki naj bi bil bolj problematičen, zapleten in ambivalenten kot pri moških. Otrok je ekivalent falosa, ki lahko žensko dopolni, fiksira v njeni telesnosti, (jo) naredi za žensko, za katero pa nikoli ne izvemo, "kaj naj bi to bilo in kako bi se ji bilo mogoče približati" (Freud v Bahovec, 2007: 92). Freud je bil mnenja, da je klitorični orgazem izraz nezrelosti oz. nevroticizma ali frigidnosti ženske, kar je v družbi vzpostavilo odnose hierarhije tudi na področju čustvovanja in seksualnosti ter poskuse razlag o moški dominaciji preko spolne narave ljudi. Penis je praviloma simboliziral moč in se zato pogosto veže na oblast. Zanimivo pa je, da so ženski

¹ Ženskost oz. moškost zajema osebnost v celoti, ne zajema pa spolnosti, čeprav gre za občutenje sebe na najintimnejši način je rahločutno in obenem mogočno občutenje sebe kot skladne, spolno zaznamovane osebnosti (Rebula-Tuta, 2007: 28, 41).

organ (za katerega se uporablja skrajno grobe in zaničevalne izraze), pogosto opisovali kot vir nevarnosti za moške. Nevarnost so si predstavljali tako, da so verjeli v *vagino dentato*, ki preži na moškega in na njegov spolni ud (Južnič, 1998: 134–136).

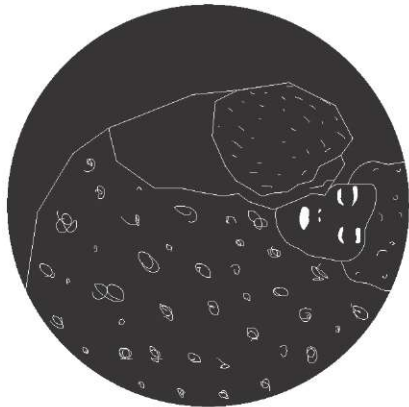
Freud je "žensko podrejenost" poskusil razložiti oz. dokazati na podlagi ženskega občutka manjvrednosti, ko naj bi se zavedala, da je v primerjavi z moškimi in njegovimi genitalijami manjvredna. Moški in ženske različno dojemajo lasten spol (intimnost), zaradi različnega dojemanja svojega družbenega spola (gender). Majhen deček se vede neodločno, ko opazuje genitalije pri deklici, medtem ko naj bi deklica, pri opazovanju genitalij dečka ravnala popolnoma drugače. V hipu, ko vidi dečkove genitalije pride do odcepa moškosti, kar lahko pri nadaljnjem razvoju ženskosti povzroči težave, če tega "kompleksa" oz. zavidenja penisa ne uspe premagati. Po njegovem lahko pride pri deklicah do dolgotrajnih upov, da bi oz. bodo nekoč imele penis in s tem bile enake moškimi, kar se pri deklicah, zaradi njihove narcistične narave, kaže kot brazgotina, ker se počutijo kastrirane, drugačne in zato manjvredne. Ko deklica dojamе to spolno razliko (v primerjavi z dečkom) se začne moškemu potrjevati s poniževanjem in podrejanjem ženskega spola oz. "spola, ki je prikrajšan v tako odločilni točki" (Freud, 2006: 126–127) in s to sodbo naj bi ohranjala svojo enakopravnost z njim. Ob kastracijskem kompleksu dečkov Ojdipov kompleks zatone, dekličin pa se šele vzpostavi, ker ji manjka motiv za razrešitev tega. Vendar kastracijski kompleks zavira in omejuje moškost, a vzpostavlja ženskost (Freud, 2006: 130–131).

"MOŠKI DELUJEJO, ŽENSKSE SE KAŽEJO"

Tudi pri tej tematiki se ne moremo izogniti stereotipom, ki jih bomo uporabili kot izhodišče za "pojasnitev" odražanja ženske seksualnosti in moške percepcije te. V 19. stoletju se je žensko spolnost strogo nadzorovalo, prakticirala se je lahko le v zakonu z enim partnerjem. Med 30. in 70. leti 20. stoletja pa je postala spolna aktivnost žensk bolj sproščena in ne več tako vkleščena v moralne predpostavke o enem in edinem doživljenjskem partnerju. K temu je močno in odločilno prispeval razvoj družbe in naprednost

miselnosti, ki je impliciral razvoj vedno novih kontracepcijskih sredstev, možnost razveze itd.

Ker je naša družba postala družba gledanja, je vizualni ideal vezan na nekaj lepega in popolnega oz. estetskega. Postavlja in oblikuje se ideale in pričakovanja, kako naj bo v naši družbi vse določeno, in kako naj vse, kar nas obkroža, izgleda. Standardi, vrednote in norme te družbe pa so prešli v take ekstreme, da je določen tudi izgled posameznikov. Predvsem ženske so močno podvržene in pod pritiski teh pričakovanj,

katerim "morajo" ustreči, da "zadovoljijo" estetskim zahtevam družbe. Najpomembnejši faktor zadovoljitve postavljenih standardov je (estetski) zunanji videz, ki implicira obleko, ličenje in telesni izgled. S tem pa ženska (ne)hote izraža oz. oddaja tudi sporočila o lastni seksualnosti. A, ker s svojim videzom, na eni strani odgovarja potrebam in standardom družbe, na drugi pa izraža lastno (spolno) identiteto, gre tu za nadzor ženske seksualnosti in hkrati za percepiranje ženske kot sekusani objekt. Kljub vsej svobodi, glede seksualnosti in seksualne usmerjenosti, pa se, morda zaradi zgodovinskih dejstev in etičnih ter moralni konvencij, danes še vedno pričakuje, da bo imela ženska manj spolnih partnerjev. Moškimi pa je na drugi strani dovoljeno, ali vsaj zaradi tega niso obsojani, večje število spolnih partnerk, zato je lahko govorimo o dvojnih spolnih standardih. Morda pa je ta "dovoljena moška promiskuitetnost" posledica njihove bolj agresivne narave, katera naj bi bila del njihovega biološkega in družbenega spola. Ženska seksualnost je bila

vedno določena na podlagi moške, kljub temu, da je ženski avtoeroticizem popolnoma drugačen od moškega, saj bolj uživa ob dotikanju kot pa v gledanju (Irigaray, 1999: 352–355).

Če vzamemo to zadnjo trditev Irigarayeve in nadaljujemo, da moški uživajo v gledanju, se lahko navežemo na Millerjevo trditev, ko govori o *femme postiche*, nanaša pa se na umetno, narejeno, izumetničeno žensko, kjer gre za psihoanalitično inkarnacijo videza. Ta(ka) ženska je na strani artificialnega, ki svojo ženskost proizvaja z (umetnim) dodajanjem tistega, kar ji manjka, njeno bistvo je sam videz, ki ga hkrati obravnava in vidi kot svojo lastnino. Miller nadaljuje, da ženska to počne zato, da "bi lahko s tem prestopila na moško stran velike delitve: "imeti falos" v nasprotju z žensko pozicijo "biti falos"" (Miller v Bahovec, 2007: 170). Ženska pa je falično zaznamovana od svojega očeta, moža ali posrednika, kar determinira njeno vrednost na trgu seksualnosti, zato je ženska vedno prostor bolj ali manj tekmovalnih odnosov med moškimi (Irigaray, 1999: 359).

In ker moški uživajo v gledanju in raznovrstnih kombinacijah (pozah) žensk v zapeljivem perilu in oblačilih, uživajo v ženskem zapeljevanju. Ženske so se skozi zgodovino izurile v zapeljevanju, erotični uspeh pa lahko dosežejo, če uspejo pripraviti (vzburiti) moškega do pričakovanja spolnega odnosa, cilj katerega je orgazem. Rouse tako verjame, da ima ženska potrebo po privabljanju partnerja, "ki mora s svojim zapeljivim videzom zasledovati in ujeti v zanko samca" (Rouse v Bernard, 2005: 74), ženska se tako kaže (ali "nastavlja"). Godi ji pozornost, ki je je nenehno deležna od moških, zato Berger pravi, da "Moški delujejo, ženske se kažejo" (Berger v Bernard, 2005: 156). Pravi, da so moški v zahodnem svetu aktivni spol, ki opazuje in nadzira ženske, ki naj bi bile sicer pasivne, opazovane in/ali nadzorovane od nasprotnega spola, hkrati pa imajo še nalogo, da opazujejo, kako so opazovane. Tako naj bi bile ženske po Freudu bolj narcistične od moških, ker nimajo potrebe, da bi ljubile, pač pa da bi bile ljubljene. Tako so moški voajerji, ženske pa ekshibicionistke (Berger v Bernard, 2005: 156–158). Irigarayeva meni, da je ženska lep objekt opazovanja, kar kaže na njeno pasivnost (Irigaray, 1999: 355).

Raziskave in razne študije so celo pokazale, da so

ženske pri vsem, kar se tiče zapeljevanja, boljše od moških, ker so bolj dominantne, hkrati pa se znajo nadzorovati, lažje dekodirajo in zakodirajo sporočila pri zapeljevanju, poznajo več tehnik tega in več tehnik zavrnitve. Očitno je Moliere dobro poznal ženske in natančno vedel, kaj je njihovo "poslanstvo", ko je dejal: "*La Grande Ambition des Femmes Est d'Inspirer L'amour!*"

ZAKLJUČEK

V članku smo predstavili žensko in moško seksualnost na podlagi teorij in stereotipov. Čeprav so stereotipi le prepričanja, ki temeljijo na poenostavljenih predstavah o posameznikih in skupinah, katerim ti pripadajo, pa lahko vseeno rečemo, da je v njih le morda nekaj resnice. Ker pa je tematika o spolih, tako biološkem kot družbenem, in seksualnosti precej kompleksna in odvisna od mnogih drugih razmerij in ureditev, tako med moškimi in žensko kot v sami družbi in kulturi, v tem kratkem prispevku ne moremo podati nekega aplikativnega zaključka. Raziskovanje spolnih razmerij je *perpetuum mobile*, ki je že od nekdaj vzbujalo zanimanje tako naravoslovcev kot družboslovcev in vedno bolj ga bo. Dognanja s tega področja se nenehno nadgrajujejo in postajajo vedno pomembnejša, saj predstavljajo nove upe za razumevanje bioloških in družbenih razmerij *moški/ženska*.♦

*Literatura

1. Bahovec, Eva D. (2007): Freud, ženska in popotnikova senca: Feminizem, psihoanaliza, filozofija. Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave.
2. Bernard, Malcom (2005): Moda kot sporazumevanje. Ljubljana: Sophia.
3. Freud, Sigmund (2006): Spisi o seksualnosti. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
4. Irigaray, Luce (1999): Female Desire. V Donn Welton (ur.): *The Body*, 351–360. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
5. Južnič, Stane (1998): Človekovo telo med naravo in kulturo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
6. Primorac, Igor (2002): Etika in seks. Ljubljana: Krtina.
7. Švab, Alenka (2002): "Divided we stand": Teme in dileme študij spolov. V Aleš Debeljak, Peter Stanković, Gregor Tomc in Mitja Velikonja (ur.): *Cooltura: Uvod v kulturne študije*, 195–210. Ljubljana: Študentska založba.
8. Weinger, Otto (1993): Spol in značaj: Načelna preiskava. Ljubljana: Analecta.

Mi o nas: kratka zgodovina predstav o spolnem razmnoževanju

Neža Kodrič

Tako v religioznih aspektih kot v pogledu uradne znanosti svet izhaja iz Singularnega. To različno poimenovano »eno« je v vsem in dejansko, če pogled usmerimo na podatomsko raven je vse sestavljeno iz elektronov, protonov in nevtronov. Smo, kar je vse. Mit in znanost očitno govorita o istem, vendar z različno terminologijo.

Prvi zdaj znani misleci, ki so resno umovali o izvoru življenja, so zgodnji evolucionistični filozofi. Vsi ti – naj so mislili, da je življenje nastalo ali v vodi ali v zraku ali na kopnem – so bili prepričani, da prvotni nastanek lahko pojasnimo s samovznikanjem. Nekatere od teh prvih hipotez zvenijo kot poročila o strahovih. Po besedah Empedokla iz Akragre na Siciliji je baje vzniknil iz vlažne zemlje cel pandemonij posameznih telesnih delov: trupi brez glave in udov, gole roke in noge, oči, ki tavajo okoli, ušesa in nosovi najdejo dopolnilo, ki se seveda na ujema vedno z njimi. Tako so po Empedoklu sprva nastale groteskne spake. Narava naj bi nato naredila izbor in uničila vse nespodobno in neharmonično. Za to, da ostanejo le za življenje sposobni organizmi. To ideja se da z nekaj dobre volje sprejeti kot slutnja darvinistične selekcije.

Proti tolikšni oblasti naključja je nastopil Aristotel, ki je okoli leta 340 pr. n. št. zapisal znani rek »Narava ne naredi ničesar brez vzroka«. Rekel je, da narava prehaja iz mrtve v živo tako počasi, da je meja zelo nejasna, in zato trdil, da narava še vedno tako navdihuje in oblikuje surovo snov, da se v njej lahko porodi življenje. Zato je oče ljudskega verovanja, da miši nastajajo iz umazanije, trakuje iz vsebine črevesja in črvi iz sira. Grkom se to ni zdelo niti tako nenavadno. Če se je boginja Afroditia rodila iz morske pene, zakaj potem ne bi na tak način nastajali tudi drugi organizmi? Tudi privrženci Svetega pisma so te zmote sprejeli, saj je vendar Adam nastal iz blata. Še leta 1653 je Isaac Walton zastopal hipotezo, da jegulje

nastajajo iz rose, ki pada maja in junija na bregove ribnikov in rek. Ta rosa naj bi se pod vplivom sončne toplote v nekaj dneh sprevrgla v jegulje.

Podobna pretirana je »telegonija« ali ploditev na daljavo. Leta 1750 si je Rostand v posmehljivem pamfletu privoščil to zmoto: »Naj se sprti zakonci spet povrnejo k slogi! Naj vse po nedolžnem preganjane svojim sramotilcem zavežejo jezike! Žena, ki živi ločeno od moža, lahko moža kljub temu razveseli z očetovstvom. Za to je potreben le kakšen izlet k vodi ali na suho, saj je zrak nasičen s kalmi, ki oplajajo žuželke ... Zakaj bi se človeštvu godilo slabše?«

Predniki so jemali bolj resno kot mi povezanost vsega. V sodnih postopkih so živalim radi nalagali krivdo za razne prestopke in jih celo mučili, da so stokale, kar so si razlagali kot njihovo priznanje. Leta 1386 so v mestecu Falaise pohabili svinjo, ji nadeli človeška oblačila in jo obesili, ker je ugriznila nekega otroka. Leta 1454 je lausanski škof uvedel sodni postopek proti pijavkam, ki so v Bernu okužile vodo. Leta 1747 je bil v Franciji sežgan petelin, ker se je pregrešil proti naravi in znesel jajce.

Kaznovati je bilo mogoče celo nežive stvari, ki so povzročile smrt. Dokler ni bil zakon o »deodandu« leta 1848 razveljavljen, potem ko so za »deodandum« razglasili vlak, ki je povozil štiri ljudi. Pregrešne stvari so tudi bičali kot npr. leta 1685 v Franciji neki zvon, ki naj bi pomagal krivovercem. Tak način dojemanja ima dolgo tradicijo, saj je že v antiki npr. perzijski kralj Kserks ukazal svečenikom cel dan bičati morje, ker si je privo-

ščilo neurje, ki je razdejalo njegov pontski most. A vrnimo se k bolj sprejemljivemu vprašanju živega v človeku. Veliki medicinci starega in srednjega veka so črpali svoje anatomsko znanje iz raztelesanja živalskih trupel. Človeško telo je bilo zahodnim narodom sveto razen v primeru vojn, ko so se lahko na bojiščih pri ranjencih in razdejanih truplih učili o njegovem ustroju. Žal se bogato znanje Egipčanov, ki so si ga pridobili pri mumificiranju, ni ohranilo oz. ni prodrlo v širšo javnost, najverjetneje zato ker so ga selekcionistično podajali le posvečenim izbrancem. V evropski kulturi si je šele leta 1306 zdravnik Mondini iz Bologne drznil secirati človeško truplo, o čemer pričajo njegovi skrivni zapiski in še potem je trajalo dvesto let preden je v 16. stoletju izšla prva velika slikanica človeškega telesa – anatomski atlas Andreasa Vesaulija.

»Ljudje se po krivici pritožujejo nad izkušnjo! Eksperiment ni nikoli nekaj zgrešenega!« se je nad pretiranim teoretiziranjem jezil Leonardo da Vinci, kateremu se lahko zahvalimo tako za neštete sijajne anatomske skice, kot tudi za prve znanstvene upodobitve moških in ženskih spolov. Če je namreč dotle hotel kdo karkoli vedeti o tej temi, je pač odprl zoološka dela Aristotela in pogledal, kaj tam piše.

Med drugim se je tako lahko podučil, da toplota pomeni moč in možatost, zato mladi in vročerkvni petelini zaplodijo več moškega potomstva, medtem ko priletnejši in hladnejši očetje večinoma dobivajo hčere. Kljub temu pa ni nujno, da se starejši soprog odpove vsakemu upanju na moškega potomca. Če se je akt odvil pri hudi vročini, je precej upanja, da se vseeno rodi deček. Nasprotno pa naj mlad moški, ki zaplodi otroka ob hladnem vremenu, pričakuje deklico.

Grk Anaksagora, ki je živel v času, ko mnenje Aristotela še ni imelo tolikšnega monopola, je izvor spola razlagal glede na položaj ploda v maternici: dečki rasejo na levi, deklice na desni strani materinega života. Različni narodi imajo tudi različne vraže. Tako npr. Suaheli v Vzhodni Afriki mislijo, da se rodi deček, če mati med nosečnostjo pridno dela, če pa je lena, se rodi deklica. Kadar to sredstvo odpove, lahko razočarani oče še vedno trdi, da je žena skrivaj lenarila.

Žal je v večini primerov deklica pomenila težave – drobljenje zemljišča in strošek zaradi dote.

V patriarhalni družbi tudi ni ravno dobrodošel tisti, ki zaradi nosečnosti ne more biti zanesljiv vojak.

Da je spol organizma določen takoj v trenutku oploditve, so dognali šele biologi in genetiki dvajsetega stoletja. Na to odločitev sedaj že znamo vplivati s hormonskimi injekcijami. Poleg tega obstajajo še sporni postopki kloniranja in haploidizacije. Ker raziskovanja v tej smeri ne moremo preprečiti, se bo treba osredotočiti na humane in koristne segmente tovrstnega znanja. V antiki, katere avtoriteta je segala vse do razsvetljenstva, so bili med drugim tudi prepričani o istovetnosti spolnih organov pri moških in ženskah. Galen je v svojem delu »O koristnosti spolnih organov« zapisal: »Preobrnite navzven ženske organe, obrnite in preganite navznoter moške organe in ugotovili boste, da so si povsem podobni. Tako moški kot ženska oddajata spermato – seme, samo da je izdelava tega soka pri njej manj popolna in dovršena. To pojasnjuje, zakaj ima ženska manjšo vlogo pri nastanku zarodka.« Iz te trditve izpeljana teorija »Dveh semen« je še tisoč let kasneje imela goreče pristaše in sklicevali so se nanjo, ko so dokazovali žensko manjvrednost, češ da je le nedokončan moški. Nekateri so šli še dlje in leta 585 je na koncilu v Maconu neki škof sprožil javno polemiko, ali je ženska sploh človeško bitje ali le tovrtna žival za maternico. Maternica naj bi bila organ za razmnoževanje ljudi – moških.

Tudi še konec 16. stoletja so šovinisti trdili, da je ženska nekje vmes med ljudmi in živalmi, tistimi strupenimi, in je zato treba z njo temu primerno ravnati. Ta groteskna debata se je zaključila šele konec 18. stoletja.

Obče rado se personificira tudi moški spolni ud, ki naj bi imel lastno pamet in razpoloženja. To vedo tudi Murijci, ljudstvo z juga Indije, ki ima o nastanku spolnih organov zanimivo teorijo:

»V davnih časih so vagine lahko zapustile telo spečih lastnic in se šle past na polje. Ker so imele zobe, so vse noči mulile travo, dokler se vaščani niso začeli spraševati, kdo vendar jim ponoči krade pridelek. Nastavili so pasti in vanje ujeli zobate vagine. Radža jih je nato obsodil na vislice. Vendar so se vaščani zelo prestrašili in prosili za pomilostitev, ki so jo dosegli pod pogojem, da se vaginam izruva zobe. Javil se je čuvaj, ki se je

s pipcem takoj lotil dela, potem pa s kladivom in žebli vstavil vsako vagino na svoje mesto. Ščegetavček je v resnici samo glavica od žeblija.

Penis pa na bi bil na začetku tako dolg, da si ga je moral moški, preden je šel ven, zaviti okoli pasu. Nek moški ga je med spanjem stegnil čez okno in penis je podrl zid hiše sto metrov stran. Smuknil je v sosedo, ji zlezel skozi usta ven, pogreznil glavico v lonec, pojedel vso večerjo in za seboj pustil razdejanje. Ko so za to izvedele druge ženske, so se maščevale tako, da so nemarnežu odrezale ud. Ostalo ga je le toliko, kolikor mu ga uspelo ubraniti, ko ga je stisnil v pest. Zato je penis še danes dolg samo za dlan.«

Toda učijo nas, da so zgodbe eno, znanost pa drugo.

V Evropi je prvak srednjeveškega intelektualnega gibanja sholastike, Tomaž Akvinski (ok. 1225–74), le še naprej razvijal Aristotelovo teorijo o semenu kot aktivni in menstrualni krvi kot pasivni snovi. Predlagal je tri možnosti:

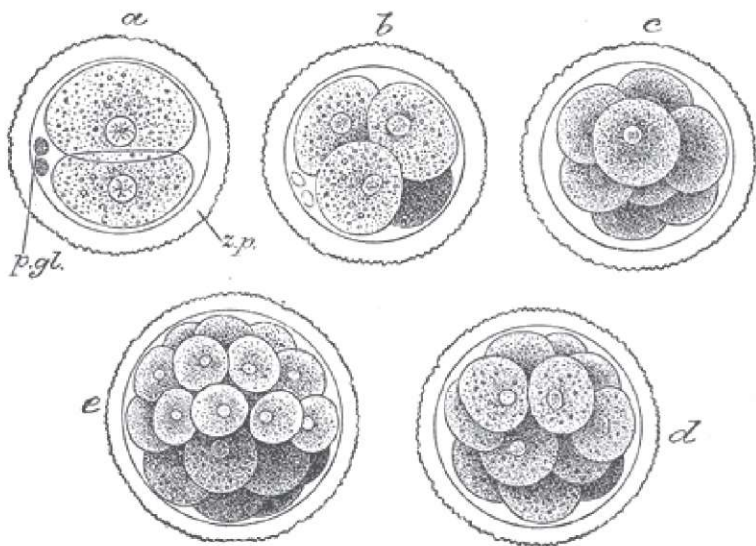
1. Oče s spermo, kakor obrtnik, naredi otroka iz maternične krvi.
2. Oče s pomočjo sperme prekuha maternično kri v novega človeka.
3. Oče s pomočjo sperme iz krvi izdela otroka, kakor se mleko s pomočjo sirila sesiri v sir.

V naslednjih stoletjih so živo razpravljali, katere mu od ploditvenih kalupov gre prvenstvo.

Prišlo je leto 1628, ki ga danes štejejo za začetek nove dobe v medicinski znanosti. William Harvey je objavil revolucionarno odkritje krvnega obtoka. Posvečal se je tudi embriološkim študijam in nadaljeval delo Hipokrata, ki je prvi dal valiti večje število kokoških jajc hkrati in je vsak dan odprl po eno, da je tako lahko preučil rast embrija znotraj jajčne lupine.

Harveyev spis »De generatione animalium« je zamajal trdna načela, ki so jih zastopali na eni strani pristaši Aristotela, na drugi pa Descartes in ostali veljaki, ki so tudi podpirali razvojno teorijo o združitvi dveh neenakovrednih semen, vendar ti v korist ženske.

»Omne vivum ex ovo.« Vse živo iz jajčeca, je postalo geslo gibanja ovulistov, ki so dali po novem materi primarno vlogo pri stvarjenju življenja. Mislili so, da je v jajčecu nekakšna surova skica bodočega otroka, moško seme naj bi dalo temu spečemu otroku le potrebni impulz za razvoj. Prvič od Aristotelovih dni je moški izgubil primat. Toda ni trajalo dolgo. Že pet let po Graafovem odkritju jajčeca sesalcev leta 1672, ki je odločno pripomoglo k zmagoslavju ovulistov, je leta 1677 prestrašeni študent z leidske univerze prite-

kel k Antoniju van Leeuwenhoeku, priznanemu mojstru mikroskopiranja, s steklenico semenske tekočine:

»Živo je, v njej mrgoli živalic z repki! Mogoče so te živalice krive, da je mož bolan?«

Mikroskop, dolgo časa le cirkuško orodje za opazovanje malih pošasti (bolh in uši), je po letih izpopolnjevanja pokazal svojo uporabno vrednost tudi v znanosti in v sedanjem času je v mnogoterih dejavnostih nenadomestljiv instrument za raziskovanje in obvladovanje sveta, ki ga s prostim očesom ne moremo videti.

Študentovo ime se je izgubilo, zato pa se je A. van Leewenhoek še nadalje posvečal raziskovanju semenske tekočine in ugotovil, da se animalculi v njej nahajajo ne glede na zdravstveno stanje njegovih someščanov. Njegov tekmeč, Hartsocker ni hotel, da bi ga prizadevni sonarodnjak prehitel, zato je urno v nekem popularnem spisu razglasil, kar je oni le previdno nakazoval: ne v ženskem jajčecu, temveč v semenskih živalcah so uskladiščene vse bodoče generacije! Takoj je postregel z ustreznimi slikami moškega semena in je v vsak spermatozon vrisal majcenega človečka. Hitro se je izoblikovala nasprotna stranka ovulizma – animalkulizem. Ne v Evino naročje, temveč v Adamovo je Bog na začetku položil kali celotnega človeštva. Kakor sejemo rastlinsko seme v zemljo, tako se sperma seje v žensko telo in tam vzklije. In to je, so poudarjali kot dobri aristotelovci, tudi v skladu z naravnim redom, ki naj bi ga opažali povsod na Zemlji.

Razprave med ovulisti in animalkulisti so posledaj obvladovale seksologijo do 19. stoletja. Obe stranki sta v tej več kot stoletni znanstveni vojni imeli pomembne pristaše. V odločitvah kateri stranki bo kdo pristopil, je mnogokrat vplivala sfera osebnega – zavist in oblastželjnost. Prepričani zaradi še nerojenih duš je tako zaposloval naravoslovne eminence, da je eksaktni eksperiment stopil povsem v ozadje. Kar so počeli, je bilo le dokazovanje svojega prav, iskali niso ničesar novega.

Prvi mož, ki je leta 1759 trdil, da embrionalnega zarodka ni niti v jajčecu niti v spermiju, je v svojem času požel le posmeh in pozabo. Kasparja Fridericha Wolffa, čudaškega posebneža, si ni upala zaposliti nobena univerza in je umrl, kljub doktorski diplomu, kot navaden ranocelnik v

Rusiji. Wolf je bil že dolgo mrtev, ko je leta 1806 Lorenz Oken ponovno odkril isto in leta 1875 je Oskar Hertwig prvi na lastne oči videl zlitje obeh spolnih celic. Torej je preteklo dobrih sto let, da se je teza o enakovrednosti spolnih celic prišla in je tehnologija toliko napredovala, da jo je bilo moč dokazati in potrditi. Prevečkrat pozabljamo, da pomanjkanje stvarnega dokaza še našim očem ni dokaz, da nečesa ni.

Celo dobro utemeljeni dednostni zakoni, ki jih je po dolgih letih opazovanja križanj med fiziologi in grahom predstavil Gregor Mendel leta 1865, so morali počakati leto 1900, da so jih na novo odkrili. Zanimivo je, da so dednostne zakone takrat odkrili kar trije biologi sočasno. Neodvisno drug od drugega so dognali isto kot prezrti avguštinec iz Brna. Spoznali so, da obstajajo dedne bolezni, ki se vedno znova pojavljajo v Mendlovem zaporedju. Odkrili so tudi kromosome iz beljakovinskih molekul velikank zgrajene nitaste tvorbe v jedru spolne celice in gene, nosilce dednega zapisa, ki kot biseri visijo na kromosomskih nitkah. Kmalu so razkrili še zadnjo skrivnost in ta je bila, da pri zorenju odvržeta jajčna in semenska celica polovico kromosomske vijačnice, ki se nato pri zlitju jeder nadomesti s partnerjevo polovico. Vpogled v notranjost oplojene jajčne celice je spremenil tudi človekovo zavest in sprožil proces miselne preusmeritve, ki še zdaleč ni končan. Wolfgang von Buddenbrock je to lepo izrazil z besedami: »Šele s temi raziskavami je razmerje moški-ženska stopilo v pravo luč. Sedaj vemo, da pri ploditvenemu aktu oba spola prispevata popolnoma enak delež.«

Kombinacija genov, tvoj vsak posameznik glede na zemeljski čas, ne živi dolgo. Geni sami pa zaradi razmnoževanja mnogoterih genskih kompleksov živijo mnogo dlje. Posamezni gen si torej lahko zamislimo kot informacijsko enoto, ki preživi s pomočjo dolge vrste teles. Nosilec informacije pa je lahko tudi »neživ« ali abstrakten – npr. predmet ali glasba. Gre samo za drugačno strukturo nosilca. Človek je ravno zato tako izjemna konfiguracija, ker učinkuje tudi na nebioloških in nefizičnih ravneh prenašanja informacijskega zapisa. Abstrakcija gena je imenovana mem. Dawkinsova skovanka obstaja šele od leta 1976, torej je memetika veja znanosti, ki je še v plenicah.♦

ORWELL, ŽIVLJENJE V RESNICI

Aljoša Kravanja

Življenje Erica Blaira je zgodba nenehnih prekinitev. Leta 1922 se po zaključku povprečne akademske kariere na presenečenje svoje družine odloči odseliti v Burmo, kjer pet let služi kot policist Britanskega imperija. V poznih dvajsetih se postavi na drug konec palice in prične živeti – po svoji lastni, zavestni odločitvi – življenje klateža, boema. Po letu klošarjenja po beznicah in ulicah Londona se preseli v Pariz, kjer se preživlja s poučevanjem angleščine in občasnim pisanjem (med njegovimi znanci je tudi Henry Miller). In ko se zdi, da se po poroki leta 1936 njegovo življenje končno prične umirjati, se še isto leto odloči prekiniti s svojim, do tedaj skrajno nepolitičnim življenjem, potopljenim v intimo preizkusov s sami seboj: decembra odpotuje v Španijo, kjer se prebujata državljanska vojna. S svojim bojem proti fašizmu se Blair poskuša izogniti očitku, ki ga je sam kasneje naslovil na Dickensa: da je navkljub vsemu svojemu poznavanju človeške in posebej proletarske bede ostal zunaj vsakršnega političnega angažmaja. Toda ne smemo se čuditi, da se ta svetnik – ki je bil svetnik prav zato, ker se ni nikoli pustil ujeti v skušnjava določenega življenja – med vojno obrne stran od komunizma. Prav tako ne bomo presenečeni, da se človek, ki ni mogel nikoli obdržati ene same razredne, nacionalne ali politične identitete, tudi med pisanjem loči od svojega krstnega imena. Še danes nam to ime – »Eric Blair« – pomeni kvečjemu nekoliko nerodno preobleko (kamuflažo á la Clark Kent), ki jo mora George Orwell med pisanjem odvreči. V tej zgodbi prekinitev in ločitev pa vendarle vztraja ena sama, jasno določena sila: Orwellova brezpogojna ljubezen do resnice. Orwell ni zapuščal življenj relativno uspešnega študenta, imperialnega vojščaka, meščanskega učitelja, boemskega brezdomca, angleškega socialista in španskega borca zato, ker bi hlepel po draži vedno novih življenjskih oblik. Z nekimi življenjem je prekinil tedaj, ko je v njegovi sredi občutil absolutni sram pred obličjem resnice. S tem čustvom je navsezadnje prežeta vsaka resnično sve-

tniška biografija: skušnjava v svetniku ne sproži jeze, temveč sram, ki ga povzdigne nad skušano življenje. V svojem burmanskem obdobju naj bi Orwell doživel tri takšne izkušnje. V kratki pripovedi *Ustreliti slona*, sicer faktično nepreverjeni zgodbi, poroča o podivjani živali, ki jo je moral ubiti kot varuh Imperialnega redu. Toda tudi potem, ko je vanj spustil več strelav, je slon še vedno stal na nogah, otrpel v bolečini; Orwell, obkrožen z množico domačinov, ki naj bi bili »subjects« njegove »Imperial power«, občuti pred svojimi gledalci natanko tisto čustvo, ki bi si ga oblastnik ne smel nikoli privoščiti: sram, zardelost. Druga, bolj verjetna zgodba, govori o ubijanju človeka. V *Obešanju* opiše eksekucijo Burmanca, ki ji je moral prisostvovati kot del imperialne mašinerije. Vendar v pripovedi ne oriše svoje vloge drugače kot s temi besedami: da je bil pri ubijanju navzoč. Četudi je vsakemu drugemu vojščaku v zgodbi dodeljena povsem jasna vloga v procesu eksekucije, ji Orwell vsaj po svoji pripovedi kvečjemu prisostvuje; Orwell ne izpolnjuje uradniških papirjev, ne privede kričečega ujetnika k vešalom, ne pričvrsti vrvi in nikakor ne spodmakne pručke pod obešencem, temveč kvečjemu kot nema priča opazuje imperialni akt. Ta esej je prežet s sramom pred resnico: da je bil Orwell v resnici vojščak imperija in »kolešček v njegovem stroju«. Tretja zgodba je manj brutalna, a vendarle še bolj nabita z istim čustvom. Njen vir je Orwellov prvi, deloma avtobiografski roman *Burmanski dnevi*. Glavni junak dela je John Flory, nerodni in prezirani Imperialni vojak – in Orwellov avatar, seveda –, ki poskuša svojo nepriljubljenost pri drugih belcih nadomestiti s prijateljstvi med Indijci, Burmanci in drugimi »domačini«. Najtesnejšega zaveznika najde v indijskem zdravniku Veraswamiju, s katerim se pogosto zapleta v ognjevite razprave o vprašanju rase in imperija. Vloge v debati pa so nasprotno od pričakovanih: medtem ko Veraswami strastno zagovarja dosežke evropske civilizacije, Flory časti pristnost in naravnost domačega ljudstva. Njuni dialogi so brez dvoma

odmev Orwellovih resničnih pogovorov s prebivalci Burme; v njih lahko prepoznamo ne le roko mojstrskega pisca, temveč tudi njegov prezir do sebe in svojega tedanjega poklica: »Mi, Angleški prebivalci Indije,« je dejal Flory, »bi lahko bili skoraj znosni, če bi le priznali, da smo navadni tatovi, in če bi kradli brez odvečnih besed.« Doktor je z zadovoljstvom sklenil palec in kazalec: »Težava tvojega argumenta, prijatelj moj,« je odgovoril v žaru ironije, »težava je le v tem, da dejansko niste tatovi.« Bralec bi težko ne zardeval ob teh vrsticah. Celoten lok pripovedi – Floryjevo zatajevano razmerje z vaško lahkoživko, neuspešni ljubezenski poizkusi pri Angležinjah, njegov oblastniški *multikulti* in končni samomor – poganja občutje sramu. Orwell ponuja bralcu priložnost, da podoživi natanko tisti občutek, ki je njega samega pognal ven iz življenja v vlogi oblastnika: občutek sramu, ki politično nadvlado intimizira in ponotranji do te mere, da sestop iz oblasti postane stvar osebne spreobrnitve. Vendar sram pred čim? Pred resnico. »Nenehno me preganja občutek, da sem prevarant in lažnivec; natanko to občutje pa nas vodi k temu, da se moramo dan in noč upravičevati,« pravi Orwell-Flory.

Orwell je danes poznan kot zagovornik resnice v politiki *par excellence*. Manj pa je znano, da to nasprotovanje laži izhaja iz izkušnje, ki jo je doživel kot *oblastnik*, ki svojo premoč občuti kot predmet intimnega sramu in spreobrnitve. Celo v svojih kasnih *Zapisih o nacionalizmu* ne ponuja analize, ki bi se bistveno razlikovala od logike, ki je obvladovala že pogovor med nameščencem kolonialne oblasti in domačinom iz *Burmanskih dni*. Sodobni spori med nacionalisti ali pripadniki različnih ideologij so namreč prav tako podvrženi zapovedim logike pripadnosti, le da tokrat ne ukrivljajo resnice v korist sogovornika, temveč v prid samega govorca. Intimen odpor pred to lažjo je Ericu Blairu preprečeval, da bi se lahko kadarkoli trdno ustalil v življenjsko obliko sredi neke skupnosti; »nacionalizem« namreč zanj ni zgolj ime za divjo privrženost lastnemu narodu, temveč označuje pripadnost kateremukoli tipu človeške skupnosti, kadar vstopa v navzkrižje z resnico. Orwellov zasebni »socializem«, ki ga je izpovedoval – to besedo moramo razumeti v njenem polnem religioznem pomenu – vse do svoje

smrti, zato ne pomeni pripadnosti neki ideologiji, temveč nenehni opomin, da na škodo drugega človeka živimo v laži.

Zato se tudi Orwellovo najslavnejše delo, *1984*, zaključí z najtesnejšo bližino med resnico in zasebnim. Winston Smith lahko zavrže resnico in sprejme laž – laž v najbolj grobem smislu, kot neresnično matematično enačbo – šele tedaj, ko je pripravljen med svoj najintimnejši strah in sebe postaviti žensko, ki jo ljubi. Ti dejanji sta v Orwellovi pripovedi navsezadnje nerazločljivi: laž vselej sprejmemo na škodo drugega človeka; drugega izdamo tedaj, ko se odvrnemo od resnice. Skorajda ne obstaja recepcija Orwellove »distopije«, ki ne bi iskala v njej politične parabe; kot poroča Barbara Demick v svoji izjemni *Nothing to envy*, se pribežniki iz Severne Koreje še danes navdušujejo nad subverzivnim potencialom *1984*. A vendarle je sam Orwellov roman povsem okleščen strogo političnih vsebin; kritika neenakosti je komajda nakazana; neresnica, ki jo mora ob koncu dela sprejeti junak romana, ni zgodovinska ali faktučna neresnica; in končno, Veliki brat ne poseže v politično, temveč intimno medčloveško vez. V nasprotju z drugima vélikima »distopijama« dvajsetega stoletja, Zamjatinove *Mi* in Huxleyjevega *Krasnega novega sveta*, ki sta *1984* posodili kvečjemu obliko, se Orwell v svojem romanu ne posevača strukturi sistema ali njegovim političnim implikacijam. Niti ni *1984* kritika politične rabe neresnice, temveč le – sicer res najbolj skrajna, dovršena in groteskna – variacija na temo, ki prežema njegovo celotno delo: življenje v laži na škodo drugega človeka. Šele *Živalska farma*, ki je Orwell očitno ni mogel prenesti v kontekst intimne (človeške!) pripovedi življenja v laži, lahko ponudi čisto politično parabo; *1984* ostaja vpeta v Orwellovo prevladujoči religiozni register. V sredi te skupnosti, te partije in tega življenja lahko ostaneš le tedaj, ko vzameš nase neresnico, ki ne more biti nič drugega kot izdaja drugega človeka; in nasprotno, ko izdaš drugega človeka, lahko to storiš le z odpadom od resnice. Življenje skupnosti je edini predmet Orwellove skušnjave ...

Natanko zato bo svoji morda najboljši deli, *Poklon Kataloniji in Na robu in na dnu v Parizu in Londonu*, posvetil življenju v družbi izdanih. Ker so borci iz anarhistično-marksistične POUM po

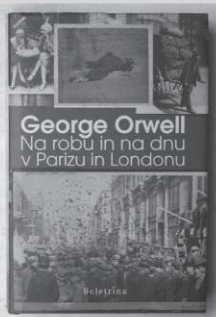
izdaji Socialistov skorajda obsojeni na smrt, in ker je brezdomce in klateže zavrгла skupnost v celoti, bo lahko v njihovi družbi našel tovarištvo, *ki ne more biti več osnovano na laži*. Ker je politika v vseh svojih oblikah, kot partijska, nacionalna ali religiozna vez, zasnovana na temeljih neresnice, bo lahko našel resnico le v sredi tistih,

ki jih ta neresnica izroči pogubi. Ta človek, ki ni mogel živeti »v kitovem trebuhu« (kot je sicer naklonjeno opisal Millerjevo brezskrbnost sredi vojne vihre) je zato moral »doživeti brodolom, da bi mu ne bilo več treba misliti na nič drugega kot na brodolom sam« (*Pisatelj in Leviatan*). ■

■ RECENZIJA

»O drži avtorja«

Igor Bijuklič

George Orwell:
Na robu in na dnu v Parizu in Londonu,
Študentska Založba,
zbirka Beletrina
2010, 259 str.

George Orwell (Eric Arthur Blair) je avtor, ki ga ni potrebno podrobneje predstavljati. V našem prostoru skorajda ni angažiranega bralca, ki se ne bi srečal vsaj z »1984« ali »Živalsko farmo«. Biografija tega izredno plodnega političnega misleca 20. stoletja pa se praviloma že uvršča v snov, ki jo repertoar splošne razgledanosti prostodušno spregleda. Grafije, predvsem »velikih«, so sicer res problematična stvar. Njihova nagnjenost k potvarjanju s povečevanjem se odvija po metodi nekrologov; »o mrtvih vse najboljše«. Zato so te večinoma bolj šepav vir podatkov o avtorjih, saj se jim samodejno pripisuje, ne ozirajoč se na čas in zgodovinske okoliščine njihovega dela in ustvarjanja, pravilno dozo genija, racionalnosti, razsodnosti, tolerance, naprednosti itd., čeprav že površno branje izvornikov pokaže, da imamo opravka s povsem običajnimi duhovi njim lastnega časa.

Orwell je tovrstne pisce biografij prikrajšal za honorarje in podvige povzdigovanja. Nihče ne bi zmoget bolje opisati njegovega življenja, kot je to

storil Orwell sam v delih, kjer je prisoten kot prvoosebni pripovedovalec lastnega izkustva. Njegova literarna dela imajo neposredno zaslonbo v dejanskih doživetjih, saj je bil Orwell globoko prepričan, da življenja in samega sebe ni mogoče spoznati drugače kot z neposredno izkušnjo. Najdolgotrajnejše spoznavanje, kjer se vprašujemo po skoraj nemogočemu, namreč kdo smo, nikakor ni isto kot odgovor na vprašanje, kaj smo, denimo po poklicu, veroizpovedi ali narodnosti. K spoznavanju »kdo smo« nikakor ne vodi mišljenje o sebi, temveč le naše delovanje in dejanja. Orwellov avtorski dodatek bi šel v smeri, da je spoznanje toliko jasnejše, kolikor bolj dogodki odstopajo in sprevrčajo ustaljeno normalnost, pa čeprav v tem zastavimo tudi lastno življenje. V Orwellovem primeru je to spoznavanje mnogokrat vodilo v okoliščine, ki danes veljajo za pustolovske, katere moderni mediatizirani gledalec (vse manj bralec) nadvse rad zasleduje, a le kot posredovano izkustvo, ki ga kratkočasi. Kar nekaj literatov je po poti neposrednega izkustva iskalo vir snovi in navdih in te praviloma spoštujemo. Nekatere je usoda naredila za priče dogodkov, nekateri so se vanje podali v lovu za poceni vznemirjenjem in zabavo. Med političnimi misleci 20. stoletja pa je le redkokateri postal prostovoljni »pustolovec«, ki je za svoj spoznavni moto vzel izzivanje življenja le zato, da bi ga bolje razumel. Vsaj nekatera dejstva Orwellove biografije so ključna, če želimo razumeti avtorjevo držo, ki se je začela oblikovati ravno v delu »Na robu in na dnu v Parizu in Londonu« (*»Down and Out in Paris and London«*), ki zaradi letnice izdaje (1932), velja za njegov knjižni prvenec. Eric Arthur Blair je bil sin uradnika v »opijskem odseku« indijske državne uprave. Po šolanju, med drugim tudi na prestižnem kolidžu v Etonu, se je tudi sam zaposlil pri indijski imperialni policiji v Burmi, kjer je služil pet let. Služenje v represivnem aparatu

imperialne Britanije mu je obljubljalo pripadnost in napredovanje v uradniškemu srednjem razredu, čemur pa je sledil radikalni prelom. Vloga ohranjevalca kolonialnega gospostva mu je naprtila občutek krivde ali težo vesti, ki je z vidika današnjega povprečnega imaginarija že skoraj tuj konflikt, s katero ni zmožel in predvsem ni hotel nadaljevati dotedanje profesije in kariere. Posledično je Orwell v nekakšni potrebi po očiščanju in samoti storil mehki socialni samomor, ki mu je sledila tudi simbolna zamenjava identitete. Vzgibi, ki so ga pognali v prostovoljno izgnanstvo na dno družbe, so vsaj prvenstveno bili intimne narave in niso bili toliko povezani z občutjem tedanjih socialnih problemov, kot denimo v primeru Uptona Sinclaira, ki je s pisanjem svojega dela »*The Jungle*« hotel dejavno poseči in končati brutalne razmere v ameriški mesnopredelovalni industriji. Drugi vzgib pa je tesno povezan z željo po izpopolnjevanju v pisanju in zapisovanju (dnevniški značaj zapisov gre v smeri ohranjanja spomina!), kar ga postavi, vsaj na začetku, stran od pisateljstva ali žurnalizma, ki sta zanj le formi, ki ju lahko zapustimo ali celo, kot v primeru pričujočega dela, medsebojno pomešamo.

V delu »*Na robu in na dnu v Parizu in Londonu*« se E. A. Blair prvič podpiše kot George Orwell, ki ostane njegov pisateljski psevdonim vse do konca. Poizkusi, da bi slogovno definirali Orwellovo pisanje v tem prvencu, se večinoma gibljejo v smeri literarnega novinarstva, vendar Orwellovi elementi fikcije, ki jih preprosto ni mogoče razločiti od faktičnih, ga postavljajo bolj na stran opisnega dokumentarista z avtobiografskimi ambicijami, ki mu tudi karikiranje pripovedne linije in likov ni tuje. Zaradi tega težko rečemo, da gre v tem primeru za popolnoma faktično prvoosebno pripoved, vendar delu to niti najmanj ne odvzame njegove intence po resnicoljubnosti in navezavi na dejansko stanje stvari. Orwell skozi pervertiranje žarov in nezvestobo do ustaljenih vzorcev literarnega novinarstva, že zgodaj postavi svojo pozicijo, v kateri bralca opozori, da objektivnih in nevtralnih dejstev ni, če pa se kot taka postavljajo, morajo biti deležna sumničavosti in kritike. Zavračanje »objektivnosti«, ki se kot (samo)slepilni patent postavlja tako na stran zgodovinskega kot na stran novinarstva, čeprav

gre v obeh primerih le zgolj za diskurz in njegove tehnike, Orwello toliko bolj utrdi prepričanje, da je edina možna pot k resnicoljubnosti in navsezadnje k razumevanju le t.i. subjektivna pozicija in etična drža avtorja. To prepričanje ga je mnogokrat precej stalo, saj je celo njegov zvesti založnik, prepričan socialist Victor Gollancz, v ključnem trenutku odlašal z izdajo njegovih spominov iz španske državljanske vojne (»*Poklon Kataloniji*«), ker so preveč odstopali od poročil britanskih medijev in od uradnega stališča britanskih socialističnih strank ter njihovega videnja dogodkov. Zavrnitev »objektivnih« načel žurnalizma, literarne fikcije in okorelega akademizma zavoljo potopitve v opisano situacijo, nekateri definirajo kot načela, ki so se kasneje uveljavila v konceptu »novega žurnalizma« (termin je skoval Tom Wolfe v 70. letih v ZDA), ki prvoosebni pristop stilsko in jezikovno izpopolnjuje v širšem okviru dokumentarnega diskurza in v formatu romana. Orwellova težnja k neposredni osebni prisotnosti v dogodku samem, je tako rekoč napoved *gonzo* novinarstva (Hunter S. Thompson), ki po definiciji prezira nastavljena kapitalna/uradna dejstva kot lažna in resnico išče po robni liniji metateksta, ki mu je pretvarjanje po naravi veliko bolj oteženo.

Orwellovo posvečanje ponižanim in prezrtim ne izhaja iz humanitarne empatije ali sočutja, ki drugemu, v končni instanci, zanika zmožnosti emancipacije in ga ohranja kot subjekt brez želje, zgolj potreben pomoči. Tovrstno vednostno pozicijo moči je na več mestih obsodil in preziral. Orwella požene bolj obče človeški, elementarni odpor do krivice in neskončne neumnosti, ki je zlasti z razraščanjem birokratskega aparata in odločanja, začela pridobivati vse bolj institucionalne dimenzije. V izjemno širokem tematskem spektru, ki ga je pokrival v vseh oblikah od časopisnih člankov do esejev in kasneje romanov, pa se je venomer vračal na temo politike in elementarnih pogojev, ki jo omogočajo ali odpravljajo. Ne smemo pozabiti, da je Orwell živel v času, ko so deklarirane ideologije dejavno poganjale dogodke in ljudi v bolj ali manj odprte konfrontacije. Posledično Orwell tudi ne more pristati na politično nevtralnno novinarstvo ali literaturo, kar bi v njegovem času kratkomalo pomenilo, da te

preprosto ni, da si idiot v izvirnem pomenu te besede. Samo nekaj let kasneje je Albert Camus v eseju »*Priča svobode*« (objavljen v *La Gauche*, leta 1948) poudaril nujnost politične držbe pisatelja, v času ko tehnike gospodstva, oprte na ideologijo učinkovitosti, ne iščejo enotnosti kot soglasja nasprotji, ampak totalnost, ki je zatrtje razlik. Pišoč se mora temu postaviti po robu z vztrajnimi pozizkusi razumevanja in razločevanja. Umetnikov svet mora zdaj postati polje živega oporekanja in kritike, ki se za vsako ceno zoperstavlja ideološkemu ali zgolj tehničnemu gospodstvu in nujni nameri, da drugi, torej delujoči človek, ne bi več obstajal. Camus je ravno tam zapisal: »Vpričo sodobne politične družbe je edina dosledna umetnikova drža nepopustljivo zavračanje ali pa se mora odpovedati umetnosti«. Orwell pa se je umetniškemu pisanju že vnaprej odrekal v prid dokumentarnemu zapisovanju, kjer ni šlo za premik umetniške pozicije z vsemi ambicijami vred na polje političnega angažmaja, ker naj bi to zdaj zahtevali trenutni pogoji, temveč za neposredno politično delovanje in mišljenje iz središča dogodka samega. Orwellovi »leitmotivi« se posledično venomer sučejo okoli laži in resnice, preteklosti in prihodnosti, poguma, spomina in telesa. Predvsem slednjima je v svojem prvencu posvetil posebno mesto, saj je Orwell kmalu dojel, kakšnega pomena sta ti dve radikalno različni dimenziji, ki sta po eni strani človeku najbolj intimni, po drugi pa nosilni v njegovem javnem in političnem delovanju. Vsakršna vrsta totalitarizma skuša opraviti z zmoglostjo spomina in telesa ne le v javnem, temveč predvsem v privatnem, tam, kjer sta človeku najbolj lastni in po pravicah neodtujljivi. V romanu »1984« je Orwell še kako avtobiografsko prisoten v glavnem protagonistu Winstonu Smithu, ki se upre svoji družbeni vlogi popravljavca zgodovine tako, da začne pisati skrivni dnevnik, v katerem želi postaviti meje nenehnemu spreminjanju preteklosti, ki lahko vodi le v slepoto večne sedanosti. Ko Winstona oblast ujame, postane jasno, da je fizični obstoj telesa tisto, kar Winston zavestno zastavil zavoljo resnice. Orwell je eden redkih avtorjev 20. stoletja, ki se v futurističnem kontekstu ne sprašujejo o materialni pojavnosti napredka in njenih morebitnih negativnih posledicah za človeštvo, temveč gre

naravnost v zmoglost spomina in spominjanja preteklosti, ki postane v futurističnih programih, tako umetniških kot političnih (z »avantgardo« postane ločevanje med njima izredno problematično), prva žrtev na oltarju napredovanja in prihodnosti.

Orwellovo delo, »*Na dnu in robu v Parizu in Londonu*«, navkljub številnim sodobnim interpretacijam, ki nakazujejo v smer antropološke študije, ni imelo nikakršnih tovrstnih ambicij ne v obliki ne v vsebini. Orwell ni bil oborožen z nikakršno vednostjo znanstvenega tipa in rezultat njegove izkušnje niso bile nikakršne klasifikacije. Seveda tudi ne gre zgolj za dokumentiranje, saj nam Orwell ne ostane dolžan komentarjev, ki praviloma sledijo vsaki na novo odkriti posebnosti v njegovem potepanju (in zadevanju!) po beznicah, ulicah in sirotišnicah v dveh glavnih metropolah tedanje Evrope.

Na mestu, kjer naj bi končno le začel, bom počasi tudi končal. Ker sem že v podnaslovu namignil, da se nikakor ne nameravam spuščati v vsebino dela in izvajati akrobacije ter interpretacije in s tem kvariti bralne užitke, si boste Orwelove zapise o nesmiselnem klateškem življenju, prisilnem uboštvu, dolgčasu, sočnih žaljivkah, cipah, beračih, uličnem delu, bohemstvu, absurdnih zakonodajah, kletih francoskih restavracij in plongeurih lepo prebrali sami. Naj za konec še povem, da je Orwell jasno priznal, da mu tudi dve leti prostovoljne revščine še zdaleč niso dale vseh potrebnih odgovorov, s katerimi bi revščino lahko razumel. Na njegovem mestu je izkustvo na lastni koži strnil takole:

»Nikoli več ne bom misli, da so vsi klateži pijane barabe, nikoli več od potepuha ne bom pričakoval, da mi bo, če mu bom izročil kak dinar, izkazoval hvaležnost, nikoli več ne bom podpiral Armade Zveličanja, nikoli več ne bom zastavljal svojih oblačil, nikoli več ne bom pogledal stran, ko mi bo kdo ponujal letak, in nikoli več ne bom užival ob hrani v prestižni restavraciji«.

Svojo največjo izkušnjo pa vidi v navidez postranskem spoznanju, da se je znebil strahu pred revščino, tako značilnem za družbeni razred, v katerem se je rodil in odraščal. Od tu dalje ga z grožnjami o revščini in njenih posledicah nihče več ne more ustrahovati.■

www.sou-lj.si

V LJUBLJANI

20
LET

družina **šou**

K 6/4

šou hostel.

šou sport

šou
Študentska zalogba

POZIV ZAINTERESIRANIM PISCEM

Tema naslednje številke je **Apatija in požrešnost**. Rok za oddajo prispevkov je **7.12.2010**. Prispevke pošljite na elektronski naslov **revijaDHG@yahoo.com**.

Več informacij na

www.DHG.si

